

T ranslation and Cultural Mediation

Traducere și M ediere Culturală

Inside and Outside Perspectives on
Romanian Language, Culture and Literature

Perspective dinspre și înspre limba, cultura și
literatura română

Roxana CIOLĂNEANU & Paul NANU (Eds.)

Turun yliopisto
University of Turku

U LISBOA

UNIVERSIDADE
DE LISBOA

LETRAS
LISBOA

© Romanian Kieli ja Kulttuuri (2018)
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Turun Yliopisto

ISBN 978-951-29-7423-8 (Print)

ISBN 978-951-29-7424-5 (PDF)

www.ficos.eu

Printed in Finland

TRANSLATION AND CULTURAL MEDIATION

TRADUCERE ȘI MEDIERE CULTURALĂ

Inside and Outside Perspectives on Romanian
Language, Culture and Literature

Perspective dinspre și înspre limba, cultura și
literatura română

Edited by

Roxana Ciolăneanu & Paul Nanu

University of Turku

Finland

TABLE OF CONTENTS

Introduction ● 7

Cuvânt înainte ● 11

Bogdan GHIU

Translation as meta-theory. The innovative epistemo-cultural potential of the translation theory and practices ● 15

Traducerea ca metateorie. Potențialul epistemo-cultural inovator al teoriei și practicilor traducerii ● 31

INTERSEMIOTIC TRANSLATION

Roxana-Elisabeta MARINESCU

“Translating” Women. Gender Roles in Communist and Postcommunist Romania ● 49

Ramona TĂNASE

Synergies: Literature - Cinema. Postcommunism, postcolonialism, feminism in novel adaptations ● 69

Claudia VLAD

Landscape with The Fall of Icarus or how to translate an image through words ● 79

CULTURAL AND LITERARY TRANSLATION

Lorena Clara MIHĂEȘ

A Note on Literary Translation: The Case of the Unreliable Narration ● 105

Carmen ANDREI

Cultură și creativitate în Cât vezi cu ochii de Paul Emond.
Studiu de caz și experiență de traducere ● 119

Ștefan GENCĂRĂU; Ema Ileana ADAM

Elemente de hibriditate peritextuală în traducerea romanului
Baltagul de Mihail Sadoveanu ● 139

Oana URSACHE

Despre traducători și traduceri, with love: de la Sfântul Ieronim
la Google Translator ● 163

Ovidiu IVANCU

Despre Big Bang și Jane Eyre. Controverse în traduceri literare
● 193

LINGUISTIC ISSUES IN TRANSLATION

Silvia MIHĂILESCU

Procedee de traducere în limba română a verbelor prefixate din
limba bulgară ● 203

Roxana CIOLĂNEANU

Prepositions in Translation: IN and ON in Romanian and
Portuguese ● 213

Cristina Alice TOMA

Traducere și terminologie - între diacronie și sincronie ● 239

LIST OF CONTRIBUTORS ● 265
(in alphabetical order)

INTRODUCTION

The main aim of the present book is to raise awareness of some important aspects of translation applied to the specific context of Romanian culture, literature and language. Translation is approached here as one of the most important and effective instruments that mediate cultural and linguistic knowledge and, thus, help us better understand the other's culture and values. Consequently, translation is looked at not only as a transfer from one cultural environment to another, but also as an agent of change. Through translation, ideas spread, sometimes suffer changes on their way to the other culture and, finally, make cultures meet and engage into a dynamic process of knowledge exchange and mutual influence.

This book comprises a wide range of articles, written in Romanian and English, that approach the concept of translation and its cultural and linguistic implications. Whereas the first article by Bogdan Ghiu looks at translation as an integrative concept and as a new paradigm of understanding the world, others discuss specific issues regarding translation from various perspectives and using various research instruments and frameworks.

Bogdan Ghiu's contribution is the lead-in article, presented both in Romanian and English. The author proposes a general principle of translation and a chart of generalised translation: prelinguistic self-translation, intralinguistic, intermedial, intercultural, interreligious etc. translation. He starts from the general premise that translation, as a pervading matrix of philosophical and practical understanding, should replace notions such as *communication* and *interpretation* that continue to rule over the understanding of society and culture as metaprinciples with their entire series of derived and corresponding concepts. Translation virtually represents the true self-consciousness of contemporary world and it is precisely the translators and everyone interested in translation issues that should perform this political and epistemological change.

The three articles in *Intersemiotic Translation* section explore various aspects of translation seen as an overarching concept that may account for cultural interpretations of various social and political facts. **Roxana Marinescu**'s article focuses on a possible "translation" of theories and practices prevalent in communist and postcommunist Romania into gender roles which women (and men) were led or constrained to assume in the respective contexts, in both public and private spheres. **Ramona Tănase** shows how the literary work influences the way it is "translated" into a film and, conversely how the film-making process may impact on the literary work itself. More importantly, the author shows how the historical, political or social contexts influence literature adaptation to cinematography. On somehow a different note, **Claudia Vlad** analyses how Pieter Bruegel's painting *Landschap met de Val van Icarus* was transposed into poetry by William Carlos Williams, in *Landscape With The Fall Of Icarus* and how this, in turn, was translated into Romanian and Portuguese.

In the second section, the most substantial part of the book, various authentic translating experiences are brought together to illustrate the diverse strategies that translators need to use in order to make the different cultural frames they are mediating come to a common point that allows for the target audience to understand and correctly decode messages. **Lorena Mihăeș** looks at the problems that may arise when translating novels featuring unreliable narrators and when the reader is invited to reconstruct the "true" version of events out of clues, double meanings, understatements, hints or ironies that are intentionally left throughout the novel. Focusing on two of Ishiguro's novels – *Never Let Me Go* and *A Pale View of Hills*, the author discusses some of the issues posed by their translation into Romanian. **Carmen Andrei** focuses on the transfer of socio-cultural elements from French into Romanian emerging out of her personal experience of translating Paul Emond's novel *As Far As Eyes Can See* (2011) into Romanian. She discusses subjective choices she had to make and also highlights situations when loss was inherent because of the lack of referents in the target language. **Ștefan Gencărău** and **Ema Adam** take a thorough look at elements of peritextual hybridity (*printing house, support, collection, illustration, cover, title, preface, afterword*, and

footnotes, the history of the external interest for such a work etc.) related to one of the best known Romanian novel, *Baltagul [The Hatchet]*, as far as its translations into French and English are concerned. The authors successfully manage to demonstrate the importance of these elements in the circulation and reception of the translated texts. **Oana Ursache**, looking at the evolution of the translator's figure in the Latin and European culture, focuses on his/her role as a fundamental cultural producer, touching also important concepts such as auto-translation and re-translation. **Ovidiu Ivancu**'s contribution closes the section reminding us that translation means a lot more than excellent linguistic skills and knowledge. It is precisely the mindset and the social paradigm that need to be properly understood and transferred into the target intellectual environment; elements of language evolution also make the translator's work more difficult. All these aspects make the author wonder which are the instruments that allow the text to travel safely throughout time, without dramatically losing its meaningfulness and vigour.

The articles comprised in the last section of the book look at various lexical and grammatical elements that make the translation process a difficult and complex endeavour. Such an example is the Bulgarian prefixed verbs, which do not have only a grammatical function, but also a lexical one. **Silvia Mihăilescu** shows that a translator needs to use various strategies, such as periphrasis, amplification, transposition, modulation, in order to accurately translate the semantics of this category of verbs. Another difficult issue in translation is related to the use of prepositions in various languages. **Roxana Ciolăneanu** analyses how the English prepositions *in* and *on* are translated into Romanian and Portuguese, and shows that prepositional usage is, to a certain extent, culturally and linguistically determined and, consequently, highly contextualised. Hence, the difficulty of translating them from one language into another. The section closes with **Alice Toma**'s contribution on the importance of terminology in translation. The author takes a diachronic view on both translation and terminology and demonstrates to what extent the professional approach of terms positively impacts effective and accurate translation, especially in the field of specialised languages.

The present book is mainly addressed to specialists in translation, cultural studies and intercultural communication, but also to linguists, language teachers, and everyone interested in informed and effective communication within and across cultures. The language and culture in focus is Romanian, given the fact that the common point of all the contributors to this book, irrespective of their theoretical background and interests, is that of being Romanians and developing their diverse studies on Romanian issues and topics, often studied in contrast with other languages and cultures. This is why, we take this opportunity to present this book not only as a source of well-informed studies on various aspects of translation, but also as an instrument of revealing interesting aspects of the Romanian language, literature and culture.

The Editors

INTRODUCERE

Volumul de față are ca principal scop prezentarea unor aspecte importante care țin de actul de traducere în contextul specific al culturii, literaturii și limbii române. Traducerile sunt abordate aici ca unul dintre cele mai importante și eficiente instrumente care mediază cunoașterea culturală și lingvistică și, astfel, ne prilejuiesc înțelegerea culturii și a valorilor *celuilalt*. În consecință, traducerea este văzută nu doar ca un simplu transfer dintr-un spațiu cultural în altul, dar și ca un agent al schimbării. Prin traducere, ideile se răspândesc, uneori alterate în drumul lor către un alt spațiu cultural, pentru a facilita contactele inter-culturale, pentru a dinamiza schimbul de cunoștințe și pentru a se influența reciproc.

Acest volum cuprinde o largă varietate de articole (în limba română și engleză) care abordează conceptul de traducere și implicațiile sale de ordin cultural și lingvistic. Dacă Bogdan Ghiu privește traducerea ca pe un concept integrativ și ca pe o nouă paradigmă de înțelegere a lumii, ceilalți autori pun în discuție probleme specifice ale traducerilor din diverse perspective și folosind contexte și instrumente de cercetare variate.

Contribuția lui **Bogdan Ghiu** deschide volumul și apare în ambele versiuni, română și engleză. Autorul propune un principiu general al traducerii și o schemă a traducerii generalizate: auto-traducere prelingvistică, intralingvistică, intermediară, interculturală, interreligioasă etc. El pleacă de la premisa că traducerea, văzută ca o matrice îmbibată cu înțelegere filosofică și practică, ar trebui să înlocuiască noțiuni precum *comunicare* sau *interpretare* ce continuă să domine percepția societății și culturii ca meta-principii, împreună cu o serie de concepte derivate. Traducerea reprezintă, teoretic, adevărata conștiință de sine a lumii contemporane, iar traducătorii și toți cei interesați direct de tema traducerilor sunt cei care ar trebui să marcheze această schimbare politică și epistemologică.

Cele trei articole din capitolul *Traducerea intersemiotică* explorează diverse aspecte ale traducerii văzute drept concept care înglobează interpretările culturale ale anumitor fenomene socio-politice. Articolul **Roxanei Marinescu** se centrează pe o posibilă „traducere” a teoriilor și practicilor prevalente în România comunistă și post-comunistă asupra rolurilor pe care femeile (și bărbații) erau constrânși să și le asume în anumite contexte, atât în sfera privată, cât și în cea publică. **Ramona Tănase** arată cum opera literară influențează felul în care este „tradusă” pe peliculă și cum procesul producției filmului poate avea, la rândul său, un impact asupra operei. Mai mult decât atât, autoarea ne arată cum contextul istoric și socio-politic poate influența adaptarea cinematografică. Dintr-o perspectivă oarecum diferită, **Claudia Vlad** analizează modul în care tabloul *Landschap met de Val van Icarus* a lui Pieter Brueghel a fost transpus într-un poem de către William Carlos Williams (*Landscape With The Fall Of Icarus*) și cum acesta a fost tradus în română și portugheză.

În al doilea capitol, cel mai substanțial al volumului, sunt prezentate mai multe experiențe de traducere spre a ilustra diverse strategii folosite de traducători pentru a identifica un numitor comun al contextelor culturale și pentru a permite publicului-țintă să decripteze corect mesajul. **Lorena Mihăeș** se apleacă asupra problemelor care pot apărea în traducerea unor romane în care naratorul e mai puțin credibil și în care cititorul este invitat să reconstruiască varianta „adevărată” a evenimentelor cu ajutorul indiciilor, dublelor înțelesuri, afirmațiilor voalate, aluziilor și ironiilor care sunt intenționat presărate în roman. Centrându-se pe două din romanele lui Ishiguro, *Never Let Me Go* și *A Pale View of Hills*, autoarea aduce în discuție dificultățile traducerii lor în limba română. **Carmen Andrei** abordează transferul elementelor socio-culturale din franceză în română, plecând de la propria sa experiență de traducere a romanului lui Paul Emond *As Far as Eyes Can See* (2011) în limba română. Sunt discutate aici și opțiunile sale de ordin subiectiv, precum și situațiile în care înțelesul a avut de suferit din cauza lipsei referențelor în limba-țintă. **Ștefan Gencăraș** și **Emma Adam** investighează elementele de hibriditate peritextuală (*editură, format, colecție, ilustrații, copertă, titlu, prefață, note de subsol, istoria interesului extern arătat unei astfel de opere* etc.) ale unuia dintre cele mai

cunoscute romane românești, *Baltagul* [*The Hatchet*], din perspectiva traducerilor acestuia în engleză și franceză. Autorii demonstrează importanța acestor elemente în răspândirea și receptarea textelor traduse. **Oana Ursache**, plecând de la evoluția imaginii traducătorului în cultura latină și europeană, subliniază atât rolul fundamental de producător cultural al acestuia, cât și concepte semnificative precum *auto-traducere* și *re-traducere*. Contribuția lui **Ovidiu Ivancu** încheie capitolul amintindu-ne că traducerea înseamnă mult mai mult decât abilități și cunoștințe de ordin lingvistic. E necesară înțelegerea corectă a mentalităților și paradigmatelor sociale pentru a putea fi transpuse în mediul intelectual al limbii-țintă; elementele de evoluție a limbii fac, de asemenea, dificilă sarcina traducătorului. Toate aceste aspecte îl determină pe autor să se întrebe care sunt factorii care înlesnesc trecerea prin timp a textului, fără a-și pierde semnificația și vigoarea.

Articolele cuprinse în ultimul capitol se orientează spre elemente lexicale și gramaticale care transformă traducerea într-un proces anevoios și complex. Un exemplu în acest sens sunt verbele prefixate din limba bulgară care nu au doar o funcție gramaticală, ci și una lexicală. **Silvia Mihăilescu** ne arată că traducătorul trebuie să folosească diverse strategii, precum transpoziția, modulația, echivalența, adaptarea, pentru a putea traduce conținutul semantic al acestor verbe. O altă chestiune dificilă recurentă în procesul de traducere este regimul prepozițional din diverse limbi. **Roxana Ciolăneanu** analizează modul în care prepozițiile *in* și *on* din limba engleză sunt traduse în română și portugheză și arată cum folosirea prepozițiilor este, până la un punct, determinată cultural și lingvistic, fiind, așadar, puternic contextualizată. De aici rezultă dificultatea traducerii lor dintr-o limbă în alta. Capitolul se încheie cu articolul lui **Alice Toma** asupra importanței terminologiei în traducere. Autoarea întreprinde o analiză diacronică asupra traducerii și terminologiei și demonstrează în ce măsură abordarea profesionistă a termenilor are un impact pozitiv în realizarea unei traduceri eficiente și corecte, în special în domeniul limbajelor specializate.

Prezentul volum este, în principal, adresat specialiștilor în traduceri, studii culturale și comunicare interculturală, dar și

lingviștilor, profesorilor de limbi străine și, în general, tuturor celor interesați de o comunicare intra- și inter-culturală eficientă. Volumul este centrat pe limba și cultura română, punctul de întâlnire al tuturor autorilor care, indiferent de formarea și de interesele lor științifice, s-au aplecat asupra studiului limbii române, de multe ori în contrast cu alte limbi și culturi. Acesta este motivul pentru care vă prezentăm acest volum nu doar ca o colecție de studii bine fundamentate despre diverse aspecte ale traducerii, ci și ca un instrument util în relevarea și difuzarea unor aspecte interesante legate de limba, cultura și literatura română.

Editorii

TRANSLATION AS META-THEORY. THE INNOVATIVE
EPISTEMO-CULTURAL POTENTIAL OF TRANSLATION
THEORY AND PRACTICES

 Bogdan Ghiu

Lisbon, 16 May 2016

Translated from Romanian by Sanda Watt

In a very recent and beautiful book called *La Cage des méridiens. La littérature et l'art contemporain face à la globalisation* (Cage of the Meridians. Contemporary Art and Literature Faced with Globalisation, Paris, Minuit, 2016), Bertrand Westphal, theorist and practitioner of “geocriticism”, starts from a 1914 prophetic verse by Blaise Cendrars („*Je tourne dans la cage des méridiens comme un écureuil dans la sienne*”: “*I turn like a squirrel in the cage of the meridians.*”) – and in a rare gesture, a manifesto in itself, trans-medially bringing together literature *and* visual arts, in an understanding attempt that needs to take the decisive step particularly towards the cultural generalisation of the translation paradigm – and claims that if we still want to talk, for humanity, about a *world*, we must halt the extension and continuation of the *globalisation* paradigm, both historically (as a post-imperialist continuation of the imperialism and a post-colonial continuation of colonialism of what the decolonization theorists call the “colonial situation”) and typologically (as an extension of the Western canon, such as, for example, through the so-called *World Literature*), which can only be accomplished through an affirmation of the *planeterisation* counter-paradigm: the Planet versus the Globe, for the World.

In its turn, however, the planetary vision of the world (which, in addition, unlike the abstract *globe*, must take into account the *planet* as such, of what trans-ductive or meta-translational philosophers like Bruno Latour or Isabelle Stengers, for example, call Gaia) entails a cancellation of the *centre's* importance and it may therefore only be practised together with *an universal, unanimous, generalised peripheralisation*: the world as a “global periphery”, as Bertrand Westphal coins it when he theorises and inter-medially and trans-medially translates the visual reflection of the artist Brigitte Williams.

It thus becomes clear that *the generalised translation paradigm* must enforce itself as a thinking pattern. It is the only this paradigm that may accomplish the *global peripheralisation*, the globalisation as peripheralisation. But it can only do so provided that it is accurately and contemporarily understood. The idea of translation may become culturally and politically, ethically and pragmatically, behaviourally revolutionary-democratizing but only given that it is itself subjected to a revolution. At present, translation is either automated and “secularly” professionalised, becoming a reflex, or it is disappearing, proving itself to be growingly futile: we are all reading, more or less, directly the original texts or in the *lingua franca* that global English became (which is specifically why it ceases to be a language, becoming more of a single-articulated signalling system). It is only the relation *literature-translation* that remains powerful and closely related to the family and the core, as an idiomatic production (“emanation”) of *singularities*. As it ceases to be strictly “utilitarian” (included in the sense of dissipating itself into pure utilitarianism), translation becomes an operation of its own consistency, more than autonomous, *sovereign*, a freestanding exercise in itself, with its own anthropological aim, a *self-centred* activity that aims to *re-centre* the entire cultural reality. Along with the *self-centring* translation, culture will overall be *re-centred* on and as translation: it *becomes* translation, meaning the space of the *world* itself, *in between* perfect identity and absolute difference.

What do I mean by this? In a nutshell, that the idea of translation must be subjected to a simultaneous seeming oxymoronic treatment of centralisation and dis-heoricalisation, a treatment of secularisation and trans-“linguistication” (generalisation, metaphoricalisation). The strict contemporaneity is represented by *the new consciousness of translation and the new status of the translator*. The movement is therefore a contradictory one: at the same time automation and secularisation, dis-heoricalisation and professionalisation. A sort of a *secular sacralisation of a secondary hero*: a concession to pressure and realities in democratic times. In the past, from a traditionally-cultural point of view, translation was *secondarily heroic* and the translator was *the great second hero*, a prerogative or a sublime shadow of the Genius, of the absolute Author who was (is) the Writer, the original Creator of originals.

Nowadays, the translator becomes an equally precise and doubtful *author in itself*, but more *administratively* than philosophically-theoretic and largely-practical, socially-practicable. The author of a book is now *collective* and *collaborative*.

Translation multiplies, desingularises not only the works but the authors as well.

In the cultural imaginary of the Western canon, the translator remains however, as mentioned earlier, a secondary hero, and translations continue to be regarded, if not even actually practised, as a noble *hobby* of great creators, as an additional aura meant to accomplish (if not determine) the image of the Genius. Notwithstanding, translation must become an activity in itself and it must additionally be generalised and disseminated as a practical mental scheme, exceeding the purely linguistic frame.

And this requires a crucial note: the translation model that needs to be culturally and practically generalised, transposed, “translated”, “metaphorised” is literally that of the inter-linguistic translation. Only this “literal” model can be “metaphorised”. The literality of translation is represented by the letter of the language.

THE PRINCIPLE (CHART) OF GENERALISED TRANSLATION

(a chart)

1. *pre-linguistic self-translation*: we do not act, *we* are translating ourselves “in the act”;
2. *intra-linguistic* (intra-lingual, intra-idiomatic) *translation*: it is at the same time more useful and equitable to say that our relations are translation relations; it is only apparent, due to a construct and a political-reductive convention of macro-semiotic representation, that we speak [in] the same language);
3. *inter-linguistic translation* (inter-lingual, inter- idiomatic): is what we generally term as translation, from one language into another;
4. *inter-medial translation*: the production line, work with art; art – the composition of messages only as/ through translation; message – passing, transmission, translation; art as transduction;
5. *inter-cultural translation* (the new immanently-global comparativism): “The level of intercultural translatability at which the different civilizations and polytheisms of the Ancient World had arrived during the second millennium B.C.E.” (Jan Assmann □ *Moses der Ägypter. Entzifferung einer Gedächtnisspur*, München-Wien, Carl Hanser Verlag, 1998 □, *Moses the Egyptian: The Memory of Egypt in Western Monotheism*, Harvard University Press, 2009, p. 45).
6. *inter-religious translation* (theology as traductology; religion as horizontal and vertical translation): “The conviction that these foreign peoples worshiped the same gods is far from trivial and self-evident. Quite the contrary, this insight must be reckoned among the major cultural achievements of the Ancient World.” (*ibid.*, p. 46); “A revealed name cannot be translated.” (*ibid.*, p. 49).

*

What is a translator at present? His historical position is in itself “translatable”, *intermediary-productive*: not between two given,

already existent, full entities, but between an already existent, but open, singularity and a non-existent singularity that only manifests the openness of the former. Translation is at present an epistemic-political operator. In other words, in Bertrand Westphal's equation terms, it is precisely the assimilation and speculation of the idea of translation and of the culturally-behavioural scheme of translation that might counteract the globalization by planetarisation, as universalisation of the peripheralisation.

In the translation act – and allow me to pursue the cultural and political, diplomatic, intermediary-productive, metaphorical translator role of the *poet* as *poeta pontifex* –, the intimate relation is always present between *two provinces with no centre* or between *two islands with no continent*, although, at the surface, political-editorial level, it is still an asymmetrical power-dominance relation. (Another mental decentralisation brought forth by Bertrand Westphal is that between the land and the marine: are we able imagine the centre of the world any differently than a “navel of the world”? As a poet, I once imagined the *Archipelagos*: the logos as an archipelago based on marine otherness.) In the act of translation, the translator levels off and *literally, in act* counteracts the asymmetries. But nobody tells it or allows it to become apparent. This is a perpetually blocked perspective and a constantly disrupted battle: transcendental censorship, immanent prohibition. As for the emancipatory downthrow that may only be performed by promoting the idea “translated” by the translation, it was said and repeated in vain: nothing changed. It sounds *disquietingly familiar*. Translation is the great cultural-anthropological mystery.

As I mentioned before, the structural situation of the translation is *manifold intermediary*. But instead of being intermediary creative, productive, a bridge to the new, to “original reconstructions”, it stands at present blocked between *two prejudices*: either it is practically impossible to translate or it is theoretically useless to translate since, as everything has already been translated, it suffices to “interpret” now.

Translation however is also subject to another major asymmetry: that between translation's *practice* - always optimistic, pragmatic, melioristic – and translation's *theory* – most often pessimistic or at least restrictive. I thus claim, as a principle and working hypothesis, that he practices (practices) and theory (theories) of translation are just as significant as meta-theoretical operator, as research subject-object, but *differently*, on levels and in ways that may even become divergent. However, they must not be confused and not even aligned, levelled. The practice and theory of translation are at times different “fields”, equally but differently metatheoretically significant.

*

This is why an intermediary stage – defining precisely the current moment – for its role equally epistemic, political and pragmatical must be represented by what Pierre Bourdieu called “to objectify the objectifying subject”. In other words, translation envisages a different politics and a different culture, standing more chances to an *ethical universality*. Maybe this is specifically why translation is held in a state of cultural secondariness and minority, subject to a censorship that became transcendental, as cultural habitus.

There are extraordinary, unique situations related to human beings in general, that is to their societies, politics and cultures that can be observed and, consequently, accounted, re-told, only from the irreducible *position* of the translator. Therefore, the idea for a possible research topic with the (provisional) title: “*Translators' Stories*”: what is seen from the translator's standpoint and only from this point, namely, what is seen by those who are not (really) seen (their own invisibility being precisely a prerequisite for the singularity of their own view, their own perspective).

Thus, the need to specifically reveal and analyse, that is, before anything else, to publicise, to compile an unseen, culturally non-existent corpus of writings: *translators' paratext*, namely what they write and research, how they organise they're working area while translating (and, obviously, what type of writing translation is). We are in a moment in which translation must constitute itself

as a *cultural archive* in itself, and therefore as a *self-theory* as well.

*

There is a vague consciousness of the intermediary situation, that of a “revolutionary” research object-subject, that translation is at present. A symptom of this situation undergoing change might be represented by the following example, which is a sample of work and act still unnoticed and unanalysed: Mircea Cărtărescu rewrote his *Levant* (which is already in itself an inter-text and a Joycean trans-text) *for translation purposes*. This is an absolutely unique, new and symptomatic situation, that is apparently minor, interstitial, secondary, invisible but inevitable, of self-mediation, *self-translation*, self-mediology, in which an author belonging to a small, peripheral culture, to a literature written in a “rare” language and in which a work belonging to a renown untranslatable genre which is poetry – therefore twice manifold untranslatable – works towards his own universalisation, instead of waiting for it to come out of the blue. In this way, he meets his translators, mediating the transformation of the already inter-textual poetry into intercultural prose: *Cărtărescu translated himself so as to be translatable. Planetarisation* (as globalization *together with the planet*) goes through translation, moreover, through a process of *self-translation*, of rewriting that is performed by the author himself so as he can have control over the losses and transformations in translation. The author *is* the translator – of self. Writing *is*, therefore *becomes*, translation, is translated in/ as translation.

Mircea Cărtărescu brings to light a fact already at work, but in an implicit way: we must rewrite ourselves, translate ourselves in order to be translated, we must *pre-(infra-)translate*, namely produce an intermediary text, for mediation, *a third text*, an in-between-text. This is already implicitly taking place in contemporary writing and Cărtărescu’s merit is precisely that of articulating, of “acting out” this need, this inevitability of the *included* translation, this *implicit fact of translation*. You cannot

translate *directly*, by taking a leap. What translation creates is specifically the path, the territory: the border *and* the way (the border is the way).

The Levant, let me say it again, was already an inter-text, a multi-text, and even a trans-text, a text *manifesting*, *performing*, *articulating* intertextuality, the fundamental in-between-textuality of literature, which is already a translation. The version for translation of *The Levant*, the *pre-translation-for-translation-purposes* as fundamental operation of literature, should be carefully analysed by anyone looking to write literature, namely texts of universal interest.

Only what is already implicitly, intensively, essentially a (*pre-*) *translation* can be translated, translatable and turned universal: only the literary act that is already, implicitly designed as archi-translation can be translated, that is it can explicitly exhibit *the translatable essence of the literary writing*.

The pre-translation performed by Cărtărescu – a writer who becomes universal only now or also now due to this “laboratory”, minor, secondary operation that is truly prophetic, visionary, prospective – the pre-translation – the operation, the literary work *as translation*.

It is not incidental that in an interview on the first edition of *The Levant* in another language, namely in French, at Les Éditions P.O.L., Cărtărescu is allusive, enigmatic, unclear as to what he has done. He himself might find it unclear. Anyway, it is a secret, intimate, obscure operation, which may contain and, therefore, disclose a key to literature; or at least a short peek.

The work, literary writing, literature as gesture, as operation is a translation into another language, that is the creation of another language, the production of a singular linguistic otherness within the same language, a denunciation of the Sameness’ illusion and of the linguistic identity. It is a (re)singularisation, re-idiomatisation, re-subjectivisation of the impersonal or of the transpersonal within the language system, it is a recreation of the

language as complete speech of the language – inventing another language, a singular language, a language of singularity, through/ as translation. The work as an idiolect, as another language.

The literary work is already a foreign language – an idiom, an archi-minority – within its own language. We do not translate from and into another language, but “replicate”, create a replica of a singularity, we produce a singularity within the space of possibilities and constraints represented by any given language: we match the singular original, make it a family, make it a multiple meaning that we politically-ontologically constitute it, we give it the consistency and power to abide into being. *A language is a space of translation because it is a space of estrangement, of multiplication by isolation.*

As a model, it is not the dualistic scheme of the “norm breach” and doubling, of the Platonic “shadowing” of the “original” by “copies”, but rather the metaphorically-modelling Plotinian emanations. On the contrary, social communication is the opposite, the one that is “breaching the norm”, thus becoming opaque and prefabricated, forged.

Translation takes place between singularities, not between languages. Languages are in themselves translation spaces. Translation is actually *something different*, something mysterious, as it is constantly concealed or at least marginalised, depreciated.

Between singularities there is no translation, but production. We conceal ourselves in languages.

*

Thinking = translation. We never think by ourselves, mentally, individually, privately, separately, in isolation, but together with others, translating: *thinking together*. Translating means precisely to *think together with the other*. This is why translation needs to become the new model and module, the “new paradigm”. Not “communicating” between isolated entities but *thinking-translating-together*. Literature is no longer related to a national language. The writer is no longer the prisoner of one single

language. But are there languages? “There are no languages”, only users-crafters and tool boxes. Firstly, you translate for yourself and, then, for the others. You cannot do this directly, spontaneously, straightforwardly, skipping steps; or it dangerously *seems* that you can.

*

Translation *in itself*, even – or especially – in one's own language. What does this mean? The philosophical, ethical, political, pragmatist gesture of *not understanding* (spontaneously, immediately), of playing the fool, the idiot of one's own language, of one's own (fake) familiarity.

*

Another decisive step to be taken in translation and by means of translation as an operational epistemological scheme (of knowledge policy) is represented by the imperative to *academically and formatively (pedagogically) restore translation* as a specific, self-consistent type of *research* and, therefore, as a downright explosive resource-object for meta-research. *We are not (only) translating languages*; translation is not first and foremost a linguistic business: language itself is not a linguistic matter. What and how must the translator read, research, so as to truly be able to *translate* when he translates, through the *act* of translation itself? A translator's field of research is unique and different from that of any other type of research. And this is what nobody knows and says yet. From this perspective, translation turns into a completely new and quite virgin (meta-)research object. For the future that is.

In tandem with the author (whom he/she literally accomplishes by continuing and extending his/her gesture), the translator multiplies the process of always differently *coupling* two languages, two cultures, two moments, two situations, etc. Another cultural model (a secularised Plotinian one rather than Platonic seen as common sensical metaphysics).

*

Eventually, starting from my own example, my own situation and action (translation as an always located action), I realised that France, French language and culture that is, occupies just like translation itself (if not equally, then *homologically*) an epistemic, euristic position and therefore politically strategic since it is (manifold) *intermediary*: it is a former hegemonic, dominant, “global”, imperial(ist) language which was dethroned by English but without reaching the status of Romanian, that of a “rare” language. French is *today* - speculatively and politically- the strategic language of translation and for translation because, *just as translation*, it lies *in between*. It is not incidental that French language and culture designed some of the most consistent and philosophically innovative recent theories on translation, namely those of Henri Meschonnic and Antoine Berman, for example, as French culture is at present (and not only) one of the largest translating cultures of the world: a true cultural “corridor” or “stepping stone”. With view to conceptualisation, the expression “translating culture” is therefore noteworthy. Translating today from French into Romanian (for example), is thus placing two historical and planetary situations in relation, it means establishing independent relations between *peripheries*, sovereignly matching the peripheries with the translation relation granting autonomy and sovereignty. From this perspective, the more marginal, the more peripheral the peripheries connected and consolidated in translation, the better!

*

Three perspectives, three lines of development are therefore to be taken into account:

1. translation as such, seen from a “traductological” perspective and the new role of the translator as an autonomous author;
2. (philosophically) cultural and political generalisation, universalisation of the idea and model of literal translation (generalised translation scheme); translation as deconstruction;

3. (politically) raising the “Eastern” model of translation (“Easternness”) to a general level: we must translate precisely with a view to releasing a specific intermediary space, to spatialising borders and literary untranslatability, to organising a resistance and to designing sovereignty in “translatability”.

A translator's geographical, geophilosophical position, the position of the translator homologically transposed on the map is strategic in what regards questioning the efficient aspects and relaunching them.

Translation grants a de-re-constructive, mainly revolutionary position, if you like. And it is particularly why *the perspective of translation* over the whole is permanent, repeated, reiterated 1) blocked, concealed, 2) rediscovered, reaffirmed, 3) recovered.

We can only be earnest-translators. And this is what I would call the “*Eastern*” condition of the translator. Here, *between superpowers*, a much disputed border, in which what is wanted is not us, but the land, the territory beneath our feet, here, therefore, we can *only translate*, as a duty and as a technique as well, as survival art, as existential technique, as virtue, as historical performance and excellence.

The translator as “Eastern” operator is dangerous precisely because instead of taking in, copying, knowing that such a thing is impossible, historically translates and betrays, continually designing *versions and versions of the norms*, that is not *counter-norms* (he/she has the power of placing himself/herself neither in the Orient nor in the Occident and is a mere user-speaker, *toiling night and day, all day long, sunrise to sunset*: imagine it spatially), but poor, insignificant *game margins*, which mean exactly the embodiment and territorialisation of borders that should ideally remain like a blade's edge: cutting perfectly and insensibly separating us from ourselves. In translation, the *edge* may, culturally and politically, turn into a *margin* (of freedom, of “movement”).

We can only be translators, and it is fearsome. And the *translation situation* and *attitude* is precisely the model, the structure of the geopolitical and geophilosophical module that is most currently repeated and translated: the global model. We see refugees deconstructing European borders (“nude life” not as pray or object, as with Agamben, but subjectifying as a weapon, a demoweapon): neither Baschar al-Assad, nor Daech; neither Russia, nor America. Intensely typological, these *excluded third parties* are translators, betraying two masters at once.

Because we never betray uniquely or simplistically, mono; genuine and powerful, operational translation and betrayal are always double and even multiple. Ideally, at the limit, and truly creative for everybody, it would only be *omni-betrayal*.

From this perspective, the very famous and much debated, unilaterally interpreted, therefore uninterpretable expression “*Traduttore, traditore*”, must be considered thoroughly, saved and reinterpreted through a new, updated and universal, “Eastern”-political theory of the *traitor*. *We must* betray, if that is what translation means; betrayal is unavoidable, it is infamous only as a military concept, as a vow taken to a commanding unit. And, on the other hand, what we betray is not actually what we translate, the language from which we translate, but it is precisely the act of bringing strangers home¹. What we betray is the target language and culture, the “home”. Translating, i.e. bringing foreigners home, means betraying the local culture, demeaning the “maternal” language which belongs to the Father, the language of the parental commandments that keep/ create society together. And then, archetypally speaking, *how can one not betray, how can one not translate?!*

Democracy means translation: translation intensely and structurally creates the *public space*, in other words, the distance for criticism and encounters, the non-immediate and non-simultaneous, the “*differance*”, the distance taken in order to visualise and verbalise, the space between the support and the

¹ Cf. Romanian *tr-aducem*, i.e. taking across.

means of message circulation, of translating the visual into words, of enforcing the law. This political necessity was mainly the starting point of my urge to write a *manifesto* about and for translation.

Independence and consistency, our residual *sovereignty*, which becomes globally representative as a multiple, “Eastern” subordination, can only be obtained by means of a widely stated practice of translation, by a *translation attitude*. In a translation *situation* you can but adopt a *translation attitude*.

Let us acknowledge our translatable condition and undertake it, making the most of it by turning it into a *virtue*.

This is how I got the idea of writing a *utopia*: that of a society whose organisation is based on translation, *taking into account* the multiple and integral aspects of the fundamental and maybe the only truly human specific activity of translating.

*

As a conclusion to these reflections that presented in their original discontinuity and repetitiveness, allow me to resume and point out the intimate relation between translation and thinking and, especially, between translation and learning, and education. Translation must become a *school matrix* at all levels because, simply put, when translating, you do not only “understand” and express, vaguely and globally “render” the meaning, you must affirm it, *articulate* it making use of the best chosen words. Only by translating do we learn to think and speak elaborately and accurately with consideration to singularities: translation is supremely, ethically, politically and pragmatically *pedagogical*, and this is precisely why it is shunned! Translation, the stated, translated idea of translation should represent the guiding line of the entire schooling system. Translating means approximating, searching, negotiating as precisely and closely, and therefore as responsibly as possible. *Translation is School itself*.

*

Eventually, starting once again from an attempt to objectify (articulate) what objectifies in itself (implicitly) my case (that of a poet translating theory from French), in other words, releasing not some intemperate narcissism but the keen concern of the social sciences to become more reflexive and even self-reflexive, allow me to address some questions that, given their political-epistemic nature, we all should ask ourselves. Here they are:

Why should we (still) translate theory? Was it not everything already translated (into English)? *What* do we translate: books, authors, currents, ideas, concepts, styles, debates, critical cultures? *How* do we translate that?

And here are some of the possible answers:

It is precisely *theory*, philosophy (or poetry: the two go hand in hand structurally) that we must translate, at least at some experimental level, in order to stress the epistemological pairing between *theory* and *translation*, in other words the intimate connection, whose research might provide a considerable meta-theoretical potential, between *translation* and *conceptualisation*, because concepts (lets us only think of the famous “civil society” or “public space”) go through transformation and change, enrich and multiply, breed, precisely on their way from one culture to another. Concepts appear not only *through* translation, but also *as* translation.

Consequently, the study of philosophical translation becomes a strategic metatheoretical object. Again, translation is research, and it must urgently be included in the academic curricula: Translation – Research – Education – Creation. Differently put, this is the innovative-critical potential of translation.

I can only imagine a day when translation will become similar to the old *spiritual practices*, an independent, simultaneously creative and responsible reading practice, acknowledged in schools and politically encouraged.

TRADUCEREA CA METATEORIE. POTENȚIALUL
EPISTEMO-CULTURAL INOVATOR AL TEORIEI ȘI
PRACTICILOR TRADUCERII

 Bogdan Ghiu

[Translation as meta-theory. The innovative epistemo-cultural potential of the translation theory and practices]

Lisabona, 16 mai 2016

Într-o foarte recentă și foarte frumoasă carte intitulată *La Cage des méridiens. La littérature et l'art contemporain face à la globalisation* (Cușca meridianelor. Literatura și arta contemporană față cu globalizarea, Paris, Minuit, 2016), Bertrand Westphal, teoretician și practicant al „geocriticii”, pornind de la un vers profetic, din 1914 deja, al lui Blaise Cendrars („*Je tourne dans la cage des méridiens comme un écureuil dans la sienne*”: „Mă învîrt în cușca meridianelor la fel ca o veverița în cușca ei”) – și printr-un gest rarissim, în sine cu valoare de manifest, care alături trans-medial, într-o încercare de înțelegere care trebuie să facă pasul decisiv tocmai spre generalizarea culturală a paradigmei traducerii, literatura și artele vizuale –, afirmă că, dacă vrem să mai putem vorbi, în cazul umanității, de o *lume*, trebuie să contrăm extinderea și continuarea paradigmei *globalizării*, atît din punct de vedere istoric (ca o continuare post-imperialistă a imperialismului și post-colonială a colonialismului a ceea ce teoreticienii decolonizării numesc „situație colonială”), cît și din punct de vedere tipologic (ca o extindere a canonului occidental, de pildă prin așa-numita *World Literature*), și nu o putem face

decît printr-o afirmare a contra-paradigmei *planetarizării*: Planetă contra Glob, pentru Lume.

La rîndul ei, însă, viziunea planetară asupra lumii (care, în plus, în locul *globului* abstract, pur ideal, trebuie să țină cont și de *planeta* ca atare, de ceea ce filosofi trans-ductivi sau meta-translaționiști precum Bruno Latour sau Isabelle Stengers, de exemplu, numesc Gaia) presupune anularea importanței *centrului*, deci nu poate fi practică decît în paralel cu o *periferializare universală, generalizată, unanimă*: lumea ca „periferie planetară”, cum spune Bertrand Westphal, teoretizînd, traducînd inter-medial și trans-medial reflecția vizuală a artistei Brigitte Williams.

Este clar că în acest condiții, *paradigma traducerii generalizate* trebuie să se impună ca schemă de gîndire. Numai ea poate realiza *periferializarea planetară*, planetarizarea ca periferializare. Dar nu o poate face decît cu condiția de a fi corect și actual înțelesă. Ideea de traducere poate deveni revoluționar-democratizantă din punct de vedere cultural și politic, etic și pragmatic, comportamental, dar numai cu condiția de a fi ea însăși supusă unei revoluții. Traducerea, în momentul de față, fie se automatizează și se profesionalizează „laic”, devenind reflex, fie dispare, dovedindu-se tot mai mult fără utilitate: toți citim, mai mulți sau mai puțini, direct în originale sau în *lingua franca* care este engleza globală (dar care, tocmai de aceea, încetează să mai fie o limbă, devenind tot mai mult un sistem de semnalizare mono-articulat). Rămîne puternică, strînsă, de familie și de esență, doar relația *literatură-traducere*, ca producere („emanare”) idiomatică de *singularități*. Încetînd să mai fie strict „utilitară” (inclusiv în sensul de a se dizolva în utilitarism pur), traducerea devine o operațiune cu consistență proprie, mai mult decît autonomă, *suverană*, un exercițiu în sine, de sine stătător, cu miză antropologică proprie, o activitate *auto-centrată* și care propune să *re-centreze* întregul fapt cultural. Odată cu *auto-centrarea* traducerii, cultura, în ansamblul ei, se *re-centrează* pe și ca traducere: *devine* traducere, adică spațiul *lumii* înseși, *între* identitatea perfectă și diferența absolută.

Ce vreau să spun? Foarte pe scurt, că ideea de traducere trebuie supusă unui aparent oximoronic tratament simultan de centralizare și de dez-eroizare, de secularizare și de trans-„lingvisticizare” (generalizare, metaforizare). Actualitatea strictă o constituie *noua conștiință a traducerii și noul statut al traducătorului*. Mișcarea este, așadar, una aparent contradictorie: în același timp autonomizare și secularizare, dez-eroizare și profesionalizare. Un fel de *sacralizare laică a unui erou secundar*: o concesie făcută presiunilor și realităților vremurilor democratice. În trecut, tradițional-cultural vorbind, traducerea era *secund eroică*, traducătorul era *marele erou de mîna a doua*, apanaj sau umbră sublimă a Geniului, a Autorului absolut care era (este) Scriitorul, Creatorul originar de originale.

Azi, traducătorul devine un pe cît de precis, pe atît de incert *autor de sine stătător*, dar mai mult în sens *administrativ* decît filosofico-teoretic și larg-practic, social-practicabil. Autorul cărții devine *colectiv și colaborativ*.

Traducerea multiplică, pluralizează nu numai operele, ci și autorii.

În imaginarul cultural al canonului occidental, traducătorul continuă însă să fie, așa cum spuneam, un erou secund, iar traducerea continuă să fie privită, chiar dacă nu și practică efectiv, ca un nobil *hobby* al marilor creatori, ca o aură suplimentară menită să îplinească (dar nu să determine) imaginea Geniului. Or, traducerea trebuie să devină o activitate de sine stătătoare, care, în plus, trebuie generalizată și diseminată ca schemă mentală practică, depășind cadrul pur lingvistic.

Și aici însă trebuie făcută o precizare esențială: modelul traducerii care trebuie generalizat, transpus, „tradus”, „metaforizat” cultural și practic este, literal, acela al traducerii inter-lingvistice. Numai acest model „literal” poate fi „metaforizat”. Literalitatea traducerii o constituie litera limbii.

PRINCIPIUL (SCHEMA) TRADUCERII GENERALIZATE (o schemă)

1. *auto-traducerea pre-lingvistică*: nu acționăm, *ne* traducem „în act”;
2. *traducerea intra-lingvistică* (intra-linguală, intra-indiomatică): este în același timp mai util și mai just să ne spunem că relațiile noastre sînt unele de traducere; doar aparent, printr-un construct și printr-o convenție politico-reductive, de reprezentare macro-semiotică, vorbim [în] aceeași limbă);
3. *traducerea inter-lingvistică* (inter-linguală, inter-indiomatică): ceea ce numim de obicei traducere, dintr-o limbă în alta;
4. *traducerea inter-medială*: linia de producție, munca cu arta; arta – constituirea de mesaje doar ca/prin traducere; mesaj – trecere, transmitere, traducere; arta ca transducție;
5. *traducerea inter-culturală* (noul comparativism global-imanent): „Încă din al doilea mileniu [î.e.n.], diferitele culturi și politeisme ale lumii antice atinseseră un nivel de tractabilitate interculturală remarcabil” (Jan Assmann [*Moses der Ägypter. Entzifferung einer Gedächtnisspur*, München-Wien, Carl Hanser Verlag, 1998], *Moïse l'Égyptien. Un essai d'histoire de la mémoire*, traducere din germană în franceză și Laure Bernardi, Paris, Flammarion, „Champs”, 2010, p. 82).
6. *traducerea inter-religioasă* (teologia ca traductologie; religia ca traducere pe orizontală și pe verticală): „Idea potrivit căreia acele popoare venerau în fond aceleași divinități, dar sub alte nume, era departe de a fi banală și evidentă. Dimpotrivă, trebuie să privim această concepție asupra lucrurilor care pe una dintre cuceririle importante ale marilor civilizații ale Antichității” (*ibid.*, p. 84); „Un nume revelat nu poate să fie tradus” (*ibid.*, p. 88).

*

Ce este un traducător, în momentul de față? Însăși poziția lui istorică este una „traductivă”, *intermediar-productivă*: nu între două entități pline date, deja existente, ci între o singularitate deja-existentă, dar deschisă, și o singularitate non-existentă, care nu face decât să manifeste deschiderea celei dintâi. În momentul de față, traducerea este un operator epistemico-politic. Altfel spus, în termenii ecuației lui Bertrand Westphal, tocmai adoptarea și specularea ideii de traducere și a schemei cultural-comportamentale a traducerii ar putea contracara globalizarea prin planetarizare, ca universalizare a periferializării.

În actul de traducere – și îngăduiți-mi acum să dau curs rolului cultural și politic, diplomatic, intermediar-productiv, de traducător metaforic, al *poetului* ca *poeta pontifex* –, legătura intimă este întotdeauna între *două provincii fără centru* sau între *două insule fără continent*, chiar dacă, la suprafață, politico-editorial, este vorba de o relație în continuare asimetrică, de putere și dominație. (O altă descentrare mentală pe care o evocă Bertrand Westphal este aceea dintre uscat și acvatic: ne putem imagina centrul lumii altfel decât ca „buric al *pământului*”? Ca poet, cândva, am imaginat *Arhipelagosul*: logosul ca arhipelag bazându-se pe alteritatea acvatică.) În actul traducerii, traducătorul egalizează și contracarează *la propriu, în act*, asimetriile. Dar nimeni nu spune și nu lasă să se vadă asta. Este vorba de o perspectivă constant blocată și de o bătălie permanent întreruptă: cenzură transcendentă, interdicție imanentă. În ceea ce privește răsturnarea emancipatoare care nu se poate opera decât prin promovarea ideii „traduse” de traducere, lucrurile au fost spuse și repetate, dar degeaba: nu s-a schimbat nimic. Ni se par *neliniștiitor de familiare*. Traducerea este un mare mister cultural-antropologic.

Așa cum spuneam, situația structurală a traducerii este *multiplu intermediară*. Dar în loc să fie intermediar creatoare, productivă, punte spre nou, spre „reconstruiri de originale”, ea este, în momentul de față, blocată între *două prejudecăți*: fie că nu se

poate, practic, traduce, fie că este inutil, teoretic, să traduci, totul fiind deja tradus, și este de-ajuns să „interpretăm”.

Dar traducerea mai face obiectul și al unei alte asimetrii importante: aceea dintre *practica* – întotdeauna optimistă, pragmatică, melioristă – a traducerilor și *teoria* – de cele mai multe ori pesimistă sau cel puțin restrictivă – a traducerii. Afirm, ca principiu sau ipoteză de lucru, că practica (practicile) și teoria (teoriile) traducerii sînt la fel de importante ca operator meta-teoretic, ca subiect-obiect de cercetare, dar *în mod diferit*, pe planuri și în direcții care pot ajunge chiar să divergă. Oricum, ele nu trebuie confundate și nici măcar aliniate, egalizate. Practica și teoria traducerii sînt chiar, uneori, „domenii” diferite, egal dar diferit de importante metateoretic.

*

Iată de ce, pentru rolul său în egală măsură epistemic, politic și pragmatic, o etapă intermediară – care definește tocmai momentul actual – trebuie să o constituie ceea ce Pierre Bourdieu numea „obiectivarea subiectului obiectivant”. Altfel spus, traducerea prefigurează o altă politică și o altă cultură, cu mai multe șanse de *universalitate etică*. Tocmai de aceea este, însă, menținută, poate, traducerea într-o stare de secundaritate și de minorat cultural, fiind supusă unei cenzuri devenite transcendente, ca habitus cultural.

Există lucruri extraordinare, unice, asupra omului în general, adică asupra societăților, politicilor și culturilor sale, pe care numai *poziția* ireductibilă de traducător le poate observa și, deci, povesti, re-da. De unde ideea unei posibile teme de cercetare cu titlul (de lucru) „*Poveștile traducătorilor*”: ce se vede din *poziția de traducător* și numai din ea, adică ce văd cei care nu se (prea) văd (tocmai propria invizibilitate fiind, probabil, condiția singularității proprii vederii, o proprii perspective).

De aici, necesitatea de a releva și de a analiza specific, adică înainte de toate de a da publicității, de a constitui un corpus nevăzut, inexistent din punct de vedere cultural, de scrieri: *paratextul traducătorilor*, adică ce scriu și cum cercetează, cum

își organizează câmpul de lucru traducătorii în timp ce traduc (și, evident, ce tip de scris e traducerea). Ne aflăm în momentul în care traducerea trebuie să se constituie ca *arhivă culturală* de sine stătătoare, ceea ce înseamnă și ca *auto-teorie*.

*

Există o conștiință difuză a situației intermediare, de obiect-subiect de cercetare „revoluționar”, pe care îl reprezintă, în momentul de față, traducerea. Un simptom al acestei situații de schimbare îl poate reprezenta următorul fapt, o operă și o operațiune încă neobservată și neanalizată: Mircea Cărtărescu și-a re-scris *Levantul* (care deja, în sine, este un inter-text și un trans-text joycian) în vederea traducerii. Este vorba de un fapt absolut unic, nou și simptomatic, aparent minor, interstițial, secundar, invizibil dar inevitabil, de auto-intermediere, de *auto-traducere*, self-mediologic, prin care un autor aparținând nu numai unei culturi mici, periferice, unei literaturi scrise într-o limbă „rară”, ci și pentru o operă aparținând genului reputat intraductibil, rar, care e poezia – deci de două ori, multiplu intraductibil – (își) ajută universalizarea, nu o așteaptă să pice din cer, ieșind în întâmpinarea traducătorilor, mediind devenirea poeziei deja intertextuale într-o proză interculturală: *Cărtărescu se auto-traduce pentru a putea fi tradus*. Planetarizarea (ca globalizare împreună cu planeta) trece prin traducere, mai mult: prin *auto-traducere*, prin rescriere efectuată de către autorul însuși, pentru a putea controla pierderile și transformările. Autorul *este* traducător – de sine. Scrisul *este*, deci *devine*, se arată ca traducere, se traduce în/ca traducere.

Mircea Cărtărescu scoate la iveală un fapt deja la lucru, dar în mod implicit: trebuie să ne rescriem, să ne traducem noi înșine pentru a putea fi traduși, trebuie să *pre-(infra-)traducem*, adică să producem un text intermediar, de intermediere, un *text terț*, un text-între. Ceea ce, în scrisul contemporan, se întâmplă deja, dar în mod implicit, meritul lui Cărtărescu fiind tocmai acela de a explicita, de a „desfășura” această necesitate, această inevitabilitate a traducerii *incluse*, acest *implicit al traducerii*. Nu

se poate traduce *direct, prin salt*. Traducerea creează tocmai drumul, teritoriul: granița și cărarea (granița e cărarea).

Levantul, repet, este deja un inter-text, multi-text și chiar trans-text, un text care *manifestă, performează, explicitează* intertextualitatea, între-textualitatea fundamentală a literaturii, deja o traducere. Ar trebui analizată cu mare atenție versiunea pentru traducere a *Levantului, pre-traducerea-în-vederea-traducerii* ca operație fundamentală a literaturii, pentru oricine vrea să scrie literatură, adică texte de interes universal.

Nu se poate traduce, nu e traductibil, universalizabil, decât ceea ce e deja, chiar dacă implicit, intensiv, esențial, (*pre-*)*traducere*: doar actul literar care se concepe deja, implicit, ca arhi-traducere poate fi tradus, adică poate să manifeste explicit *esența traductivă a scrisului literar*.

Pre-traducerea manifestată de Cărtărescu – scriitor poate abia așa, sau și așa, prin asta, acum, prin această operațiune de „laborator”, minoră, subalternă, cu adevărat profetic, vizionar, de viitor: universal –, pre-traducerea – operația, operarea literară *ca traducere*.

Nu întâmplător, într-un interviu despre ediția - prima - a *Levantului* într-o altă limbă, în speță cea franceză, de la P.O.L., Cărtărescu este aluziv, enigmatic, nu spune clar ce-a făcut, poate nici lui nu-i este prea clar, oricum este o operație secretă, intimă, obscură, care tocmai de aceea ar putea să conțină, deci să divulge, o cheie a literaturii. Sau măcar o cheiță.

Opera, scrisul literar, literatura ca act, ca operare, este traducere în altă limbă, adică inventarea altei limbi, producerea alterității singulare lingvistice în interiorul aceleiași limbi, denunțarea iluziei Identicului și a identității lingvistice, este (re)singularizarea, re-idiomatizarea, re-subiectivarea impersonalului sau a transpersonalului sistemului limbii, este refacerea limbii ca vorbire integrală a limbii. Inventarea altei limbi, a unei limbi singulare, a singularității, prin/ca traducere. Opera ca idiolect, ca altă limbă.

O operă literară este deja o limbă străină – un idiom, o arhiminoritate – în propria limbă. Nu traducem între două limbi, „replicăm”, dăm replica unei singularități, producem o singularitate pornind de la o singularitate în spațiul de posibilități și constrângeri care e orice limbă: împerechem originalul singular, îi facem o familie, îl facem mulțime, adică îl constituim politico-ontologic, îi dăm consistență și putere de a perservera în ființă. *O limbă este un spațiu de traducere pentru că este un spațiu de insolitare, de multiplicare prin însingurare.*

Ca model, nu schema dualistă a „abaterii de la normă” și a dublării, a „umbririi” platonice a „originalului” prin ”copii”, ci poate mai curînd, modelizant-metaforic, emanaționismul plotinian. Comunicarea socială este, din contră, invers, cea care se „abate de la normă”, devenind opacă și prefabricată, falsă.

Traducerea e între singularități, nu între limbi. Limbile sînt ele însele, în sine, spații de traducere. Traducerea e de fapt *altceva*. Ceva misterios, căci permanent ocultat sau măcar marginalizat, depreciat.

Între singularități nu este traducere, ci producție. Ne ascundem în limbi.

*

Gîndire = traducere. Nu gîndim niciodată singuri, mintal, individual, privat, separat, izolat, ci împreună cu alții, traducînd: *gîndire-împreună*. A traduce înseamnă tocmai *a gîndi împreună cu celălalt*. De-asta trebuie să devină traducerea noul model și modul, „noua paradigmă”. Nu „*comunicare*” de entități izolate, ci *gîndire-traducere-împreună*. Literatura nu mai e legată de o limbă națională. Scriitorul nu mai e prizonierul unei singure limbi. Dar există limbi? „Nu există limbi”, doar utilizatori-meșteri și cutii cu scule. Mai întîi îți traduci ție, apoi le traduci celorlalți. Direct, deodată, din prima, prin salt nu se poate. Sau doar *pare*, periculos, că se poate.

*

A traduce în sine, chiar și – sau mai ales – în propria limbă. Adică? Gestul filosofic, etic, politic, pragmatic, de a nu înțelege (spontan, imediat), de face pe prostul, pe idiotul propriei limbi, al propriei (false) familiarități.

*

Un alt pas decisiv care trebuie făcut în privința traducerii și prin intermediul traducerii ca schemă epistemologică operatorie (de politică a cunoașterii) îl reprezintă imperativul de a *reacredita academic și formativ (pedagogic) traducerea* ca un tip aparte, auto-consistent, de *cercetare*, și, deci, ca pe obiect-resursă de *meta-cercetare* de-a dreptul exploziv. *Nu traducem* (doar) *limbi*, traducerea nu este în primul rând o afacere lingvistică: limba însăși nu este o chestiune lingvistică. Ce și cum trebuie să citească, să cerceteze traducătorul pentru a putea cu adevărat să *traducă* și atunci când traduce, prin însuși *actul* de a traduce? Cîmpul de cercetare al unui traducător este unic și diferit de al oricărui alt tip de cercetător. Iar asta încă nu știe și nu spune nimeni. Privită astfel, traducerea este un obiect de (meta-) cercetare cu totul nou, chiar virgin. Adică de viitor.

În *tandem* cu autorul (pe care, la propriu, îl realizează, continuîndu-i, prelungindu-i gestul), traducătorul multiplică procesiunea de *cupluri* de fiecare dată diferite dintre două limbi, două culturi, două momente, două situații etc. Un alt model al culturii (mai curînd, poate, plotinian secularizat decît platonician ca metafizică de bun-simț).

*

În sfîrșit, pornind de la propriul meu caz, de la propria mea situație și acțiune (traducerea ca acțiune întotdeauna situată) am realizat că Franța, adică limba și cultura franceză, ocupă, asemenea (adică nu egal, ci *omolog*) traducerii înseși, o poziție epistemologic, euristică și, deci, politică strategică, dat fiind că (multiplu) *intermediară*: este o fostă limbă hegemonică, dominantă, „globală”, imperial(ist)ă, care a fost detronată de engleză, fără a ajunge însă pînă la rangul românei, de pildă, acela de limbă „rară”. Franceza este, *azi*, limba strategică (speculativ și

politic) a traducerii și pentru traducere deoarece, *la fel ca traducerea*, se află *între*. Nu întâmplător, în spațiul limbii și al culturii franceze au fost elaborate unele dintre cele mai consistente și mai înnoitoare, din punct de vedere filosofic, teorii recente despre traducere, cele ale lui Henri Meschonnic și Antoine Berman, de exemplu, cultura franceză fiind, în prezent (dar nu numai), una dintre mai traducătoare culturi ale lumii: un adevărat „coridor” sau „trambulină” culturală. De reținut, deci, în vederea conceptualizării, formula „cultură traducătoare”. A traduce, azi, din franceză în română (de pildă), adică a pune în relație două situații istorice și planetare, înseamnă a stabili relații autonome între niște *periferii*, a cupla în mod suveran niște periferii între ele, tocmai relația de traducere fiind cea care conferă autonomie și suveranitate. Din această perspectivă, cu cât mai marginale, mai periferice sînt periferiile puse în legătură, consolidate prin traducere, cu atât mai bine!

*

Trei perspective, trei linii de dezvoltare trebuie, așadar, avute în vedere:

1. traducerea ca atare, în sens „traductologic” și noul rol al traducătorului ca autor de sine stătător;
2. (filosofic) generalizarea, universalizarea culturală și politică a ideii și a modelului traducerii literale (schema traducerii generalizate); traducerea ca deconstrucție;
3. (politic) ridicarea la general a modelului „estic” al traducerii („estitatea”): trebuie să traducem tocmai ca să degajăm un spațiu intermediar propriu, să spațializăm granițele și intraductibilele literare, să manifestăm rezistență și să elaborăm suveranitate „traductivă”.

Poziția geografică, geofilosofică de traducător, poziția traducătorului transpusă omologic pe hartă, geofilosofic, este strategică pentru a pune lucrurile eficace la îndoială și a le relansa.

Traducerea oferă poziția de-re-constructivă, revoluționară dacă vrei, prin excelență. Și tocmai de aceea, *perspectica traducerii* asupra întregului este permanent, repetat, reiterat 1) blocată, ocultată, 2) redescoperită, reafirmată, 3) recuperată.

Nu putem fi decît cinstit-traducători. Iar aceasta este ceea ce aș numi *condiția „estică” a traducătorului*. Aici, *între supraputeri*, margine multiplu disputată, în care ceea ce se vrea nu sîntem noi, ci pămîntul, teritoriul de sub noi, aici, deci, nu putem *decît să traducem*, ca datorie dar și ca tehnică, ca artă de supraviețuire, ca tehnică existențială, ca virtute, ca performanță și excelență istorice.

Traducătorul ca operator „estic” este periculos tocmai pentru că, în loc să preia, să copieze, știind că așa ceva este imposibil, traduce și trădează istoric, elaborînd neîncetat *variante și versiuni ale normelor*, adică nu *contra-norme* (nu are puterea de a fi nici Orient, nici Occident, este doar un simplu vorbitor-utilizator, muncește *toată ziua, cît e ziua de lungă, de la Răsărit la Apus*: imaginați-vă asta spațial), ci biete, înfime *marje de joc*, care înseamnă tocmai corporalizarea și teritorializarea unor granițe care ar trebui să rămînă, ideal, ca tăișul ghilotinei: să taie perfect, adică să ne separe insesibil de noi înșine. Prin traducere, cultural și politic, *marginea* poate deveni *marjă* (de libertate, de „manevră”).

Nu putem fi decît traducători, dar asta e ceva de temut. Iar *situația și atitudinea de traducere* este tocmai modelul, structura, modulul geopolitic și geofilosofic cel mai actual repetat, translăt: global. Vezi refugiații deconstruind granițele Europei („viața nudă” nu ca pradă și obiect, ca la Agamben, ci subiectivată ca armă, demo-armă): nici Baschar al-Assad, nici Daech; nici Rusia, nici America. Intensiv tipologic, acești *terți excluși* sînt niște traducători, niște trădători a doi stăpîni deodată.

Căci nu trădăm niciodată unic sau simplu, mono, traducerea și trădarea autentice și puternice, operaționale, sînt întotdeauna duble și chiar multiple. Ideal, la limită, și cu adevărat creator pentru toate lumea, ar fi *omni-trădarea*.

Din acest punct de vedere, însăși celebra și atît de răsבătuta, de unilateral interpretata, deci ne-interpretata formulă „*Traduttore, traditore*”, trebuie luată în serios, trebuie salvată și reinterpretată printr-o nouă teorie, actuală și universală, „estic”-politică, a *trădătorului*. *Trebuie să trădăm*, dacă asta înseamnă a traduce, nu se poate să nu trădăm, trădarea este infamantă numai în sens *militar*, ca legare printr-un jurămint de o unitate de comandă. Și, pe de altă parte, ceea ce trădăm nu este, de fapt, ceea ce traducem, limba din care traducem, ci, tocmai prin faptul că *tr-aducem* străini acasă, ceea ce trădăm este limba și cultura-țintă, „acasa”. A traduce, adică a introduce străini în casă, înseamnă a trăda cultura natală, a prostitua limba „maternă” care e proprietatea Tatălui, limba poruncilor părintești care țin/fac societatea. Și atunci, arhetipal vorbind, *cum să nu trădezi, cum să nu traduci*?!

Democrația înseamnă traducere: traducerea creează tocmai *spațiul public*, în sens intensiv și structural, altfel spus distanța pentru critică și întîlnire, non-imediatul și ne-simultanul, „*diferanța*”, spațierea pentru vizualizare și verbalizare, spațiul-între suport și mediu de circulație a mesajelor, de traducere a vizualului în verbal, de efectuare a legii. În primul rînd din această necesitate *politică* am simțit nevoia să scriu un *manifest* despre și pentru traducere.

Independența și consistența, *suveranitatea* noastră reziduală, reprezentativă global ca subordonare multiplă, „estică”, nu se poate obține decît printr-o practicare larg declinată a traducerii, printr-o *atitudine de traducere*. Într-o *situație* de traducere nu poți să adopți decît o *atitudine* de traducere.

Să ne acceptăm condiția traductivă – și să ne-o asumăm, să profităm de ea transformînd-o într-o *virtute*.

Așa mi-a venit ideea de a scrie o *utopie*: aceea a unei societăți organizate în *funcție* de traducere, *potrivit* multiplelor, integralelor declinări ale activității fundamentale și, poate, abia ea cu adevărat specific umane de a traduce.

*

În încheierea acestor reflecții pe care le-am lăsat în discontinuitatea și repetitivitatea lor originare, permiteți-mi să revin, pentru a o accentua, asupra legăturii intime dintre traducere și gândire și, mai ales, dintre traducere și învățare, formare. Traducerea ar trebui să devină *matrice școlară* la toate nivelurile. Și aceasta deoarece, simplu spus, atunci când traduci nu poți doar să „înțelegi” și să exprimi, să „redai” vag, global, înțelesul, trebuie să-l spui, să-l *articulezi* folosindu-te de cuvinte cât mai potrivite. Abia traducând înveți să gândești și să vorbești bogat, precis, respectând singularitățile: traducerea e suprem, etic, politic și pragmatic *pedagogică*, și tocmai de aceea și e evitată! Traducerea, ideea declinată, tradusă, de traducere ar trebui să fie firul călăuzitor al întregului învățămînt. A traduce înseamnă a aproxima, a căuta, a negocia, dar cât mai exact, mai potrivit, mai apropiat, deci mai responsabil. *Traducerea este Școala.*

*

În sfîrșit, pornind, din nou, tocmai de la o încercare de obiectivare (explicitare) a ceea ce obiectivează, în sine (implicit) propriul meu caz (de poet-traducînd-teorie-din-limba-franceză), dînd, altfel spus, frîu liber nu vreunui narcisism nestăpînit, ci preocupării tot mai insistente a științelor sociale de a deveni mai reflexive și chiar auto-reflexive, permiteți-mi să formulez cîteva întrebări pe care ar trebui, avînd în vedere miza lor politico-epistemică, să ni le punem. Iată-le.

De ce să (mai) traducem teorie, nu e deja tradus totul (în engleză)? *Ce* traducem: cărți, autori, curente, idei, concepte, stiluri, dezbateri, culturi critice? *Cum* traducem?

Și iată acum cîteva posibile răspunsuri.

Tocmai *teorie*, filosofie (sau poezie: cele două, ca gândire în scris, merg structural împreună), trebuie, măcar experimental, să traducem, pentru a evidenția cuplajul epistemologic *teorie-traducere*, altfel spus legătura intimă, a cărei cercetare ar putea furniza un potențial metateoretic considerabil, nebănuț, dintre *traducere* și *conceptualizare*, deoarece conceptele (să ne gîndim la exemple celebre precum „societate civilă” sau „spațiu public”)

devin și se schimbă, se îmbogățesc și se înmulțesc, fac pui, tocmai prin trecerea lor de la o cultură la alta. Conceptele apar (și) *prin* traducere și *ca* traducere.

Și atunci, studierea traducerii filosofice devine un obiect metateoretic strategic. Din nou, traducerea e cercetare, trebuind urgent să (re)devină activitate curricular-academică formatoare: Traducere – Cercetare – Formare – Creație. Altfel spus, potențialul critic-inovativ al traducerii.

Nu pot să nu-mi imaginez o zi când traducerea va deveni asemenea *exercițiilor spirituale* de pe vremuri, o practică de lectură independentă în același timp creatoare și responsabilă, recunoscută școlar și încurajată politic.

INTERSEMIOTIC
TRANSLATION

“TRANSLATING” WOMEN. GENDER ROLES IN COMMUNIST AND POSTCOMMUNIST ROMANIA

■ Roxana-Elisabeta Marinescu

■ The Bucharest University of Economic Studies

■ Romania

ABSTRACT

This chapter focuses on a possible “translation” of the theories and practices prevalent in communist and postcommunist Romania into gender roles which women (and men) were led or constrained to assume in the respective contexts, in both public and private spheres. In communism we witnessed a Marxist interpretation of women’s emancipation: they needed to be liberated from the exploitation in the private sphere and forced to engage in the public one. Women had to assume simultaneously both productive and reproductive roles, with an emphasis on the former at the beginning of the period and a clear focus on the latter starting with Decree 770/1966. After 1989, this power discourse has continued, and it has been supported by the Romanian Orthodox Church, all main political parties and a significant part of the civil society. In postcommunism neo-liberal interpretations of women’s gender roles have been translated in national legislation so as to allow women to succeed in any domain of the public sphere and to guarantee equality, therefore it has been considered up to them to prove themselves. Such theories have failed to translate the notion of equity or equal opportunities, as women have continued to be pressured to fulfil both the productive and reproductive roles, with men still not enough involved in partnerships in private life. At the same time,

conservative views have directed women primarily towards traditional gender roles of home makers and mothers, while progressive ideologies have only recently begun to claim a voice in postcommunist Romanian society.

KEYWORDS

gender roles, productive and reproductive roles, public and private spheres, power discourse

“Translating” women is a power exercise which takes into consideration exclusively the needs and desires of the ones exercising this action, i.e. the ones holding power, but it is misleadingly presented as social and economic improvements for the society at large. In this process, women have little, if anything, to say to support their position and role in society. Or they can be tokenized so as to re-present a point of view convergent with that of the power actors. In any case, without a proper coherent and collective grass-root effort from the ones “translated”, it is obvious their needs cannot be uttered and their voice cannot be heard.

In Romania, more often than not, women’s voices have not been properly or clearly heard in the process of translating state ideologies into state policies, and thus women have not been able to alter or improve the way they have been affected by these translations. The absence of women’s voices is due to historic processes (a dictatorial regime unwilling to hear any of its citizens’ voices, but especially women’s) or simply to socio-political context and evolution of society. It is high time, though, for women in Romania to express themselves and actively participate in the act of their own “translation”.

In the case of communist Romania, this “translation” process took place in the context of the times, with Marxist ideology prevailing in central and Eastern Europe, but with some local specificities, such as the absence of a real industrialization of the country and the fact that before the imposition of communism women had

been in fact working extensively along men in the extended rural family, both in the home and in the field.

After 1989, as Romania faced an opening of its ideologies, a neo-liberal approach dominated the social, political and economic scenes, followed by a more conservative one in the latter years. There are also some (still) isolated progressive views, claiming equal rights and opportunities for a diversity of categories considered oppressed in society, among which women, LGBTIA, the Roma, the poor, which are beginning to contribute to a clearer translation of women's needs.

Thus, the extent to which these "translations" have been effective and efficient in the society needs to be analysed. That means looking into how they were actually implemented and what effects they entailed in the productive and reproductive gender roles of both men and women in both public and private spheres.

The postcommunist state agenda has followed a rather gender-blind approach towards women, although the successive governments have been from a declaratively diverse ideological spectrum. Moreover, when they addressed women's rights specifically, they did that from a patriarchal protective perspective, a position predominantly used in the exercise of power.¹ Rather than trying to find long-term viable solutions regarding role-sharing in both public and private spheres and gender partnerships, Romanian postcommunist decision-makers

¹ Such as for example successive pension laws, obliging women to retire up to five years earlier than men, due to their so-called double burden (see Law 263/2010 which establishes the standard age for women at 63 and for men at 65). The general claim is that women are "more tired" due to their double burden, thus need to retire earlier than men. At the time of writing this chapter, the Minister of Labour has just proposed some changes regarding the pension law, offering early retirement by six years for women with three children. (cf. news.ro, 2017) Of course, these legal provisions do not take into consideration obvious inequalities entailed in rights to promotion, for example, or the actual size of the pension (calculated per number of worked years).

have addressed gender in a protectively arrogant manner, referring only to short-term solutions, clearly non-viable in the long run.

Romanian communism was among the toughest in central and Eastern Europe, veering towards the personal dictatorship of Nicolae Ceaușescu in its latter part (1965-1989). In its beginning, in Romania, as in the rest of Eastern Europe, communism declaratively sought to emancipate women from the exploitation of capitalism, by engaging them in the public sphere. According to one of its main ideologists, Friederich Engels, this could be possible when modern private work required little time for women, corroborated with shifting it into the public domain. In other words, hiring other people (women?) to do it:

The emancipation of woman will only be possible when woman can take part in production on a large, social scale, and domestic work no longer claims anything but an insignificant amount of her time. And only now has that become possible through modern large-scale industry, which does not merely permit of the employment of female labour over a wide range, but positively demands it, while it also tends towards ending private domestic labour by changing it more and more into a public industry. (Engels, 1884)

Clearly, translating the emancipation of women in the public sphere in Engels' view did not imply a reverse emancipation of men in the private one. Therefore, it would have been impossible to implement – starting from the assumption that partnership in both aspects of life should be the basic requirement for any attempt at emancipation.

Therefore, women's emancipation in communist Romania did not presume equal status for both genders, or respect for both sets of values, but instead imposing a masculine standard and treating women as men. (Ilinca; Bejenaru, in Hurubean, 2015: 51-82) This can be seen in the effects of translating communist ideology in women's lives: the double burden of fulfilling gender roles in both public and private spheres led to more inequity and inequality in society. This is made even more obvious in the

specific Romanian context, as at the imposition of communism, Romanian society was mostly rural, with women working both in the home and in the fields.²

Moreover, *omul nou* / *the new man* (!), which the communist society was striving to create and impose, fulfilled a triple role: a party member, a citizen and a labourer. This apparently gender-neutre three-folded role, proposed by the Party through the voice of Nicolae Ceaușescu himself, was in fact an attempt to impose the productive role as standard – and in this way, to prioritize a masculine vision of society: ‘If we are to talk about creating conditions for full equality between sexes, that means we should treat all people not as men and women, but in their quality as party members, as citizens, judged exclusively by the work they contribute with.’³ (Ceaușescu, 1973: 648, my translation) By work we can assume he meant paid work, as home-making did not even exist as a job category at the time, and work in the private sphere was simply not valorised.

According to Mihaela Miroiu, communism was translated in “excessive regulation of women’s condition and gender roles in public and private spheres.” In its former period, it emphasizes women’s productive role, the obligation to be engaged in the public sphere, and in the latter period, starting with the infamous decree 770/1966⁴, it moved its focus on women’s reproductive

² In 1948, 12 million out of the total population of Romania of 16 million was rural. (cf. Cătănuș; Roske, 2000: 14, cited in Tismăneanu et al. 2006: 424.)

³ In original, in Romanian: ”Dacă vorbim de crearea condițiilor de deplină egalitate între sexe, aceasta înseamnă că trebuie să-i tratăm pe toți oamenii nu ca bărbați și femei, ci în calitatea lor de membri de partid, de cetățeni, pe care îi judecăm exclusiv după munca pe care o depun.” (Ceaușescu, 1973: 648)

⁴ Decree 770/1966 established a strict state control over reproduction and sexuality in Romania through a tight network of norms, sanctions and supervision. It was the main instrument by which Romanian women were forced to give birth to four children by the age of 45. The immediate effects were a steep growth in the number of unwanted children, most of

role in the private sphere: ‘Romanian communism starts with an ideology of emancipation, equality and feminine activism and ends with a maternalistic-conservative ideology, encouraged by nationalistic communism.’⁵ (Miroiu, 2004: 195-213, my translation)

The roles of women were translated in the propagandistic media of the time, such as *Femeia* magazine, the only one on the market addressed to women, which in its April 1950 issue informs us about

[...] the obligations of women to contribute to achieving and surpassing the State Plan: participating in citizenship committees, volunteering for the beautification of cities, contributing to combating sabotage in the supply chain, contributing to building and well-functioning of nurseries and kindergartens, participating in the campaign of saving the use of electricity.⁶ (Șerban, *Historia*, my translation)

These are quite a number of roles which women were expected to take on, and which they obligingly did. At least, that is what communist propaganda at the time would let us believe, as some women were quoted in different issues of *Femeia* magazine in the same year (April and May 1950) stating their productive and reproductive gender roles. It is not clear whether these were real

them abandoned in state institutions; an increase in maternal and infant mortality and in children with physical and psychological disabilities.

⁵ „În privința reglementării excesive a condiției femeii și a relațiilor de gen în sfera publică și privată, comunismul românesc debutează cu o ideologie a emancipării, a egalității și a activismului feminin și sfârșește cu o ideologie conservator-maternalistă, încurajată de comunismul naționalist.” (Miroiu, 2004: 195-213)

⁶ In Romanian, in original: „obligățiile femeilor pentru a contribui la îndeplinirea sau depășirea Planului de Stat: participarea la activitatea Comitetelor cetățenești, muncă voluntară pentru înfrumusețarea orașelor, antrenarea femeilor la acțiuni de demascare a speculei și a sabotajului în aprovizionare, la construirea și la buna funcționare a căminelor de zi, a grădinițelor, participarea la campania de economii în folosirea curentului electric” (Șerban, *Historia*)

women or just propaganda creations; however, what is important is the emphasis their words add to the guidance of the communist party regarding women's roles. Here are some of these quotations, cited in the same article in *Historia* (my translation):

Tatiana Dănescu, Bacău: "As a primary school teacher, I have great tasks for my future, to defend peace: to enlighten children in the new life spirit, to show them who our enemies are and who our friends are."

Liliana Zubrițchi, Alba Iulia: "As a citizen, I try to convince people, by always animating my enormous trust in the forces of peace. As an intellectual, I put my modest knowledge within the scope of cultural labour, by writing cultural articles, dialogues or theatre plays. As a home maker, I am trying to grow plants on any piece of land around my modest abode. As a mother, I am raising my daughter in a democratic spirit, so that she becomes an honest citizen, educated and well prepared, to be in the service of our Republic."

Constantinescu Maria, București: By working hard I managed to surpass my work duties by 100%. But I requested my salary to be under 50%, as we know the country still has many needs to improve the life of working people."⁷ (Șerban, *Historia*)

⁷ In original, in Romanian:

Tatiana Dănescu, Bacău: „*Mie personal, ca învățătoare, îmi stau sarcini mărețe în față, pentru a apăra pacea: să luminez copiii în spiritul nou de viață, să le arăt care ne sunt dușmanii și cine ne sunt prietenii*”.

Liliana Zubrițchi, Alba Iulia: „*Ca cetățeană – duc o muncă de lămurire, însuflind pretutindeni încrederea mea neclintită în forțele păcii. Ca intelectuală – pun modestele mele cunoștințe în slujba muncii culturale, scriind articole culturale, scenete, piese de teatru. Ca gospodină, caut să cultiv în jurul micului meu cămin fiecare petec de pământ. Ca mamă îmi cresc copila în spirit democratic, ca să devină cetățeană cinstită, învățată și bine pregătită, pentru a fi în slujba Republicei noastre*”.

(Șerban, *Historia*)

Starting with Decree 770/1966, we can witness a change in the way gender roles were translated in practice, in that a clear aspect of private life was transferred into the public one, and the reproductive role of women was translated into a productive one. Thus, women were transformed from *mothers* into *mothers of the nation* (and later on in the 1980’s this role was reserved to only one woman, the dictator’s wife, Elena, *the mother of the nation*).

Decree 770/1966 brutally intervened in the lives of women and men in Romanian society and affected society at very deep levels: increase in maternal and infant mortality rate, birth of children with disabilities, abandoned children, depression and psychological problems for women and men. Corina Doboş documented the way women’s deaths due to illegal abortions were transcribed as “due to women’s fault” in the hospital official papers. (Doboş, 2015: 171-200) By putting the blame solely on the dead women we can read a way of making women scapegoats, but also a practical (!) way of absolving their living partners who should have been able to take care of the existing children.

Gail Kligman very well summarized the role of the state in translating its reproductive policies into complete absence of such rights for women and effects for the whole family:

Decree 770 was the cause of physical and emotional suffering of so many women during their reproductive life. The effects of the incrimination of abortion were felt by their partners, by their families, as well. (...) Against propaganda representations of the paternalistic state, who was supposedly taking care of the wellbeing of its citizens, the over praised optimal conditions to develop

Constantinescu Maria, Bucureşti: „*Muncind cu râvnă am depăşit norma cu 100%. La salariu însă, am cerut să nu ni se dea mai mult decât 50% pentru că ştim că ţara are încă multe nevoi pentru a îmbunătăţi viaţa oamenilor muncii*”. (Şerban, Historia)

healthy and numerous families were simply not there for most Romanians.⁸ (Kligman, 2000: 223, my translation)

The delayed effects of this state policy include problems with the health system, education system (not enough hospitals and doctors, schools and teachers for such huge cohorts of children), disturbance in marriage patterns, expected collapse of the state pension system when children born in the peak period of the decree reach retiring age, etc. These effects have not even nowadays been translated into policies meant to coherently address them.

After 1990 we have witnessed the same power discourse concerning women's reproductive rights from state authorities, representatives of the Romanian Orthodox Church, and all the main political parties, who converge into translating women's reproductive role as a *duty* to produce children. After abrogating decree 770 (among the first communist laws to be abrogated in December 1989), the number of legal abortions increased steeply and remains to this day among the first in Europe.⁹ Due to lack of proper health education in state schools or to any such guidance for young people, women's reproductive health has been subject to dire consequences. Some instances when women have been "translated" within the power discourse framework include the request by one important clergy that they give birth to at least

⁸ "Decretul 770 a fost cauza suferințelor fizice și emoționale prin care au trecut atât de multe femei în privința vieții lor reproductive. Efectele incriminării avortului au fost resimțite și de parteneri, și de familiile lor. (...) În pofida reprezentărilor propagandistice ale statului paternalist, care se îngrijea de bunăstarea cetățenilor săi, mult lăudatele „condiții optime pentru dezvoltarea unor familii numeroase și sănătoase” îi ocoleau pe majoritatea românilor.” (Kligman, 2000: 223)

⁹ According to a UN document, 'The abortion rate rose from 39 abortions per 1,000 women aged 15-44 years in 1989 to 199 in 1990. Although the abortion rate fell to 78 abortions per 1,000 women aged 15-44 by 1996, it remains by far the highest in Europe. The maternal mortality ratio also remains the highest in Europe at a 1990 estimate of 130 deaths per 100,000 live births.' (United Nations Population Division, 2002)

three children: one for the mother, one for the father and one for the church and country (Mediafax, 2017) or discussions at the time of writing this chapter of changing the definition of marriage in the Romanian Constitution (to be a union between a man and a woman) or to allow the father of an unborn child to decide regarding a possible abortion. (Realitatea, 2017)

Regarding the way state ideologies on gender have been put into practice since 1990, we can say that especially in the first part of the period, there was a clear rejection of the communist past, a refusal to be identified with it and a desire to depart from it as soon as possible. This led for example to just 4% women in the first freely elected Romanian Parliament (following 34% women in the last communist one, called *Marea Adunare Națională*). Simultaneously, but perhaps especially more recently, another tendency has become prevalent, i.e. embracing the European view regarding gender equality and equity as an imperative of the times and a sign of modernity and civilisation.

Even as far back as 2002, Enikő Magyari-Vincze described what she then called two major mechanisms on which the equal opportunities agenda regarding gender was structured:

On the one hand, we are noticing the de-legitimation of the idea of equality between men and women due to its reduction to the memories from communist practice, and on the other hand, the acceptance of an equal opportunities policy legislation as part of the desiderata pertaining to accession to the European Union. Both generate superficial reflections and reactions caught in the trap of the two extremes, namely rejection and unconditional acceptance.¹⁰ (Magyari-Vincze, 2002, quoted in Grünberg, 2008: 52, my translation)

¹⁰ In Romanian: “Pe de o parte avem de-a face cu delegitimarea ideii de egalitate între femei și bărbați din cauza reducerii acesteia la amintirile despre practica comunistă, iar, pe de altă parte, cu acceptarea impunerii legislației oportunității egale ca parte a dezideratelor ce țin de integrarea României în Uniunea Europeană. Ambele generează reflexii și reacții superficiale prinse în capcana celor două extreme, și anume respingerea

Although there are laws and institutions which should be able to control, supervise and eliminate such discrepancies, there are also many lacks and contradictions in their methodologies and procedures, so that it is actually difficult to translate equality mechanisms into practice. Thus, as Ionela Băluță observed, the Romanian Constitution (2003) mentions the obligation to respect equal opportunities between men and women in power structures. Moreover, these provisions are to be found in *The Law of Equal Opportunities between Men and Women* (adopted under the pressure of the EU in 2002). However, these provisions were not included in the political parties' laws or electoral laws, which explains why political parties do not in fact feel compelled to promote a better representation of women. (Băluță 2013: 43-51) Also mechanisms of implementing and sanctioning these provisions have been created (for example the National Agency for Equality between Sexes ANES, or the National Council for Combatting Discrimination CNCD, etc.), but their efficiency has always been limited, due to constant political intervention or flaws in the legislation.

After 1990, a grass-root movement regarding gender emerged, through a number of Non-Governmental Organisations (NGO's) which started to address women's issues under the influence of their Western counterparts. Their agenda and actions sometimes paralleled the official political ones. But more often than not they were ahead of the official agenda and had to struggle to impose some of the relevant topics in the official discourse.

Laura Grünberg documented this in a book which describes the birth and development of AnA, one of the main women's NGO's (2008). She explains how the local organisations focused at the beginning on normative needs imposed by the international community through sharing their know-how, guidance and funding. These needs were simply imposed or sometimes translated into the local context but were felt to be part of the

și acceptarea necondiționată.” (Magyari-Vincze, 2002, quoted in Grünberg, 2008: 52)

civilising burden the Western world had assumed in the case of Eastern Europe. Some of them sometimes addressed local women’s real needs (concerning for example, the need to protect women from different types of violence). Others did not seem important at the time (such as sustainable development, gender capacity building), but when transposed into a programme and translated locally, they proved to be beneficial.¹¹ (Grünberg, 2008: 71).

Regarding postcommunist Romanian feminism, the same kind of shortcomings have occurred: its local character has to do on the one hand with a lack of impetus coming from a communist background of imposed equality, and on the other hand, the need to go in line with its Western counterparts and observe their guidance. As Mihaela Miroiu remarked in 2006 (when Romania was not yet a member of the European Union and was getting ready for accession)¹².

We are practising in Romania a sort of shy, marginal feminism, a feminism disguised under other names, so as not to disturb too much the local conservatives and misogynists. To this, we can add a “room-service” type of feminism in the last five years, which came copy-paste via the ‘*acquis communautaire*’. The latter type was swallowed as such and gave birth to a “state feminism”, somewhat groundless, penniless, and without chances to leave windows full of laws and institutions for

¹¹ The original quotation is below: “AnA și în general ONG-urile s-au axat mai curând pe acele nevoi normative impuse de comunitatea internațională, pe nevoile ”știute dinainte”, translatate sau impuse de lumea occidentală venită după 1989 să civilizeze Europa de Est. Uneori, aceste nevoi coincideau cu cele de pe teren (de exemplu, nevoia de protecție a femeilor supuse violențelor de tot felul). Alteleori, erau tipuri de nevoi (dezvoltare durabilă, capacitate etc) care nu păreau prioritare, dar care erau bine transpuse într-un program, nu puteau face decât bine grupului social respectiv. Însă indiferent de tipul de nevoi la care ne referim este vorba despre nevoi văzute, înțelese și chiar trăite ce capătă o altă dimensiune decât stricta clasificare din buchea unei cărți”.

¹² Romanian accession to the European Union took place in 2007.

the real world of applied public policies.¹³ (Miroiu, 2006: 218-219, my translation)

The emancipation strategy in postcommunist Romania was top-down and was done under external pressure of European or international organisations. Thus, it could not affect the fiber of the society, it only superficially scratched the surface of inequality, for example by creating some institutions or punctual situations when such inequalities were addressed: such as parental leave or professional careers in the police or the military for women.

As neoliberal ideologies prevailed in the period immediately after the Romanian revolution (1989), equal rights and equal opportunities seemed to be taken as an understatement. As long as they existed as such in (some pieces of) legislation, and as long as discrimination could not be proven, then social justice was considered done and the state was expected to allow social and economic forces to play freely. Of course, such an ideology was “normal” in the immediate postcommunist context, it was expected to follow the communist one, where state intervention was omnipresent. In a way, some historic balance was restored.

Florin Poenaru claims that feminism has been perceived in postcommunist Romania as a “barometer” of Western-type normality. In other words, defining oneself as feminist has come to give one access to the self-defined “civilised” group of people able thus to look down upon the rest of the population with arrogance and disdain. Moreover, it appeared and it was formed together with or within the neo-liberal anti-communist ideology predominant in the so-called transition period. Thus, Romanian

¹³ “Practicăm în România un feminism sfios, marginal, camuflat sub alte denumiri, ca să nu îi deranjăm prea tare pe conservatorii și misoginii autohtoni. Lui i se adaugă în ultimii cinci ani un feminism “room service” venit prin copy-paste odată cu aquis-ul comunitar. Acesta din urmă a fost înghițit pe nemestecate și a produs un „feminism de stat”, cam fără bază, fără bani și fără șanse să păărăsească vitrine cu legi și instituții lumea reală a politicilor publice aplicate.” (Miroiu, 2006: 218-219)

feminism is predominantly neo-liberal and there is no leftist or Marxist feminism (only Marxist feminist individuals). Also, Romanian postcommunist feminism is profoundly institutionalized, in the sense that it appeared and has developed within an academic framework (all feminists have academic degrees in feminism in Romania) and/ or within a parallel support system which replaced the increasingly weaker and impotent state, under the form of NGO's. (Poenaru, 2017: 265-266)

In an analysis of Romanians' voting patterns in the latest parliamentary elections (2016), the sociologist Barbu Mateescu claims that about half of the population is conservative and about half liberal (more precisely, has liberal economic views and non-conservative social views). These are mostly urban educated people, which for the time being have not found a voice in any of the existing political parties. (Mateescu, 2017)

However, conservative views seem to be more predominant for the time being in politics, the media and generally in Romanian public life, and liberals seem to be less vocal, if not fewer numerically. Their conservatism is twofold: on the one hand, it refers to former communist times and would like to reconsider that period's values, and on the other hand it is a return to traditional values regarding the Orthodox religion, the patriarchal family, etc. The two views may seem at first contradictory, but they are not, as communist ideology and practices in Romania were based on nationalistic and patriarchal values, although at a more superficial and propagandistic level, they seemed to embrace modernistic and progressive views. A very good example is the above-mentioned Decree 770/1966 and the way it sought to determine gender roles and establish the state's right to intervene in women's issues.

New conservative versions of this decree have come up in public discussion along the years, more predominantly since 2012, when the former Democratic-Liberal Party (PDL) initiated a new abortion law, conditioning abortion by compulsory counselling, which included reading and viewing materials about the risks and meaning of the procedure and a period of consideration of five

days. At the pressure of the civil society, this legislative initiative was dropped and was never adopted.

Also, as shown above, a national referendum regarding the definition of marriage (and implicitly of the family) as the union between a man and a woman is under discussion, with all the main political parties supporting it to a variable extent. No sustained and coordinated health and sexual education policies have been put in place since 1989, so that Romania is on the first place/ second place in Europe (competing with Bulgaria) concerning teenage pregnancy¹⁴ and on the first for child mortality (7.6 deaths to 1,000 births) according to the National Institute of Statistics (2016).

Lately, voices supporting more flexible gender roles have come to be heard in Romanian society, but it is not very clear how much support they have from the larger public. Generally, they come from different women's, feminist or LGBTIA rights NGO's or from within some academic circles. Their influence is not (yet) politically oriented, although some members penetrated some political parties and at least one Marxist political party was announced on social media, but it has not officially registered up until now. One of the reasons for this situation is given by Florin Poenaru as the very essence of Romanian postcommunist feminism, which exists within an academic and NGO-type paradigm and is only capable to produce PhD theses and policy briefs or submit projects, but not an ideology of emancipation. (Poenaru, 2017: 266) Nevertheless, Mihaela Miroiu believes that these Marxist, anti-globalist, global justice Romanian feminist groups, which are highly connected through social media and transnational free movement to a larger global paradigm, will eventually create bonds with neo-liberal Romanian feminism. This will happen, according to Miroiu, as a common reaction to

¹⁴ Romania has the highest number of births in Europe of mothers with ages between 10 and 17 (i.e. 9,282 births, which is 4.7% of total births in 2015, out of which 676 were between 10 and 14), according to Eurostat, quoted by Hotnews. (Hotnews, 2017)

populist Western trends and the real temptation of illiberalism. (Miroiu, in Stan; Vancea, 2017: 123-124)

Indeed, this situation has led to a lack of real and relevant representation of women at political level; gender quotas which have been proposed by the National Liberal Party before the latest election (2016) were not even respected by this political party. Anyway, simple gender representation is only the first step on the path of equity, as belonging to a certain gender does not necessarily lead to meaningful representation of that gender. Discursive representation, proposed by John Dryzek and Simon Niemayer, which takes into consideration the discourses of transnational actors rather than real people, could be translated into the Romanian postcommunist reality and constitute a better solution. Thus, deliberative democracy could still exist, even in the absence of direct deliberative participation. (Dryzek and Niemayer, 2008: 481-493)

This could work better than the four forms of representation proposed by Jane Mansbridge: promissory, anticipatory, gyroscopic and surrogacy,¹⁵ which, although, legitimate ways of representation for citizens in a democracy, do not (with the exception of the first one) operate through mechanisms of authorization and accountability. (Mansbridge, 2003: 515-528) However, the selection model, which Mansbridge proposed in 2009, starts from the assumption that representatives are self-motivated, and good representation can take place outside the traditional accountability framework, thus outside formal sanctioning mechanisms. (Mansbridge, 2009: 369-398) Of course,

¹⁵ In promissory-type representation, representatives are accountable vis-à-vis the promises made to their voters during campaigns, while in anticipatory representation the focus is on the future: what representatives think their voters will reward in the following election. The other two forms proposed by Mansbridge do not refer to a direct link between the representative and their voters: gyroscopic representation is about representatives' own experience and principles as a basis for their actions in favour of their voters, and surrogate representation is about representing voters outside a representative's constituency. (Mansbridge, 2003: 515-528)

same gender representation, especially in the case of postcommunist Romania, does not necessarily mean that intrinsic motivation for good representation really exists.

In the specific case of postcommunist Romania, it is clear that these four functions cannot be realistically met and translated into practice, in what concerns direct representation of women by women. There have been more and more voices claiming non or bad representation from women politicians – one of those is Ioana Ulmeanu’s who in the Romanian edition of *Elle* online questions the very existence of women in politics if they do not address the real problems of women. (Ulmeanu, 2017) A solution was given by Florin Poenaru: representation not according to gender, but to loyalty towards emancipation. (Poenaru, 2017: 261)

In conclusion, the process of “translating” women in Romanian society in both communist and postcommunist contexts has been greatly affected by external factors. The prevalent ideologies in the two periods were circumscribed to historic contexts: the imposition of communism after the Second World War, and the desire to join the European Union after 1989, as well as the rather conservative approach taken lately by former communist countries. To them we should add local factors, such as Ceaușescu’s dictatorial regime and the general features of Romanian society, to have a clearer picture of how productive and reproductive roles were construed and presented in the respective periods.

Hopefully, a more localized “translation” of gender policies will take place, with a more substantial role of grass-root movements and real women’s voices. The effects of such “translations” can only be positive for society at large, not just for women.

WORKS CITED

- Băluță, I. (2013), 'Reprezentarea politică a femeilor: alegerile parlamentare din 2012', in *Sfera politicii*, vol XXI, nr. 2 (174), mar.- apr. 2013, pp. 43-51.

- Cătănuș, D.; Roske, O. (ed.) (2000), *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică*, vol. I, 1949- 1953, INST, Bucharest.
- Ceaușescu, N. (1973), 'Cuvântare cu privire la rolul femeii în viața politică, economică și socială a țării'. Plenara CC al PCR, 18-19 iunie 1973, in *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol 8, ian. – iulie 1973, pp. 646-654, available at http://www.cnsas.ro/documente/istoria_comunism/volum_e/1973%20-%20Romania%20pe%20drumul%20construirii%20-%20vol.%2008.pdf [21st April 2017].
- Doboș, C. (2015), 'Decesul s-a produs din cauza femeii...' Fragmente din universul medico-juridic al pronatalismului ceaușist', in Hurubean, A. (coord.), *Statutul femeii în România comunistă. Politici publice și viață privată*, Institutul European Iași, pp. 171-200.
- Dryzek, J.; Niemeyer, S., (2008), 'Discursive Representation', in *American Political Science Review*, 102 (4), pp. 481-493.
- Engels, F. (1884), *Origins of the Family, Private Property and the State*, available at <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1884/origin-family/ch09.htm> [21st April 2017].
- Grünberg, L. (2008), *BiONGrafie. AnA – istoria trăită a unui ONG de femei*. Polirom, Iași.
- Hotnews. www.hotnews.ro (1st June 2017), 'Romania are cel mai mare procent de mame...', available at <http://www.hotnews.ro/stiri-esential-21796926-romania-are-cel-mai-mare-procent-mame-varsta-intre-10-17-ani-din-rata-mamelor-adolescente-mai-mare-decat-tari-precum-burundi-sau-botswana.htm> [29th August 2017].
- Ilinca, A.; Bejenaru, L. M. (2015), 'Gen, revoluție și război. O analiză comparativă asupra emancipării femeii în Uniunea Sovietică și România comunistă', in Hurubean, A. (coord.) *Statutul femeii în România comunistă. Politici publice și viață private*, Institutul European, Iași, pp. 51-82.

- Institutul Național de Statistică. <http://www.insse.ro/cms/> [29th August 2017].
- Kligman, G. (2000), *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceaușescu's Romania - Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, Humanitas, Bucharest.
- Magyari-Vincze, E. (2002), *Diferența care contează: diversitatea social-culturală prin lentila antropologiei feministe*, Ed. Fundației Desire, Cluj.
- Mansbridge, J. (2003), 'Rethinking Representation', in *American Political Science Review*, 97(4): 515–528.
- Mansbridge, J. (2009), 'A Selection Model of Representation', in *Journal of Political Philosophy*, 17(4): 369–398.
- Mateescu, B. (2017), 'Poziționarea liberală a URSS – perspective electorale', available at <http://sociologica.blogspot.ro/> [29th August 2017].
- Miroiu, M. (2004), *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Polirom, Iași.
- Miroiu, M. (2006), *Neprețuitele femei*, Polirom, Iași.
- Miroiu, M. (2017), 'Despre femei, feminism și democrație', in Stan, L.; Vancea, D. (eds), *România postcomunistă*, Polirom, Iași, pp. 109-132.
- Mediafax. www.mediafax.ro. *Marșul pentru Viață*, 25th March 2017, accessible at <http://www.mediafax.ro> [21st April 2017].
- Șerban, Alexandra, 'Femeia comunistă: mama eroină, muncitoare, activistă', available at <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/femeia-comunista-mama-eroina-muncitoare-activista> [25th August 2017].
- News. www.news.ro. 22nd August 2017. 'Mamele cu trei copii s-ar putea pensiona mai repede', available at <https://www.news.ro/social/mamele-cu-trei-copii-s-ar-putea-pensiona-mai-repede-vasilescu-mi-au-spus-femei->

- ca-vor-sa-mai-nasca-pentru-a-beneficia-1922402922352017082017163640 [25th August 2017].
- Poenaru, F. (2017), *Locuri comune. Clasă, anticomunism, stânga*, Tact, Cluj.
- Realitatea TV, ‘Femeile însărcinate nu vor mai putea face avort fără acordul tatălui’, 14th February 2017, available at https://www.realitatea.net/femeile-insarcinate-nu-vor-mai-putea-face-avort-fara-acordul-tatalui_2032806.html [26th August 2017].
- Tismaneanu, V. et al. (2006), ‘Raport final. Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România, available at https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/RAPORT%20FINAL_%20CADCR.pdf [24th August 2017].
- Ulmeanu, I. (2017), ‘De ce sunt femeile din politica românească împotriva femeilor’, in *elle.ro*, available at <https://www.elle.ro/lifestyle/de-ce-sunt-femeile-din-politica-romaneasca-impotriva-femeilor-558541/> [14th September 2017].
- United Nations Population Division. (2002), *Abortion Policies. A Global Review*, available at www.un.org/esa/population/publications/abortion/doc/romania.doc [26th August 2017].

SYNERGIES: LITERATURE – CINEMA. POSTCOMMUNISM, POSTCOLONIALISM, FEMINISM IN NOVEL ADAPTATIONS

■ Ramona Tănase

■ The National Museum of Romanian Literature, Bucharest

■ Romania

ABSTRACT

The present paper discusses the importance of a social and historical context in the process of writing a book or making a movie. We take into consideration the modalities in which a book or a movie are influenced by the historical context, but also the changes that appear in the process of adaptation. The relation between text and image is a very important one in passing from novel to movie, the modality in which the imagined situations are transposed into visual images, therefore integrated into a new context. The synergy implies a peaceful relation and an interaction between the book and the movie, between the writer and the director, but also the director's critical approach. The change of perspective, the emphasis that is put on another character (different from the one in the book), the inclusion and the development in the movie of a perspective that is not the same with the perspective of the novel, represent the director's/screenwriter's conscious choice, choosing to "translate" particular nuances of the "phrases" they read. Hereby, the work of a director or of a screenwriter seems to be very much alike to the work made by a literary critic.

KEYWORDS

adaptation, esthetic object, fidelity, literary discourse-cinematographic discourse, *intentio operis*

Adaptation changed a lot from the beginning of the filmmaking to the big development of what is now known as the film industry, being influenced a lot not only by the technological progress but also by the development of literary studies and film studies. A lot of work was put into the theories surrounding the philosophy of creating a movie based on a literary work.

Starting from the very important change brought by the development of filming technique, and also by the first TV series and sitcoms or just of stream television, the way of adapting and screening literary works has changed. Being able to do more “episodes” permitted a more accurate and artistic adaptation of novels considered unadaptable.

We consider a very important step in our exegesis to present here a short overview and examples of novel adaptations, starting from the first movie based on a novel and leading to the impact of a novel adaptation over the social thinking. We have in mind, for example, that such an impact had the adaptation of Thomas Dixon’s novel, *The Clansman*, turned into the movie *The Birth of a Nation*, which led to extremist attitudes at the beginning of the 20th century. This happened especially because in the process of development of both adaptations and adaptation studies, a lot of contiguous aspects emerged, such as fans involved in the process of making a movie or the fan fiction that nowadays dominates the internet community:

Much good work has been done in Fan Studies in this area (Duffett), concentrating in particular on the ways in which individuals adapt their experiences of cult films to reshape their lives. We can learn a lot from their insights. In Central Europe there is a movement, spearheaded by Pascal Nicklas and Dan Hassler-Forest, to look in more

depth at the cognitive aspects of adaptation studies, concentrating especially on the question of whether we respond differently to “literary” texts as opposed to other types of text. (Laurence Raw, http://www.salisbury.edu/lfq/_issues/first/adaptation_today.html, n.d.)

A big impact in passing from book to movie is represented by the visual part that can not only deprive the text from its allusive content, but also add an imaginative component that can restructure the world surrounding the novelistic world. The “fight” between the writer’s and the director’s intentions could lead to a perspective that might surpass the expectations of both communities of fans.

The present paper takes into account the analysis of adaptation from three different perspectives, as follows: in the first part we are analyzing two novels and movies about the communist era in Romania (the novels: *Moromeții* and *Cel mai iubit dintre pământeni*, first turned into a movie by Stere Gulea in 1988 and the second, by Șerban Marinescu in 1993 – as we can already see, the adaptations were made in different historical contexts, the first made in the communist era and the second after the 1989 Romanian Revolution).

Adaptation is a process that can work in some many ways, starting with the influence on the making of a film and the reception of the adaptation, but also on changing and shaping the life of a person dealing with the two ways of expression.

Until the last decade, the field of cinematographic adaptations was focused on analyzing different movie adaptations and on the comparison between the parts of the novels that transgressed into the movie. This new tendency – the study of the contexts in which these adaptations emerged, seems to gain a wider audience.

Starting from the premise that the adaptations have to be studied in relation to the context in which they were created (underlining especially the great number of studies that discuss the book-movie fidelity), we have chosen to exemplify three themes that were

used by novelists at different moments and along with their screenings.

We have paired the six novels taking into consideration their thematic anchors: *Moromeșii* and *Cel mai iubit dintre pământeni* by Marin Preda, *Dangerous Liaisons* by Pierre Choderlos de Laclos and *Legături bolnăvicioase* by Cecilia Stefanescu, and *Midnight's Children* by Salman Rushdie and *The Forest* by José Maria Ferreira de Castro.

Each of the movies under scrutiny chooses from the respective novels germs of theories that are developed in concordance with "the needs" of the historical context in which they were created.

The first pair, *Moromeșii* and *Cel mai iubit dintre pământeni*, is composed of two novels written before the fall of the communist regime in Romania, but the situation changes for their adaptations. *Moromeșii* was made and released by Stere Gulea in 1988 and *Cel mai iubit dintre pământeni* by Șerban Marinescu in 1993, therefore after the fall of communism.

Hence, although both novels treat the same major theme (living in a society in its dawn of change), the ways of adapting it to film-making stemmed from various and specific circumstances. We are not taking into consideration only the technique, but also the liberty itself to speak freely about the social and political problems that are present in the two books. The former movie, as it was made and released before the fall of the communist regime, was confronted with the specific impediments brought by a totalitarian regime under the form of the censorship. The freedom of speech was not an option then, so the director, screenwriter and the actors' attention was centered on finding the ways of "translating" the "accusations" brought to a certain kind of society into the movie. In the movie, Moromete's village becomes a quiet one, in which the time stands still, suggesting in this way the drama created and described by Marin Preda in the novel – the end of an era and the beginning of another, with all the social and personal fights. The freedom of speech was replaced by shorter or longer periods of significant silence meant to create into the

spectator the sensation of a resentment that could not be expressed.

This is not the case for the adaptation of the novel *Cel mai iubit dintre pământeni*. The freedom of speech had been reconquered in the meantime, and the movie focuses on exposing and accusing the political regime installed immediately after the Second World War.

While in *Moromeții* the silence and the allusive words are more significant, in *Cel mai iubit dintre pământeni* we can feel the liberation from communism, the censorship has no role anymore, the silence is being replaced by violent scenes or catchwords, being placed on the verge of vulgarity.

Of course, we must also take into consideration the difference of status that the two novels have benefitted from, the former wasn't written as a direct attack for the communist regime.

The second part of this study is dedicated to colonialism, a historical theme as well, belonging to different geographical spaces. We have considered significant for this section the novels written by Ferreira de Castro (the film was released in 2002, and directed by Leonel Vieira) and by Salman Rushdie (*Midnight's Children*, released in 2012, directed by Deepa Mehta after a screenplay written by the author of the novel).

Throughout the novel, we can find and depict the political, social and economic themes Portugal confronted with during the first half of the 20th century. The problem of emigration and industrialization is added.

Ferreira de Castro's novel, written in a period in which giving up colonialism was not taken into consideration (it was published in 1930), is translated into a movie, in the same way as Rushdie's novel, in the highlights of the postcolonial period. In this movie, the focus is especially on the social problems and on the treatment of the colonized people.

Castro's novel tells the story of a personal trauma, an experience based on describing life situations, in which the social

environment plays a more important role than the political one. The movie released in 2012 could not ignore the historical context and the big changes that took place, without translating them in a sentential note. The Second World War, but also the fall of colonial empires and of Salazar's regime had to be taken into consideration, they had to be a part of a movie that sets itself between the big parts of the postcolonial studies.

Maybe the most interesting case is the movie adapted from Salman Rushdie's novel. First of all, it is interesting because the author himself wrote the screenplay. We have here another filter, one that is not present in the rest of the cases discussed in this paper: the author's direct involvement in making the adaptation. The film-making history had already known a few such examples. Alain Robbe-Grillet¹ is one of them; however, his novels were written with the view to being transformed into movies (the statement of the *nouveau roman* and the *nouveau nouveau roman*).

Salman Rushdie had also a similar position regarding his implication into the cinematographic and political situations, his appearance on the poster of the movie *Mother India* being an assumed opposition toward the old regime of the colonial empire.

The third section of the paper proposes an analysis of a different theme, that "the problems of history" are not the core of these literary works, but the *libertinage* (understood in the sense given by the French literature at the end of the 17th and the beginning of the 18th century). Our analysis is centered on the novels *The Dangerous Liaisons* (Pierre Choderlos de Laclos, a movie by Stephen Frears, 1988) and *Legături bolnăvicioase* (Cecilia Ștefănescu, a movie by Tudor Giurgiu, 2006). In this section, we are taking into consideration the diachronic evolution and

¹ French writer and filmmaker, known for developing the *Nouveau Roman* (new novel) theory in the 1960s (along with Nathalie Sarraute, Michel Butor and Claude Simon). Among his movies we must highlight *Last Year at Marienbad* (1961). His career as a filmmaker consisted in writing and directing provocative feature films which explored similar themes to those in his literary work.

interpretation of the concept of libertinage: beginning with the 18th-century novel that was adapted in the 20th century and continuing with the novel written in 2002 and adapted in 2006.

In passing from novel to movie, being a temporal difference of almost 200 years, we can see how the accent is not put any more on the problem of libertinage, but on the problem of language/speech in the period of the enflorishment of feminism around the world. As in the case of Ferreira de Castro's novel, the time distance being a big one, the role of the movie is not just to describe and represent a certain situation in time and space. All the analyses and the explanations are made in a retrospective approach through filters that do not correspond anymore to those of the 18th century. We can see in *Madame de Meurteuil* a feminist *avant la lettre*, but one that at the end of the movie is conquered by her own vanity, in the same way in which the viscount is beaten by his confidence that he is a seducer that could not be seduced – the movie remains faithful to the destiny of the characters, the statement being in the nuances in which they are portrayed.

Cecilia Stefanescu's novel, written and adapted in an era characterized by the discussions about sexuality – homosexuality, incest – from the beginning of the 2000s. By the way the director cut and shaped the story, we can notice that the movie puts on stake the discussion about sexuality and sexual identity in a society that was still healing after the fall of a communist regime that kept under silence all the big questions of humanity, sexuality included. The novel is not as involved in the debate on sexuality as the movie, presenting all kinds of inter human relationships, not only the homosexual and the incestuous one. The effective visual part is one advantage that a movie has over a novel, thus we can understand Tudor Giurgiu's choice of presenting and showing the most unconventional relations of the novel, hoping to make a visual and psychological impact on his viewers.

We also have to take into consideration that most of the produced movies, especially after the fall of a totalitarian regime, in a period characterized by an extraordinary enflorishment of

marketing and publicity, put an emphasis on the material benefits and the public attention that surrounds the adaptations of a literary work. For example, the big interest around *The Game of Thrones* or *The Handmade's Tale* has affected both the TV series and the novel itself.

Bestsellers are usually the first choice for an adaptation, but there are a lot of cases in which a book awarded with an international prize catches the attention of a filmmaker, transforming it into an object of marketing. It is the case of Salman Rushdie's novel. *Midnight's Children* won the Booker Prize in 1981 and was deemed to be "the best novel of all winners". Much of his fiction is set on the Indian subcontinent. He combines magical realism with historical fiction; his work is concerned with the many connections, disruptions, and migrations between Eastern and Western civilizations. He also benefitted from an international context that contributed to the interest shown for his work: his epic fourth novel, *The Satanic Verses* (1988), was the subject of a major controversy, provoking protests among Muslims in several countries. Death threats were made against him, including a *fatwā* calling for his assassination issued by Ayatollah Ruhollah Khomeini (the Supreme Leader of Iran) in 1989. The British government put Rushdie under police protection. Salman Rushdie's case is an extreme one, but it offers one example of the impact the literature (and movie) can have upon society.

After this brief overview on novels adapted into films, we can conclude that the context in which a book or a movie is created is more important than it used to be considered until the past years. We cannot deprive the books and movies from their esthetic value and purpose, but also we cannot judge them only in relation with the artistic and esthetic realisation. Placing a book or a movie in a certain context could give more esthetic value to the artistic intention because in this way we could increase the degree in which we understand the motivation behind each esthetical choice of its creator

REFERENCES

- Barthes, R. (1984), *Le bruissement de la langue*, Seuil, Paris.
- Leitch, Th. (2003), 'Twelve Fallacies in Contemporary Adaptation Theory Criticism', *Criticism*, vol. 45, nr. 2, Detroit, Wayne State University Press.
- Malraux, A. (1940), 'Esquisse d'un psychologie du cinéma', *Verve*, vol. II, nr. 8.
- Naremore, J. (1988), *Acting in the cinema*, University of California Press.
- Raw, L., *Adapataion Today* (n.d.), available at http://www.salisbury.edu/lfq/_issues/first/adaptation_today.html [April 28th 2016]
- Stam, R. (2005), *Literature through Film: Realism, Magic and the Art of Adaptation*, Blackwell, Oxford.

LITERARY WORKS

- Choderlos de Laclos, P. (2004), *Legături primejdioase*, Trad. Al. Philippide, Leda, Bucharest.
- Ferreira De Castro, J.M. (1967), *A Selva*, Civilização Brasileira, Rio de Janeiro.
- Preda, M. (1980), *Cel mai iubit dintre pământeni*, Cartea Românească, Bucharest.
- Preda, M. (1957), *Moromeții*, Editura pentru Literatură, Bucharest.
- Rushdie, S. (2007), *Copiii din miez de noapte*, Polirom, Iași.
- Ștefănescu, C. (2005), *Legături bolnăvicioase*, Polirom, Iași.

MOVIES

- A Selva* (2002), director: Leonel Vieira
- Cel mai iubit dintre pământeni* (1993), director: Șerban Marinescu

Ramona Tănase ●

Synergies: Literature – Cinema. Postcommunism, postcolonialism, feminism in novel adaptations

Dangerous Liaisons (1988), director: Stephen Frears

Legături bolnăvicioase (2006), director: Tudor Giurgiu

Midnight's Children (2012), director: Deepa Mehta

Moromeții (1987), director: Stere Gulea

LANDSCAPE WITH THE FALL OF ICARUS OR HOW TO
TRANSLATE AN IMAGE THROUGH WORDS

■ Claudia Vlad
■ University of Bucharest
■ Romania

ABSTRACT

This paper aims to analyze how Pieter Bruegel's painting *Landschap met de Val van Icarus* was transposed into poetry by William Carlos Williams, in *Landscape With The Fall Of Icarus* and which are the corresponding translations of the text into Romanian and Portuguese. From Roman Jakobson's distinction regarding the interpretation of the verbal sign, we will consider three types of translations: intralingual translation or reformulation, interlingual translation or translation proper and intersemiotic translation or transmutation. Bruegel was inspired to create his painting by Ovid's 8th book of the *Metamorphoses*, thus the verbal signs turning into visual signs. Williams transposes Bruegel's painting into verse, bringing back the myth into the area of the verbal sign. However, what Williams does is not a mere translation of the *Metamorphoses*, or an intralingual translation or reformulation of Ovid's text version in English but it's a translation of the Dutch painter's work. This paper focuses on the means which the intersemiotic translation uses to turn a 16th century painting into a poem in the 20th century. We will not neglect the translation of Williams into Portuguese and we will propose a translation into Romanian focusing on the characteristics of the interlingual translations and their relation to

the original, identifying the changes that are made according to the specific target language.

KEYWORDS

linguistic sign, visual sign, intralingual translation, interlingual translation, intersemiotic translation.

INTRODUCTION

The objective of this paper is to present how the myth of Icarus was transposed into a poem in the 20th century by William Carlos Williams, in *Landscape With The Fall Of Icarus*, having as a starting point Pieter Bruegel's 16th century painting *Landschap met de Val van Icarus*. Having this in mind, we also intend to see how the translation of Williams' text is affected by the visual representation it conveys. For that, we'll use the Portuguese translation and we will make a proposal for a Romanian version.

In fact, this article came to life from the need to translate William Carlos Williams' *Landscape with the Fall of Icarus* into Romanian. Apparently easily translatable for a poem, due to the lack of rhyme and rhythm, the 20th century literary work hides a whole set of information that one must be aware of when translating it. What is specific to *Landscape with the Fall of Icarus* is in fact the multiple layering of translation, in which the verbal sign can be interpreted through a system of non-linguistic signs and vice versa.

We will analyze the different levels of translation of the myth based on Roman Jakobson's tripartite distinction related to the interpretation of the verbal sign in terms of:

- intralingual translation or *reformulation* – which implies that a verbal sign can be expressed using other verbal signs within the same language;
- interlingual translation or *translation proper* – the verbal sign gains an interpretation in another language;

- intersemiotic translation or *transmutation* – which implies that a verbal sign can be interpreted through a system of non-linguistic signs.
(Jakobson in Venuti, 2000: 114)

We will pursue the varied levels of the translation, whether verbal or non-verbal, to see how the myth of Icarus is represented.

1. THE MULTIPLE LAYERS OF THE MYTH OF ICARUS

The myth of Icarus first appears in the Greek Mythology. Daedalus, and his son, Icarus, try to escape Crete flying with wings of feathers and wax, made by Daedalus. Ignoring his father's advice, Icarus flies too close to the sun, his wings melt and he falls into the sea.

By the beginning of the 1st century AD, the myth is restored in the form of a narrative poem by Ovid in the 8th book of the *Metamorphoses*.

Over the centuries, the myth has had many visual representations in the form of paintings of artists such as Peter Paul Rubens, Herbert James Draper or Henri Matisse¹. The one we are interested in is the painting of Pieter Bruegel the Elder, *Landscape with the Fall of Icarus*, by which Williams Carlos Williams was inspired to create the poem with the same name, included in the volume *Pictures from Brueghel and Other Poems* (1962), in which – as the title suggests – were included ten poems based on Bruegel's paintings.

On the other hand, Bruegel's painting, *Landscape with the Fall of Icarus*, has been transposed into literary work by other 20th century writers, such as W. H. Auden, in his poem *Musée Des*

¹ See Appendix I.

*Beaux Arts*² and Michael Hamburger in *Lines on Bruegel's 'Icarus'*.

2. THE VISUAL REPRESENTATION OF THE MYTH OF ICARUS. PIETER BRUEGEL THE ELDER, *LANDSCHAP MET DE VAL VAN ICARUS*

2.1. SOME CONSIDERATIONS ON PIETER BRUEGEL'S WORK

Pieter Bruegel the Elder³, also known as *Peasant Bruegel*, (1525 – 1569) belongs to the Dutch and Flemish Renaissance and he is known for landscapes and rural scenes, which he treats as main elements in his works, not as mere background. He uses a simpler style than that of the Italian Renaissance; his paintings depict a profound realistic atmosphere, presenting the rural life and the activities related to it – agriculture, feasts, hunting, games, etc. They create lively images and show great attention to details, rendering a fresco of the world Bruegel lived in. In fact, his paintings represent an iconography of the 16th century popular culture, exploring both visual aspects, related to physical appearance and behaviour, as well as elements of social and cultural environment. For instance, *Children's Games* illustrates typical ways of amusing children and young people at that time, *The Hunters in the Snow* renders hunting in the harsh winter conditions the people had to face and *Netherlandish Proverbs*⁴ depicts a multitude of aphorisms and proverbs, many of which are still used nowadays. Many times, his paintings combine different scenes to render a story. That is the case in works such as *The Triumph of Death* or *The Fall of the Rebel Angels*⁵. He also often satirizes the society he lives in. Some examples of such works are *The Fight Between Carnival and Lent* or engravings as *The Ass in the School* or *Strongboxes Battling Piggybanks*⁶.

² This is the name of the museum in Brussels to which the painting belongs.

³ In 1559 he renounces to the *h* in his last name (Brueghel), starting to sign his works as Bruegel.

⁴ See paintings in Appendix II.

⁵ See Appendix II.

⁶ See Appendix II.

2.2. LANDSCAPE WITH THE FALL OF ICARUS, THE PAINTING

Pieter Bruegel the Elder, *Landschap met de Val van Icarus*

From what is known, *Landscape with the Fall of Icarus* is Bruegel's only work that has a mythological topic. However, as the title suggests, *Landscape with the Fall of Icarus* depicts a landscape that includes different scenes from the day to day life in the 16th century Flanders⁷. In the foreground a peasant ploughs his land⁸, in the middle ground a shepherd takes care of his sheep and a fisherman fishes. Boats navigate on the sea and the sea is calm. Everything seems in place. At a closer look, the only thing that disrupts the calmness of the landscape is represented by a pair of feet that seem to struggle in the water, on the lower left side of the

⁷ Christian Vöhringer states that Bruegel created a *pictorial cultural composition* which comprises *Flemish calendar motifs* (Vöhringer, 2007: 107).

⁸ According to Vöhringer this could well be a reference to the Athenian farmer Icarion and the spring constellation to which he belonged (Vöhringer, 2007: 107).

painting. The feet belong in fact to the mythological character the title of the painting points at, that is Icarus.

What is interesting is that at first glance, one may not realize which character in the image is Icarus. The interpretation is to be found in the title. However, the interpretation is possible only for those who know the legend – those who don't know it, may think Icarus is the peasant in the foreground. Therefore, one should be aware of the myth, to understand the painting. In Barthe's terms, one must activate or to adjust the style and content of the image, based on the text (in this case, on the title).

2.3. A SEMIOTIC ANALYSIS OF THE PAINTING *LANDSCAPE WITH THE FALL OF ICARUS*

From a semiotic perspective, we should have in mind two levels of understanding when analysing the painting: a denotative level – what is the literal message or what the image represents (people, places, things) – and a connotative level – the symbolic message or what are the *hidden meanings* (ideas, values) we associate the places, people, things with (Van Leeuwen, 2001: 94).

What is seen at a denotative level depends on the person who looks at the image and on the context. Not everybody has the same experiences or knowledge so as to properly recognize what they are shown. However, we all have the capacity to generalize, to place – even things we don't know very well – into categories and thus to create visual stereotypes, based on cultural characteristics, such as dress or hairstyle, and on physiognomic attributes. The result is that the more stereotypical something is, the more it becomes a type (Barthes apud Van Leeuwen, 2001: 94-96).

In our case, the way the characters are dressed reflects the society of Flanders and the Netherlands during the Reformation, this being reinforced by the activities they perform. Also the boats in the painting look similar to the Portuguese *caravelas*, boats used during the time of the discoveries of the new lands, a fact that is also connected with the years around 1500. Having in mind these visual stereotypes, let's see, item by item, who are the people,

what are the places and the things that are represented in the painting:

1. people:
 - a farmer (in the foreground) - dressed as in the 16th century, not as in Ancient Greece (the time of the Myth);
 - a shepherd and a fisherman (in the middle ground);
 - the legs of someone (in the background) – barely noticeable due to the use of perspective.

Each of the characters act on their own. In terms of group versus individuality, we may state that although there are four characters, they seem individuals, we can't see them as a group.

2. places
 - a landscape in spring – cultivated land by the sea;
 - a city (on the right, in the background).
3. things
 - a plough (with which the farmer ploughs the land) and some tools;
 - ships;
 - animals: sheep, donkey/horse, a bird (on the right).

The connotative level is the one in which the symbolic message is depicted. This is where we find the the *hidden meanings*, such as values or ideas implied and, in Saussure's terms, what is the signified as opposed to signifier. We'll try to see what are the associations the viewer can make in terms of connotations with the places, people and things we've seen above.

1. people:
 - a farmer (in the foreground) - dressed as in the 16th century, not as in Ancient Greece (the time of the Myth);
 - a shepherd and a fisherman (in the middle ground);

- conotative meaning: the characters represent peasants at work, in the 16th century Flanders. Work was a central preoccupation in the European Protestant Reformation, that was taking place at the time in that specific space (Martin Luther, John Calvin). Reformation saw work as something essential in human lives (also depicted in Bruegel's other works).
- the legs of someone (in the background);
 - conotative meaning: someone who is having an accident or someone who is playing? People depicted from a distance are rendered at a smaller scale, thus distancing conveys a decrease in individuality, this character being less visible than the others.

The question that arises is *out of the 3 characters, who is Icarus?* The recourse to memory answers the question, the myth implying that Icarus fell into the water because his wings melted. The character that depicts the fall can be only the one in the background. However, as previously mentioned, we can recognize what we already know (either we know little or very much on a subject).

2. places

- landscape in spring – cultivated land by the sea
 - Flanders – the contemporary world of the painter. The myth is relocated in the real world.
- a city (on the right, in the background)
 - Due to the position in the painting, it suggests distance, which makes the viewer imagine the city must be far away, maybe to the world of myth.

Usually landscapes don't depict people – moreover people working. This has to do once again with the Reformation in Flanders and how work was perceived during that time.

3. things

- a plough (with which the farmer ploughs the land) and some tools;
 - work, rural activities (ploughing, fishing, taking care of animals);
- ships
 - sailing, fishing, discovering new lands;
- animals: sheep, donkey/horse, a bird (on the right);
 - all domestic animals, except the bird.

The title seems a pretext for a landscape. The people in the painting, their animals and the objects don't react to Icarus' fall. Each of them continues his own work. Usually Icarus is depicted as the main character of the painting, in a dramatic fall, but this time his drama is minimalized, and what attracts the eye is the rural landscape and the character working in the foreground. The irony in the painting may have different explanations. Some researchers say that the painting may be an allusion to the Flemish proverb *No plough stops for the dying man*, others consider that this may point directly to Ovid's saying that moderation is the golden rule of happiness. Either way, the ironic intention of the author is obvious.

All the elements mentioned above create the *visual lexis*. The image conveys a story that starts in the foreground and continues in the background, constructing thus the visual syntax through signifiers in concatenation. This imagery was later reconstructed through lexical means by Williams Carlos Williams in his poem.

3. PIETER BRUEGEL'S MYTH OF ICARUS TRANPOSED INTO POEM. WILLIAM CARLOS WILLIAMS, *LANDSCAPE WITH THE FALL OF ICARUS*

3.1. SOME CONSIDERATIONS ON WILLIAM CARLOS WILLIAMS

William Carlos Williams is an American poet of the 20th century. Influenced in his work by Ezra Pound, he was a modernist and he belonged to the sub current known as Imagism, that presupposed that visual images could be rendered by means of a concise

poetry, through essential words. The clarity of expression was based on a precise visual image. He was interested in depicting daily life issues of common Americans of the 20th century, just like Bruegel was interested in depicting the Flemish society of the 16th century.

3.2. *LANDSCAPE WITH THE FALL OF ICARUS*, A POEM THROUGH INTERSEMIOTIC TRANSLATION

Landscape with the Fall of Icarus, William Carlos Williams

According to Brueghel
when Icarus fell
it was spring

a farmer was ploughing
his field
the whole pageantry

of the year was
awake tingling
near

the edge of the sea
concerned
with itself

sweating in the sun
that melted
the wings' wax

insignificantly
off the coast
there was

a splash quite unnoticed
this was
Icarus drowning

From what we've seen until now, we can say that Bruegel's *Landscape with the Fall of Icarus* is not exactly an intersemiotic translation or *transmutation* of Ovid's *Metamorphoses*, but rather a reinterpretation of the myth. William Carlos Williams on the other hand does an intersemiotic translation of Pieter Bruegel's *Landscape with the Fall of Icarus* in the poem that shares the same name. He does it in a simple and concise manner. He uses a clear vivid language and short lines, that are sometimes reduced to a single word in order to point out certain aspects – he refers to the people as *concerned* with what they do, in opposition to Icarus' fall, which happens *unsignificantly*.

The poetry marks the relation to the painting from the first verse: *According to Brueghel*. It also specifies the relation to the title and to the myth itself in *when Icarus fell*, establishing the time of the happenings and also placing Icarus in a rather noticeable position in the poetry than that in which he is depicted in the painting.

As far as the three elements discussed above – people, places, objects – the poetry gives us the information below.

1. People:
 - *a farmer;*
 - *the whole pageantry / of the year was/awake tingling.*

The word *pageantry* may be interpreted as referring to the other beings in the painting (humans and animals), objects, as well as the natural elements that compose the vivid atmosphere of the landscape.

2. Places: *field, near/the edge of the sea; time - it was spring.*
3. Objects: *plough (was ploughing), pageantry (objects in movement).*

There are also some elements that do not appear in the painting. These are subjective, explanatory lyrics and are either related to the myth or to the painting:

- Myth: *sweating in the sun/that melted/the wings' wax;*

- Imagery of the painting:
 - *the whole pageantry ... concerned/with itself* (the people and the objects in the foreground and in the middle ground, even the objects in the background);
 - *insignificantly, (a splash) quite unnoticed* (the legs and a splash in the background, in small scale).

We could conclude that William Carlos Williams does an intersemiotic translation of Pieter Bruegel's painting through a modernist poem, but he also adds elements that are not present in the painting, such as references to the myth of Icarus and explanations hidden in the imagery of the painting.

4. TRANSLATIONS INTO PORTUGUESE AND ROMANIAN

The style of Williams' poem is rather simple and concise. He tries to capture the imagery of the painting through essential words, without using rhyme or rhythm. Nor does he make use of figures of speech. Thus the translation should be rather simple, close, or literal (Nida, 2000: 129-130). Normally, the translations tend to function like that, but there are aspects that should be taken into consideration and that may depend on the translator's perception, the knowledge of the painting, the public he/she has in mind and the particularities of the language the translation will be made into.

For this purpose, we have taken into account the translation into Portuguese of José Agostinho Baptista in *Antologia breve* (1995) and we have made a translation proposal of our own for the Romanian version.

EN	PT	RO
Landscape with the Fall of Icarus	Paisagem com a queda de Ícaro	Peisaj cu căderea lui Icar
According to Brueghel when Icarus fell	De acordo com Brueghel quando Ícaro caiu	Potrivit lui Bruegel când Icar a căzut era primăvară

it was spring	era primavera	
a farmer was ploughing his field the whole pageantry	um lavrador arava <u>os seus campos</u> todo o <u>esplendor</u>	un fermier <u>își</u> ara câmpul toată <u>suflarea</u>
of the year was awake tingling near	do ano <u>formigava ali</u> <u>à</u>	anului <u>fremăta</u> <u>la</u>
the edge of the sea concerned with itself	beira do mar <u>consigo mesmo</u> <u>preocupado</u>	malul mării preocupată de ea însăși
sweating in the sun that melted the wings' wax	suando ao sol que derretia a cera das asas	asudând în soarele care topea ceara aripilor
insignificantly off the coast there was	<u>perto</u> <u>da costa</u> houve	<u>pe nesimțite</u> <u>în larg</u> a avut loc
a splash quite unnoticed this was Icarus drowning	uma pancada quase imperceptível era <u>Ícaro</u> que se afogava	o stropire aproape neobservată era Icar ce se îneca
	(trad. José Agostinho Baptista, 1995: 85)	(our translation proposal)

We've underlined the words or lyrics that have been translated somehow differently from the original, due to the specificities of the target languages or to the translator's choice as a native speaker.

In the second stanza, what attracted our attention was the use of the possessive. While in English we have *his field*, in the Portuguese version the construction gains a plural form, *os seus campos*, and in Romanian we proposed a construction with a pronominal form that uses a dative with possessive value, typical to inherent possession in Romanian, *își ara câmpul*. Also in the second stanza, the word *pageantry* has been translated differently. Though in English it refers to the spectacle or the display of the landscape, the Portuguese translator preferred to translate it with the word *esplendor* (EN *splendor*), and we preferred the word *suflarea*, which refers to all the beings and the natural elements in the painting.

In the third stanza *awake tingling* was translated with *formigava* in Portuguese and with *fremăta* in Romanian, words that translate rather the verb *to tingle*, leaving aside *awake*, which would create pleonastic constructions in both languages. In Portuguese the verb is associated with an adverb that indicates the place, *ali*, most probably added to translate the word *near*. In Romanian we preferred to leave aside this adverb and used the preposition *la* – that corresponds to PT *à* – to mark the direction, [*in the direction of*] *the edge of the sea*.

We've marked the fourth stanza for the reversed position with emphatic role between the second and the third lyrics. A similar situation was observed in the case of the last stanza, in which *Ícaro* appears in the second verse, instead of the third, changing thus the emphasis on the lyrics.

In the sixth stanza, the word *insignificantly* is not translated in Portuguese, while we decided to translate it with a prepositional construction, *pe nesimțite*. Keeping a three lyrics stanza, the adjective *perto* (EN *near*) was used instead, creating the construction *perto da costa* (EN *near the coast*) to translate *off the coast*. We preferred *în larg*, as we considered that *off the coast* refers to a distant position from the coast.

The translations are close translations, with small differences usually dictated by the target languages or by the perception of the translator. Knowing the painting is essential when translating such a text.

CONCLUSION

While Bruegel's *Landscape with the Fall of Icarus* could not be interpreted as an intersemiotic translation of Ovid's *Metamorphoses*, being a reinterpretation of the myth, placed in a 16th century Flemish landscape, we can affirm that William Carlos Williams poem is an intersemiotic translation of Pieter Bruegel's *painting*. Simple and concise, the poem reconstructs the visual syntax through language. The poem adds extra information both on the myth and on the painting, but it serves its purpose. As for the translations, they are close translations, with small differences that depend mostly on the target languages. For them to be accurate, it is essential to have a previous knowledge of the painting.

BIBLIOGRAPHY

- Eco, Umberto. 1984. *Semiotics and the philosophy of language*. Indiana University Press: Bloomington.
- Jakobson, Roman. 2000. On Linguistic Aspects of Translation. In *The Translation Studies Reader* (Venuti ed.). London/New York: Routledge, pp. 113-118.
- Leeuwen (Van), Theo (2001). Semiotics and Iconography. In *Handbook of Visual Analysis* (Theo Van Leeuwen, Carey Jewitt eds.), London/Thousand Oaks/New Delhi: SAGE Publications, pp. 92-118.
- Nida, Eugene A. 2000. Principles of Correspondence. In *The Translation Studies Reader* (Venuti ed.). London/New York: Routledge, pp. 126-140.
- Vöhringer, C. (2007) *Masters of Netherlandish Art: Pieter Brueghel*, Königswinter, Tandem Verlag.
- Williams, William Carlos (1962). *Pictures from Brueghel and other poems: collected poems 1950–1962*. New York: New Directions.

Claudia Vlad ●

Landscape with The Fall of Icarus *or how to translate an image through words*

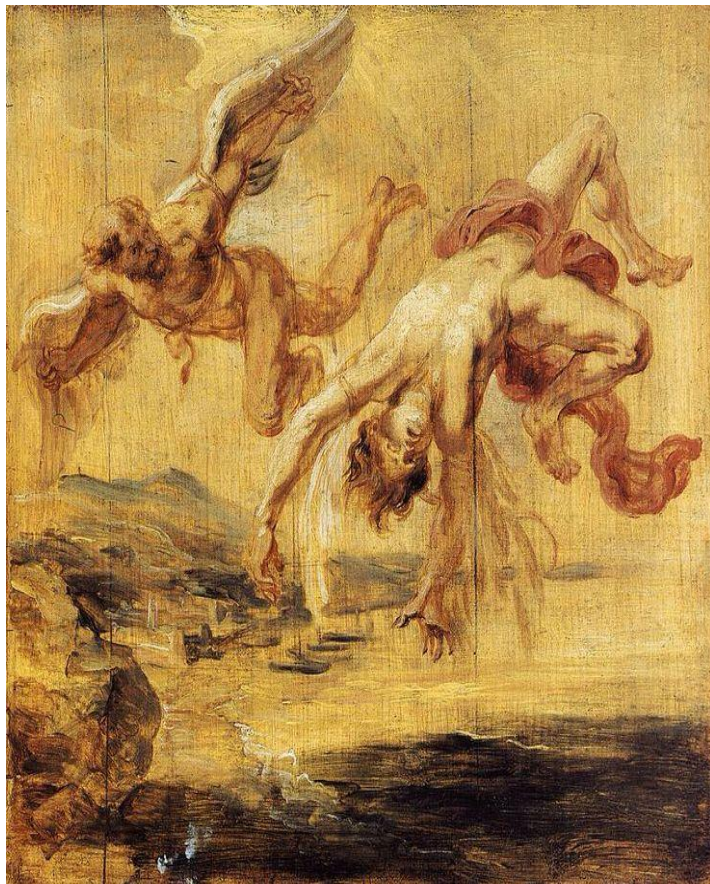
Williams, William Carlos (1995). *Paisagem com a queda de Ícaro*, trad. José Agostinho Baptista. In *Antologia breve* (Assírio & Alvim), p. 85.

APPENDIX

I. OTHER PAINTINGS THAT DEPICT THE MYTH OF ICARUS

1. Fresco - 40—79 A.D. Pompeii

2. Peter Paul Rubens, *The fall of Icarus* (1636)

3. Herbert James Draper, *The Lament for Icarus* (1898)

4. Henri Matisse, *Icare* (1947)

II. OTHER PAINTINGS OF PIETER BRUEGEL THE ELDER

The Triumph of Death

The Fall of the Rebel Angels

Claudia Vlad ●

Landscape with The Fall of Icarus or how to translate an image through words

Children's Games

The Hunters in the Snow

Nederlandish Proverbs

The Fight Between Carnival and Lent

CULTURAL
AND
LITERARY
TRANSLATION

A NOTE ON LITERARY TRANSLATION: THE CASE OF THE UNRELIABLE NARRATION

■ Lorena Clara Mihăeș
■ University of Bucharest
■ Romania

ABSTRACT

The present article looks at the problems that may arise when translating novels featuring unreliable narrators. Unlike the more common situation when the reader relies on the narratorial voice, whom they expect to tell the truth, the whole truth and nothing but the truth, in the case of unreliable narrators, the reader is invited to reconstruct the “true” version of events out of clues, double meanings, understatements, hints or ironies that are intentionally left throughout the novel. As a consequence, the translator needs to pay special attention to the lexical choices he makes, because his decisions may alter the reading warranted by the original text. As part of the auctorial intention, unreliability should be transferred to the target language. Unreliability has gained ground in the postmodern novel, which foregrounds all kinds of unreliable narrators. Among the writers who thrive on this technique, Kazuo Ishiguro has turned it into his literary signature. This paper will consider two of Ishiguro’s novels – *Never Let Me Go* and *A Pale View of Hills* – and will discuss some of the issues posed by their translation, with reference to the published Romanian versions of the novels.

KEYWORDS

narrative unreliability, Kazuo Ishiguro, translation, *Never Let Me Go*, *A Pale View of Hills*.

'I want my words to survive translation.'

(Ishiguro, in an interview with Adams, 2005)

NARRATIVE UNRELIABILITY – THEORETICAL BACKGROUND

The unreliable narration came to the attention of theoreticians with the advent of the narratological school, whose major representative, Wayne Booth, is credited with coining the term *unreliable narrator* in *The Rhetoric of Fiction* (1961). According to him, unreliability is not a matter of consciously lying, but rather 'the narrator is mistaken, or he believes himself to have qualities which the author denies him. Or, as in *Huckleberry Finn*, the narrator claims to be naturally wicked while the author silently praises his virtues behind his back.' (Booth, 1961: 158-159). Phelan (2008) distinguishes two types of unreliability, depending on the reader's attitude to the narrator: *estranging* (the reader feels estranged from the narrator when realising that he cannot be taken at face value) and *bonding* (the distance between the reader and the narrator is reduced, as a consequence). The rhetorical branch of narratology as represented by Booth, Phelan, Chatman and Rimmon-Kenan, to mention just a few, define unreliability using the implied author's norms (the stylistic, ideological and aesthetic characteristics of the text) as yardstick: the narrator is reliable if the implied author endorses his account and interpretation of events; otherwise, he is not.

The cognitive turn in literary studies has directed the attention of narratologists to the way readers negotiate meaning in a text under the influence of their cognitive schemata. Ansgar Nünning contends that:

[...] it would be more adequate to conceptualize unreliable narration in the context of frame theory as a projection by the reader who tries to resolve ambiguities and textual inconsistencies by attributing them to the narrator's 'unreliability'. In the context of frame theory, the invention of 'unreliable narrators' can be understood as an interpretive strategy or cognitive process of the sort that has come to be known as 'naturalization.' (Nünning, 2008: 30).

What cognitive narratologists (such as Nünning, Zerweck, Yacobi) do, is to shift the limelight from the textual properties of the text, to a more reader-oriented theory of unreliability. Zerweck, who pleads for a 'greater historicity and cultural awareness' (Zerweck, 2001: 151) when analysing unreliability, identifies four minimal conditions for a text to be labelled unreliable: (i) the text should feature an anthropomorphized narrator-character (first-person narratives only qualify for unreliability); (ii) the first-person narrator must incriminate himself unintentionally (as opposed to narrators who merely display a limited perspective); (iii) narrative unreliability is culturally embedded (for example, Salman Rushdie's *Midnight Children* is unreliable only for a Western reader, not for an Indian one); (iv) narrative unreliability is historically embedded (Oliver Goldsmith's *The Vicar of Wakefield* was initially perceived as having a trustworthy narrator, while recent readings consider Charles Primrose as highly unreliable – see V. Nünning, 2004, for a complete analysis).

Indeed, narrative unreliability is not some post-modern invention, but it dates back to Roman playwrights such as Plautus and his braggart soldier in *Miles Gloriosus*, whose tales of heroic deeds are undermined by his slave's different version of events, or to some of the amazing tales in the *Arabian Nights*, and to Chaucer's *The Canterbury Tales*, in which *The Wife of Bath* fails to remember events accurately. These early examples show readers' fascination with suspense, with the interplay between appearances and true facts, with the detective game which immerses them even further

into the book, all these usually associated with the unreliable narration. However, one can only speak of fully-fledged narrative unreliability beginning with the 18th century realistic novel and its foregrounding of human psychology. Novels like Daniel Defoe's *Moll Flanders* or Maria Edgeworth's *Castle Rackrent* brought to the fore the real world with its norms and values against the narrators' version of events.

Given the fact that unreliable narrations rest heavily on textual signals such as paratextual elements, discrepancies between the narrator's account and further commentaries on the presented events, conflicts between story and discourse, internal discrepancies in the narrator's discourse, the narrator's implicit or explicit disclosure of his/her unreliability, etc., (Nünning, 1999: 66-68), the translation of such fictional texts requires special attention.

ISHIGURO – THE ACKNOWLEDGED MASTER OF UNRELIABILITY

Ishiguro has recently come to the attention of the larger public with his winning the Nobel prize for literature in 2017. Though he has long been considered a mainstream writer, the prestigious prize has shed a new light on his novels, which have already been translated in more than forty languages (Walkowitz, 2015: 94). Ishiguro is the undisputed master of unreliability, who has turned it into his literary signature (Mihaes, 2014: 12), and which earned him worldwide fame. His works linger in the memory of the reader because of the ways in which they explore the possibilities and limits of narrative unreliability. All his seven novels to date feature unreliable first-person narrators, whose language conceals more than reveals. His first two “Japanese” novels, *A Pale View of Hills* (1982) and *An Artist of the Floating World* (1986), share, besides Japanese settings, two narrators whose guilt-ridden past is re-invented in the act of remembering. It is not a matter of mere lying, but of psychological evasion from traumas. *The Remains of the Day* (1989), his much-acclaimed novel which opens the series of “English” works, tells the story of a butler who is reluctant to admit both his professional and personal failure, but who keeps incriminating himself all the way through the novel. *Unconsoled* (1995) is a fantastic allegory about a pianist who has lost his

memory, but who is entrusted with the difficult mission of saving a whole community. *When We Were Orphans* (2000) features a detective in search for his long-lost parents. Realism is combined with fantasy to the point that they become mixed up and destabilise the realistic setting of the novel. *Never Let Me Go* (2005) is a tranquil tale of a future in which clones are used for organ harvesting. What the reader realises only later on is that the account is given by one of the clone, who omits to disclose her identity. *The Buried Giant* (2015), Ishiguro's latest novel, speaks about the loss of memory on a collective level and its healing functions.

All novels prompt the reader to read between the lines, to fill in the gaps and, sometimes, to read against the grain of the text.

ON TRANSLATING ISHIGURO'S UNRELIABLE NARRATIONS

Ishiguro has claimed that he has developed such an unadorned, simple and lean style in order to facilitate the translation of his works into as many languages as possible and has castigated writers whose complicated prose rendered it difficult for translation (quoted by Parks, 2010). He has always asserted that he writes with his translatorship in mind. In an interview with Wong, he explains: 'I have to really ask myself, 'Does the line have substance? It's not just a clever line, is it? Does its value survive translation?' (Wong, 2008: 180). Walkowitz, referring to the subject-matter of Ishiguro's works, calls them *born translated* because 'they emphasize the influence of global circulation on histories of art's production, because they decouple the meaning of artworks from the expression of intrinsic cultures, and because they test the value of aesthetic originality as a baseline for political agency.' (Walkowitz, 2015: 95).

Ironically, Ishiguro's novels may be anything, but not easy translations. As not much happens in his stories – there is always a trauma there, but is usually avoided or, at best, understated, while narrators concentrate instead on insignificant details – the true protagonist in all his novels is the language. Yet, Ishiguro's language is not spectacular. His narrators speak in a boring, civil

tongue, maybe as a means of self-protection against the unspeakable: ‘Against the chaos of their worlds Ishiguro’s narrators enlist the ordering structures of the English language. Against the forces of disorder, they invoke the power of a civil tongue.’ (Howard, 2001: 399).

I have chosen to concentrate on two of Ishiguro’s novels because, although they both feature unreliable narrators (as do all his novels), they are different in many respects. While *A Pale View of Hills* (1982) belongs to his early Japanese period - it is, in fact, his ‘precocious first novel’ (Shaffer, 2001:12) -, *Never Let Me Go* (2005) is a more mature and sophisticated piece of writing, this time set in a dystopic England. Unreliability is used differently in the two novels: if the former makes play with situations, with overlapping stories which engender confusion and ambiguity, the latter employs what I would call *semantic unreliability* – words are devoid of their meaning, estranged from the readers’ cognitive schemata, and manipulated to signify something different and disturbing at the same time.

A Pale View of Hills tells the story of Etsuko, a Japanese woman now living in England with her English husband and their daughter, Niki. The narrative thread revolves around two stories: one which is extensively dealt with and which presents Etsuko’s early life in Japan and her friendship with Sachiko, and a second one, which is embedded in Etsuko’s present life and the trauma she has to face, which is merely hinted at: the suicidal of her Japanese daughter, Keiko, after (or maybe as a result of) moving to England. Although the reader is offered two distinct stories, the connections and analogies established between them direct him towards interpreting them as one single story. Against the grain of the narrator’s tale, Sachiko’s and Mariko’s mother-daughter relationship is finally understood as Etsuko-Keiko’s own troubled relationship. As Iyer notes, the novel features a certain ‘ink-wash elusiveness, an ellipticism almost violent in its reticence’ (Iyer, 1997: 181), which makes it not very easy to translate. The opening paragraph, though short and concise, forks the narration in two paths (past and present), establishes the general tone of reticence over present-day matters, and invites inferences from the reader:

Niki, the name we finally gave my younger daughter, is not an *abbreviation*; it was a compromise I reached with her father. For paradoxically it was he who wanted to give her a Japanese name, and I – perhaps out of some selfish desire not to be reminded of the past – insisted on an English one. He finally agreed to Niki, thinking it had some vague echo of the East about it. (Ishiguro, 2009: 9)

The Romanian translation generally manages to capture the auctorial intention in this paragraph, save the choice of *alintare* for *abbreviation*, giving an emotional tone to a paragraph which professes to be neutral and emotion-free (but, of course, is not):

Niki, numele pe care i l-am dat în cele din urmă fiicei mele mai mici, nu este o *alintare*, ci rezultatul unui compromise la care am ajuns împreună cu tatăl ei. Căci, paradoxal, el este cel care și-a dorit să-i dăm un nume japonez, în vreme ce eu – poate din dorința egoistă ca trecutul să nu-mi fie evocat – insistam ca numele să fie englezesc. În cele din urmă, a căzut de acord să rămână Niki, considerând că are o vagă rezonanță orientală. (Ishiguro, 2007: 7, Romanian translation)

The same emotional charge is added when the translator opts to use the indirect object *mi*, to translate ‘For although we never dwelt long on the subject of Keiko’s death, *it was never far away*, hovering over us whenever we talked.’ (Ishiguro, 2009: 10) as ‘Deși nu am stăruit niciodată prea mult asupra subiectului morții lui Keiko, *el nu mi se părea* niciodată prea îndepărtat, ci plana deasupra noastră ori de câte ori stăteam de vorbă.’ (Ishiguro, 2007: 9).

One mark of Ishiguro’s style is his heavy reliance on hedges, as part of his narrators’ unreliable discourse. Hedges, which include expressions such as *a sort of*, *very*, *rather*, *pretty*, *in essence*, *strictly speaking*, etc., show lack of commitment to the propositional content of an utterance (Vande Kopple, 1985). Although in translation they may appear redundant and useless, they should be translated. In many cases, hedges are used to

underline the unreliability of memory, as in the passage when Etsuko reflects upon the untrustworthiness of her recollections: ‘Memory, I realize, can be an unreliable thing; often it is heavily coloured by the circumstances in which one remembers, and no doubt this applies to *certain* of the recollections I gathered here.’ (Ishiguro, 2007: 156) The Romanian translation leaves *certain* out, though this would imply that Etsuko confesses to the fabricated nature of her story, while she, in fact, goes to great lengths to convince the reader of its validity.

An important note should also be made about the translation of the title. The Romanian version has chosen to depart somehow from the original and translate *view* with *amintirea*: *Amintirea palidă a munților*. The Romanian title discloses, thus, too much and interprets the metaphor in the title, instead of feeding the reader only with half-truths (or maybe with pale views), as the author actually does in the original. The title is even more significant as it refers to a key-scene in the novel when Sachiko, Etsuko and Mariko take a day-trip to the hills of Nagasaki, which the narrator can watch from her window. It is in this scene that Etsuko gives her away and unintentionally reveals that Keiko and Mariko, Sachiko's daughter, are one and the same, and that, therefore, Etsuko and Sachiko are, in fact, the same person. Interestingly, most translations in Romance languages decide to preserve the idea in the original title: *Lumière pâle sur les collines* (French), *Palida luz en las colinas* (Spanish), *Un pallido orizzonte di colline* (Italian), and *Uma pálida visão dos montes* (Portuguese translation for Brasil). Only the Portuguese translation in Portugal offers a different perspective: *As Colinas de Nagasáqui*. Not only does the Portuguese translation replace the generic *hills* with a specific geographical name – *Nagasaki hills* – but it also leaves out the epithet *pale*, exchanging ambiguity and uncertainty for clarity and precision. From this point of view, the Portuguese translation of the title is, in my opinion, the less fortunate translation.

Never Let Me Go poses even greater problems to the translator. Despite its air of banality, the novel seems almost untranslatable at places, as no matter the translatorial decision, the meaning seems to slip through the translator's fingers. The book was

published in 2005 and it appeared in same year in Spanish, Danish, Polish, and German. It was published in Romanian the following year. Kathy, the first-person narrator of the novel, is different from Sachiko: she does not have any traumas to eschew, and, apparently, no secrets to hide from the reader. For what can be more straightforward and honest than the way she begins her story: ‘My name is Kathy H. I’m thirty-one years old, and I’ve been a carer now for over eleven years.’ (Ishiguro, 2007: 156). She seems committed to telling the truth – and so she does: she does not mention her family name because it may either be unimportant or she may desire to stay anonymous; she is a *carer*, a word defined by the dictionary as pertaining to social welfare: ‘a person who has accepted responsibility for looking after a vulnerable neighbour or relative’ (thefreedictionary). The only thing that Kathy ‘forgets’ to mention are the circumstances of her account: she, just like her schoolmates for whom she is now a carer, is a clone raised for organ donation. Even if the reader has this revelation halfway through the novel, he continues to be betrayed, baffled and frustrated because the meaning of familiar words is forever postponed - or *deferred*, to use a catchword in the novel, which describes the myth circulating among clone-children that true love can get them a postponement from organ harvesting. A *deferral* means, thus, a temporary suspension of death in the form of a three-year period.

Ishiguro’s technique is to resort to commonplace, even boring words to beguile his reader once more. As I noted elsewhere, ‘From the thematic level, the clones move to the textual level where they become words lexically engineered to copy the form of the original lexeme, but to encode a meaning which goes in the opposite direction.’ (Mihaes, 2014: 130).

The word *carer* itself is problematic in this context. The Romanian *îngrijitor/oare* only partly reflects the original’s intention: the third stage in a clone’s life cycle involving tending to donors. An even more blatant corruption of the original is the rendering of *guardian* as *paznic*: the guardians are teachers and guards at the same time, whose role is to educate the clones for

the period of donations that awaits them all. Rather than belonging to prison terminology, *guardian* combines soft coercion with educational purposes (students take all kinds of classes, like arts), but somehow manages to take on a negative meaning. In a similar vein, *student* is improperly translated as *elev*. A *student*, one of the biggest lexical traps in the novel, is the initial stage in a clone's life which prepares them for accepting their destiny without any revolt or opposition (even when the clones are free, the thought of running away never occurs to them).

Just like in the translation of *A Pale View of Hills*, the narration is heavily hedged – hedges like *a bit of, pretty well*, etc., should be translated, as argued above. A note should also be made about the choice of Passive Voice over the Active Voice in several passages. For example, the opening paragraph of the novel speaks about *they*, without mentioning who *they* really are (the reader is, in fact, never told): ‘...actually *they* want me to go on for another eight months’; ‘my being a carer for so long isn't necessarily because *they* think I'm fantastic’ (Ishiguro, 2007: 3). The Romanian version opts for an agentless passive, though the Active Voice with the mysterious *they* as subject works more efficiently towards the purpose of the novel: ‘adevărul este că *am fost rugată* să mai continui încă opt luni’; ‘faptul că sunt îngrijitoare nu se datorează neapărat extraordinarelor calități pe care *se spune* că le-aș avea’ (Ishiguro, 2006: 11, Romanian translation).

The title of the novel refers to a song Kathy used to listen when she was in Hailsham. The lyrics of the song - ‘*Never let me go. Oh, baby, baby. Never let me go . . .*’ (Ishiguro, 2007: 271) – make Kathy imagine herself holding a baby in her arms (clones could not have babies), while holding a pillow to her breast and dancing to the music. For Madame – a human involved in the Hailsham project -, who accidentally watches the scene, the little girl dancing represents the dissolution of an ‘old kind world’ rapidly replaced by technologies: ‘I saw a little girl, her eyes tightly closed, holding to her breast the old kind world, one that she knew in her heart could not remain, and she was holding it and pleading, never to let her go.’ (Ishiguro, 2007: 272). In this context, the title is even more important. The Romanian version, *Să nu mă părăsești*, operates a pronominal shift in what concerns

the doer of the action: from *you should not let me go* (emphasis on *I*), to *you should not desert me* (emphasis on *you*). Other translations in Romance languages perform the same shift in perspective: *Nunca me abandones* (Spanish); *Não me abandone jamais* (Portuguese translation for Brasil); *Nunca Me Deixes* (Portuguese); *Non Lasciarmi* (Italian).

CONCLUSION

As opposed to reliability, which is a default characteristic of fictional works (Nünning, 2008:42), unreliability is a reading strategy (to follow the cognitive narratologists' view), which makes demands on the readers (and the translators as well), compelling them to 'uncover the figure in the carpet' (Fludernik, 1999: 78), in a kind of detectivist framework. If accepting that there is a certain coherence beyond the unreliable narrator's grasp (Yacobi, 1981: 121), then the same type of coherence should be found in the translated version. However, the translators are not left alone to struggle with their own interpretation of the text. Many textual signals may draw the translators' attention to what type of text they are dealing with. Murphy establishes five characteristics of the reliable narration: a secure speaking location, the use of non-rhetorical standard English, a homodiegetic (not autodiegetic) narrator, ethical maturity, retrospective reevaluation (Murphy, 2012: 75-76). When these determinants, as well as a few others (such as rhetorical peculiarities), are not encountered in a text, the translator should be warier than ever of the lexical choices, language register, understatements, overstatements and other ironies and inference invitations the original may carry and convey, and even of the literary genre the novel belongs to. If Booth maintains that unreliable narrations require competent and initiated readers to deal with textual difficulties (Booth, 1961: 106), one may also add that they also require competent and initiated translators, able to transfer unreliability in the target language so that the translated reading preserves the auctorial intentions in the original.

REFERENCES

- Adams, T. (2005), 'For me, England is a mythical place' (an interview with Kazuo Ishiguro), *The Guardian*, available at www.theguardian.com/books/2005/feb/20/fiction.kazuoisshiguro
- Booth, W. C. (1961), *The Rhetoric of Fiction*, Chicago UP, Chicago.
- Chatman, S. (1986), 'Characters and Narrators: Filter, Center, Slant, and Interest-Focus', *Poetics Today*, vol. 7.2, pp. 189-224.
- Fludernik, M. (1999), 'Defining (In)Sanity: The Narrator of *The Yellow Wallpaper* and the Question of Unreliability', in Grünzweig, W., and Solbach, A., *Grenzüberschreitungen: Narratologie im Kontext/Transcending Boundaries: Narratology in Context*, pp. 75-96, Tübingen, Gunter Narr Verlag.
- Howard, B. (2001), 'A Civil Tongue: The Voice of Kazuo Ishiguro', *The Sewanee Review*, 109.3, pp. 398-417.
- Ishiguro, K. (2009/1982), *A Pale View of Hills*, Faber and Faber, London.
- Ishiguro, K. (2007/2005), *Never Let Me Go*, Vintage, New York.
- Ishiguro, K. (2007), *Amintirea palidă a munților* (transl.), Polirom, Iasi.
- Ishiguro, K. (2006), *Să nu mă părăsești* (transl.), Polirom, Iasi.
- Iyer, P. (1997), 'Writing upon History: The Remains of the Day by Kazuo Ishiguro', *Front Several Directions*, pp. 178-181.
- Mihaes, L. (2014), *Kazuo Ishiguro's Fiction*, Institutul European, Iasi.
- Murphy, T. P. (2012), 'Defining the reliable narrator: The marked status of first person fiction', *Journal of Literary Semantics*, 41.1, pp. 67-87.
- Nünning, A. (1999), 'Unreliable, compared to what?' Towards a Cognitive Theory of Unreliable Narration: Prolegomena and Hypotheses' in Grünzweig, W., and Solbach, A.,

Grenzüberschreitungen: Narratologie im Kontext/Transcending Boundaries: Narratology in Context, pp. 53-73, Tübingen, Gunter Narr Verlag.

- Nünning, A. (2008), 'Reconceptualizing the Theory, History and Generic Scope of Unreliable Narration: Towards a Synthesis of Cognitive and Rhetorical Approaches' in D'hoker, E., and Martens, G., *Narrative Unreliability in the Twentieth-Century First-Person Novel*, pp. 29-76, Walter de Gruyter, Berlin/ New York.
- Nünning, V. (2004), 'Unreliable Narration and the Historical Variability of Values and Norms: The Vicar of Wakefield as a Test-Case for a Cultural-Historical Narratology', *Style*, 38.2, pp. 236-252.
- Parks, T. (2010), 'Why translators deserve some credit', *The Guardian*, available at www.theguardian.com/books/2010/apr/25/book-translators-deserve-credit
- Phelan, J. (2008), 'Estranging Unreliability, Bonding Unreliability, and the Ethics of Lolita', in D'hoker E. and Martens G., *Narrative Unreliability in the Twentieth-Century First-Person Novel*, pp. 7-28, Walter de Gruyter, Berlin/ New York.
- Rimmon-Kenan, S. (2002/1983), *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*, Routledge, Taylor&Francis Group, London/New York.
- Shaffer, B. (2001), 'An interview with Kazuo Ishiguro', *Contemporary Literature*, 42.1, pp. 1-14.
- Vande Kopple, W. (1985), 'Some exploratory discourse on metadiscourse', *College Composition and Communication* 36, pp. 82-93.
- Walkowitz, R. (2015), *Born Translated*, Columbia University Press, New York.
- Wong, C. (2008), 'Like Idealism Is to the Intellect: An Interview with Kazuo Ishiguro', in Shaffer, B.W., and Wong, C.W., *Conversations with Kazuo Ishiguro*, pp. 174-88, University of Mississippi Press, Jackson.

Yacobi, T. (1981), 'Fictional Reliability as a Communicative Problem', *Poetics Today* 2.2, pp. 113-126.

Zerweck, B. (2001), 'Historicizing unreliable narration: unreliability and cultural discourse in narrative fiction', *Style* 35.1, pp. 151-78.

Thefreedictionary, available at www.thefreedictionary.com/

CULTURĂ ȘI CREATIVITATE ÎN *CÂT VEZI CU OCHII* DE
PAUL EDMOND. STUDIU DE CAZ ȘI EXPERIENȚĂ DE
TRADUCERE

■ Carmen Andrei
■ “Dunărea de Jos” University of Galați
■ Romania

ABSTRACT

CULTURE AND CREATIVITY IN PAUL EDMOND’S *AS FAR AS EYES CAN SEE*.
CASE STUDY AND TRANSLATION EXPERIENCE

My paper represents not only an applied research of the transfer of socio-cultural elements from French into Romanian, emerging out of the personal experience of translating Paul Edmond’s novel *As Far As Eyes Can See* (2011, original title *Plein la vue*), but also a solid exemplification by providing punctual solutions to difficulties faced during the translation process. I methodologically investigated and structured the difficulties that occurred when translating: allusions, manifesting as socio-cultural, religious, historical or intertextual allusions, the last ones being famous for their difficulty to translate as they open the cultural dialogue, they mobilize the translator’s cultural knowledge and they invite the reader to (un)intended complicity; proverbs and idiomatic collocations, connotative, informal or argotic, identified as such or wittingly disguised; puns that are intelligently made to permeate the text; lexical creations, in a nutshell the most significant original constructions that prove to be a challenge for both debutant and experienced translators alike. Succeeding in such a difficult endeavour is a measure of the translator’s skill and talent. The solutions suggested, explained

and accounted for are, obviously, subjective choices. I highlight the situations when loss is inherent because of the lack of referent in the target language, and resorting to adaptation is the only satisfying strategy. My conclusion is that prescriptive theories have variable applicability and that we have to re-think everything to produce the same (stylistic, aesthetic, linguistic, literary) effects in Romanian, so as “to [eventually] say almost the same thing” (Umberto Eco, 2007)

KEYWORDS

translation, socio-cultural elements, creativity, fidelity, effect, rethinking process.

1. PREAMBUL

Scriitorul Paul Emond (n.1944) debutează cu succes în literatura belgiană francofonă în 1979 cu romanul *La Danse du fumiste / Fumistul*, care uimește prin structura lui: un narator fumist (se) povestește într-o singură frază care se întinde pe 120 pe pagini. În 1981 publică la același editor bruxellez Jacques Antoine (devenit Les Eperonniers), *Plein la vue / Cât vezi cu ochii* pe care eu l-am tradus în 2011 la editura Fides din Iași. Paul Emond va continua în 1982 cu *Paysage avec homme nu dans la neige / Peisaj cu bărbat gol în zăpadă*, povestea a doi pictori dușmani de moarte, confundabili pentru că aveau tehnici identice, tradus tot la Fides în 2007. În 1989 publică *Tête à tête / Tête à tête* (tradus în 2008), din nou, un roman al delirului verbal, feminin de data aceasta, etalat în 150 de pagini. Revine în forță în 2005 cu *La Visite du plénipotentiaire culturel à la basilique des collines/ Vizita plenipotențiarului cultural la bazilica de pe colină* (tradus în 2007 de Petruța Spînu), care este odiseea burlescă a unui înalt funcționar simpatic în paranoia lui. Paul Emond este foarte cunoscut și pentru teatrul său, piese originale sau adaptări ale unor mituri și capodopere universale.

Romanul *Plein la vue / Cît vezi cu ochii* continuă filonul povestirilor confesive asumate de un narator vorbăreț, o formulă preferată de autor. Titlul construit pe un joc de cuvinte este deja mistificator, înșelător atât pentru cititor cât și pentru protagonist. În fața unui auditor necunoscut, Céleste Croque își povestește peripețiile rocambolești agrementate cu numeroase povești care ies din sertar sau din cutii, și ele la fel de abracadabrante, captivante și „carnivore” precum aventurile neplăcute ale eroului nostru din rama principală. Să îndeplinească povești care vin din toate sensurile este una din tehnicile românești specifice lui Paul Emond. O meditație despre adevăr și minciună, despre impostură și denunțarea ei cu ajutorul simbolurilor (masca, oglinda, ochelarii fumurii).

Un scurt rezumat al romanului ne este util ca să fie înțelese mai bine exemplele din analiza mea. Ca urmare a unui accident domestic, Céleste Couque se hotărăște să simuleze în continuare cecitatea ca să păstreze pensia de invalid și, profitând de acest handicap, reușește să aibă mai multe slujbe profitabile : este, pe rând, cel care extrage biletele de loterie câștigătoare la *fancy-faruri*, recitator de poezie în saloane literare obscure, gigolo, spărgător de locuințe, etc. Parodia romanului de aventuri este evidentă încă de la primele pagini. Prins într-o altercație care iese rău, protagonistul nostru pleacă în grabă într-un pelerinaj la Lourdes, organizat de Harry Bloum, pe care un legionar foarte exasperant i-l propune. Se întâmplă că Céleste îl omoară pe acest bun samaritean, trenul deraiază și orbul-șarlatan se regăsește în compania unei frumoase ftizice, doamna Sangarre (în trecut fie spus, cititorul se delectează cu jocurile de cuvinte construite pe numele personajelor) în câmp și pe o furtună teribilă. Dar, miraculos, dau peste circari. Perioada petrecută în micul circ al doamnei Marfa, unde trăiește o aventură efemeră cu Nadia cea neagră, este unicul episod fericit din viața eroului nostru. Romanul se termină cu o bănuială / îndoială existențialistă pe o tonalitate „fatalistă” în maniera lui Diderot: eroul conștientizează că joacă un simplu rol (se întrebă: „ce naiba căutam eu în această existență de coșmar?”), că nu este stăpân pe destinul lui, că nu este decât proiecția unor fantasme rele ale unui „bun domn”

de acolo de sus și, pe un ultim joc de cuvinte, „knock-out la Knokke-le-Zoute”.

Cât vezi cu ochii arată încă o dată înrudirea lui Paul Emond cu marii maștri ai parodiei și derâderii: Cervantes, Borges, Kafka, Gogol, L. Sterne, etc. Mari povestitori și mari „mincinoși” se regăsesc și aici : Șeherezada și baronul Münchhausen. Povești care converg și se încrucișează, se împrăștie și se aglutinează unele într-altele în logica specifică antiromanului. Digresiunile falsului orb trimit la *Orbii / Les Aveugles* lui Maeterlick, *Tyl Ulenspiegel* al lui De Coster, la teatrul lui Michel de Ghelderode (Meurant, 1998: 296). Dar matricea pentru mitul rătăcitorului rămâne romanul lui Jules Verne, *Michel Strogoff* (câinele eroului se numește precum curierul țarului care străbate stepele Rusiei ca să ducă misiva este și el un fals orb (firește, Michel Strogoff).

2. TRADUCEREA ALUZIILOR

Acest roman abundă în mai multe tipuri de aluzii. Majoritatea sunt literare și deschid adevărate dialoguri intertextuale¹, altele sunt socio-economice, politice, istorice, geografice, etc. Aluziile funcționează ca o otheadă făcută cititorului textului de plecare, adesea erudit. Eu consider că acolo unde autorul contează pe efectele conivenței culturale cu cititorul lui, să recurg la o notă de subsol ca să „explic”, „explicitez” o aluzie, ar strica intenția

¹ Două frumoase exemple: (a) Voyez l’histoire de la marquise par exemple, une très belle histoire ! Tous les jours, la marquise sortait à cinq heures. A la fin, le marquis eut des doutes. (p. 103)/ *trad. rom. Iată povestea marchizei de exemplu, o poveste foarte frumoasă! În fiecare zi, ea ieșea la ora cinci. la sfârșit, marchizul a avut îndoieli.*; b) Il s’est fait comme un rat, il s’est engagé dans le défilé ! Et Garef de porter l’olifant à sa bouche, d’appeler à la rescousse tonton Charles à la barbe fleurie ! (p. 109). *trad. rom. S-a prins singur în cursă, s-a băgat în defileu! Și Garef duce trâmbița la gură și îl cheamă în ajutor pe unchișorul Carol cel Mare cu barba lui înflorită!*

auctorială și ar da dovadă de o falsă erudiție a traductorului². Dau mai jos câteva exemple pentru fiecare tip de aluzie identificată de mine :

(1) Pleurs de félicité dans les chaumières, quand on en était privé, la beauté du quotidien devient indescriptible. Le prisonnier s'en revient du bagne, joli tambour va revoir sa blonde, dénoue ta ceinture, Pénélope. (*Plv*, p. 10)

trad. rom. Lacrimi de fericire în bojdeuca noastră, când ai fost lipsit de ea, frumusețea zilei este de nedescris. Pușcărișul se întoarce de la ocnă, soldatul din război, o s-o vadă din nou pe blonda lui, desfă-ți cureaua, Penelopa.

Identific în acest prim exemplu o dublă aluzie: mai întâi, în alegerea termenului „chaumières” pentru a desemna căminele modeste unde se plânge ușor, locuințele oamenilor mărunți și mai apoi, este o aluzie culturală codată într-un vechi cântec francez despre întâlnirea îndrăgostiților, a unui tânăr militar toboșar cu iubita lui, despre el, care se întoarce de la război se cântă „Joli tambour s'en revenait de guerre”.

(2) Un bon matabiche à la soubrette, n'ayez pas crainte, je les envoie dans la quatorze, Monsieur le Détective, vous pouvez vous installer tranquillement dans le placard. (p. 39)

trad. rom. Un bacșiș bun cameristei, nu vă fie frică, îi trimit la paisprezece, domnule detectiv, puteți să vă instalați liniștit în dulap.

² M-am pronunțat în legătură cu acest subiect în C. Andrei (2011), « La note du traducteur - preuve d'érudition ou aveu d'incapacité? », (*RIELMA*), nr. 4, Cluj-Napoca, 127-143, articol disponibil pe: http://lett.ubbcluj.ro/rielma/RIELMA_no4_2011.pdf.

În exemplul (2) regăsim o aluzie la viața socio-economică: în Africa, în Congo belgian, „matabiche” este un termen curent pentru „bacșiș”, deci în acest context, trebuia dat un bacșiș zdravăn cameristei. Alte exemple ilustrative:

(3) Et votre Céleste de devoir passer sous des fourches caudines des regards offusqués, qu'il soit crucifié ! (p. 20)

trad. rom. Bietul Céleste trebuie să suporte jugul umilirilor, al privirilor ofuscate, să fie crucificat!

(4) Mais je ne suis pas du genre à attendre qu'on vienne me mettre une croix sur le dos, vous pouvez me croire ! (p. 37)

trad. rom. Dar eu nu sunt genul care să aștepte să i se pună o cruce în spate, credeți-mă!

(5) Mais n'allez pas croire pour autant que je passe l'existence un chronomètre à la main ! Je ne suis pas de ceux qui veulent que le tabernacle soit ouvert avant même qu'on ait récité le credo ! Ou que les hosties soient distribuées sans qu'on se soit passé la serviette autour du cou ! (p. 76)

trad. rom. Numai să nu credeți că-mi duc existența cu un cronometru în mână! Nu fac parte din categoria celor care vor ca Sfântul Disc și Sfântul Potir să fie descoperite înainte să se spună Crezul! Sau să se împartă anafura înainte ca preotul să o binecuvânteze!

(6) Pas de la famille des héroïnes qui tombent en pâmoison parce qu'elles découvrent un caillou dans le plat des lentilles de leur Esäu. (, p. 89)

trad. rom. Nu era din familia eroinelor care leșină că au găsit o pietricică în supă de linte a lui Esau.

Aluzia istorică din exemplul (3) trimite la defileul în formă de furcă, aproape de Caudiu unde românii au fost constrânși să treacă sub jug și să capituleze. De atunci, expresia „a trece prin furcile

caudine” semnifică a suporta condiții dure și umilitoare impuse de o persoană sau de o situație. În (4), aluzia la supliciile suferite de Iisus, ușor de detectat, nu a pus probleme de traducere. Aluzia religioasă din (5) m-a făcut să consult un preot ortodox, astfel încât cititorul român să înțeleagă mai bine exemplul din textul original. Se impunea o adaptare pentru a reda ideea de grabă de neiertat și de lipsă de iscusință pe care exemplul religios le dezvolta. Am ales ca strategie traductivă naturalizarea ritului religios catolic la ritul ortodox similar³.

Într-un articol antologic în traductologie, « Les stratégies de traduction des désignateurs de référents culturels », Michel Ballard propunea două strategii în traducerea culturilor: 1) păstrarea integrității noțiunii de origine, deci a parfumului ei străin, exotic prin a) report [pe motiv de gol lexical sau din dorința de a păstra caracterul autentic al textului de plecare – așa cum am ales în exemplele (7) și (8)]; și b) standardizare sau chiar c) report însoțit de o explicare a sensului; și 2) favorizarea exprimării sensului chiar dacă se rupe legătura cu noțiunea de origine (Ballard, 2005: 130-137)

(7) Cela fait au moins une demi-heure que je demande un verre de bière et c'est comme si je chantais la Brabançonne ! (p. 13)

trad. rom. De cel puțin o jumătate de oră cer un păhărel de bere și e ca și cum aș cânta imnul brabanson !

(8) [...] permettez-moi de me présenter *quoi*, Harry Blount de la légion mariale *quoi*. (p. 48)

trad. rom. [...] dați-mi voie să mă prezint, cum zic, Harry Blount, de la legiunea Fecioarei Maria, cum zic.

³ Ritul se prezintă astfel : înainte de Crez, preotul ortodox iese din altar, cu vohodul în mâini (darurile sfinte) pe care îl prezintă credincioșilor în mijlocul bisericii ; urmează o rugăciune cântată (octenia), după care el dezvește potirul sfânt, acoperit cu sfântul aer ; cu dreapta, preotul binecuvântează cuminecătura și atinge apoi artoforul.

(9) C'est que je lui avais promptement remis la tête entre les deux oreilles, au barabbas. (p. 14-15)

trad. rom. I-am băgat mințile în cap acestui Barabas.

3. TRADUCEREA CONSTRUCȚIILOR ORIGINALE

Creațiile lexicale ale lui Paul Emond sunt foarte originale: este transparentă în toate scrierile sale formația de filolog, sub forma unui dialog intertextual pe care îl poartă mereu cu cititorul lui, provocând prin aluzii, exemple metaforice care se ivesc dintr-un vocabular și un imaginar bogate, din metafore filate de-a lungul textelor. Citez câteva exemple:

(9) Céleste, mon vieux [...], cesse de prendre les corbeaux pour des alouettes. (p. 10)

trad. rom. Céleste, bătrâne, încetează să mai crezi că cioara-i ciocârlie.

(10) En deux coups de cuiller à pot, toutes les conversations s'étaient arrêtées, tout le monde nous regardait. (p. 14)

trad. rom. În doi timpi și trei mișcări, toate conversațiile s-au oprit, toată lumea ne privea.

(11) De quoi perdre mon solfège ! (p. 18)

trad. rom. Nu mai înțelegeam nimic!

În exemplele citate, nu am avut nicio dificultate de a sesiza sensul de „a se înșela grosolan” (9), soluția la îndemână era să construiesc o structură identică păstrând imaginea celor două păsări defel asemănătoare, în vreme ce în (10), am ales să traduc invenția metaforică printr-o expresie românească curentă. Asemenea, în (11), este ușor de reperat calcul expresiei „perdre mon latin, mon savoir, mon code, mes repères” [„a nu mai înțelege (absolut) – nimic”], deși mărturisesc că avem o mică pierdere în traducere.

În exemplul (12), avem de-a face cu o creație prin contaminare care duce la un paradox: marea conota abundența apei în

momentul în care nu mai este nimic, postul fiind o perioadă de privațiuni:

(12) Une vraie marée en carême, parce que cela faisait une fameuse paie que je m'étais plus fait tribouler le cœur et le reste de la sorte (p. 17)

trad. rom. O adevărată maree în plin deșert pentru că de multă vreme nu-mi mai tresăltase inima și restul în felul ăsta.

Creațiile / invențiile din următoarele cinci exemple produc efecte amuzante, cu atât mai mult cu cât trimit la scene amoroase: Paul Emond inventează cuvântul „dorelote” pentru posterior, „le dodu de la paillasse” ca să descrie o saltea confortabilă bună pentru elanuri erotice, „le violet” pentru organul sexual masculin și metonimicul „le tarabin dans le tarabas” ca să sugereze că cei doi protagoniști sunt pregătiți să înceapă din nou „treaba”:

(13) Mon chéri ! mon grand chéri ! hurlait-elle en dansant fougusement de la dorelote. (p. 17)

trad. rom. Iubitule! Iubitul meu drag! țipa ea dansând din fund cu înflăcărare.

(14) Parce qu'enfin je ne suis pas un saint et un petit voyage à l'occasion sur le dodu de la paillasse avec une présidente ou une poétesse de renom n'était pas fait pour me déplaire (p. 36)

trad. rom. Pentru că, finalmente, nu sunt un sfânt și o călătorie ocazională pe-o saltea pufoasă cu o președintă sau o poetesă de renume nu-mi dis plăcea.

(15) On en raconte assez de ces histoires de faux miroirs derrière lesquels un quidam se fait actionner le violet en louchant vers un autre client qui croit actionner le sien en toute intimité (p. 39-40)

trad. rom. Se tot povestește de oglinzile alea false în spatele cărora vreun fitecine se joacă cu jucăria uitându-se cu invidie la vreun client care crede că se joacă cu a lui în toată intimitatea!

(16) Vive ma cuisson pression ! pense-t-elle, alors que sa marmite est du genre à vous laisser le virolet de glace. (p. 58)

trad. rom. Trăiască îmbroboditul în oala mea sub presiune! se gândea ea, în vreme ce oala ei e genul care îți lasă jucăria moartă.

(17) J'aurais pu évidemment proposer à madame Sangarre d'aller remettre le tarabin dans le tarabas. (p. 100)

trad. rom. Evident, aș fi putut să-i propun doamnei Sangarre să ne jucăm iar de-a domnu' doctor.

În exemplele de mai jos, expresiile metaforice au o deosebită putere de evocare: în (18), regăsim un chibrit rezistent la vânt care sugerează lipsa excitației erotice, libidoul slăbit sugerat și în (21) prin căciulița (tradus „jucăria”) care se cam decolorează (frază care continuă aluzia întărește sensul: „jean jeudi” trimite la un soț căruia nu-i reușește „treaba”, e un fiasco); în (19), plăcerea rimei mărește efectul comic al zbânțuieților erotice; în (20) comparația originală (recurentă în toate romanele lui Paul Emond pe care le-am tradus) a unui ipocrit cu o rămă, de data asta surdă, adjectiv epitet pe care îl pierd, dar recuperez efectul mai jos:

(18) Un charabia interminable, avec des rimes, de l'âme, du cœur, de l'amour et même ce qu'elle appelait des envolées érotiques. Lesquelles me laissaient le tison parfaitement froid. (p. 31)

trad. rom. O păsărească nesfârșită, cu rime, suflăt, inimă și chiar cu ceea ce ea numea elanuri erotice. Nu-mi scăpăra chibritul.

(19) Malgré l'étroitesse de la couche, je lui montre, mironton mirontaine, les épices que je suis capable de joindre au bouillon ! (p. 72)

trad. rom. În ciuda patului îngust, îi arăt ala-bala portocala ce ingrediente sunt în stare să pun ca să fac o supă bună!

(20) Hypocrites comme des limes sourdes (p. 72)

trad. rom. Ipociți ca niște râme.

(21) Oui, mais moi, vous comprenez, dès que je sors de l'intimité, la confiance n'y est plus et j'en ai le bonnet qui se décolore. Déjà que chez Nadia la blonde maîtresse jean jeudi avait bégayé hors de propos, mais alors ici ! (p. 85)

trad. rom. Da, numai că eu, înțelegeți, când nu-s în intimitatea mea, nu mai am deloc încredere în mine și mă cam lasă jucăria. La blonda Nadia jucăria mi se bâlbâise deja cum nici n-ai văzut, dar acum și mai și!

4. TRADUCEREA PROVERBELOR ȘI EXPRESIILOR IDIOMATICE DETURNATE

Paul Emond adoră să se joace cu expresiile idiomatice, clișeiforme din limbajul curent și să le inventeze alte contexte pe axa sintagmatică, pertinente sau absurde: “être aux mures sans crochets” (p. 70) devine în traducerea mea “aller pêcher sans ligne” (“a merge la pescuit fără undiță”), “chercher les fils dans les haricots” (p. 86), “chercher des nœuds dans le roseau” (“a căuta nod în papură”), idiomatisme specifice limbii române.

Mai jos, urmează exemple în care am recurs la adaptare: exemplul (20) s-a dovedit năruș. Construit pe o onomatopée, trebuia să construiesc pe modelul schilodit Mont-Joye-Saint-Denis – un celebru strigăt de luptă al națiunii în istoria Franței – un distih care să aibă aceeași forță evocatoare patriotică pentru un român:

(22) Le cheval court après les bénéfiques et l'âne les attrape (p. 44)

trad. rom. Boii ară și caii mănâncă.

(23) [...] il a quitté le compartiment, histoire sans soute d'aller discuter le bout de gras avec ses potes légionnaires des compartiments voisins (p. 57)
trad. rom. [...] a plecat și el din compartiment ca să discute de unele și de altele cu prietenii lui din legiune din compartimentele vecine.

(24) [...] mieux valait faire aller le chat au fromage que de l'envoyer sur la gouttière (p. 63)
trad. rom. [...] mai bine ademenesti șoarecii la brânză decât să-i gonești în beci.

(25) Je sais qu'il ne convient pas de mêler horaces et curiaces dans la même tambouille parce qu'après on n'y trouve plus ses jeunes (p. 93)
trad. rom. Dar știu că nu trebuie să-i bagi pe daci și pe romani în aceeași oală pentru că nu le mai recunoști apoi copiii.

(26) Montjoie et saint Denis (p. 109)
trad. rom. Pământul sfânt să-l apărăm!⁴

5. TRADUCEREA EXPRESIILOR FIGURATE, FAMILIARE ȘI ARGOTICE

Pentru a traduce expresiile figurate, familiare și argotice, traducătorul are la îndemână toate instrumentele lexicografice clasice (imprintate) și moderne (dicționare on-line, site-uri care le „decortichează”): „légionnaire de mes bottes” (p. 49) pentru o persoană care nu valorează nimic, „Ça me flanque le cafard” (p. 54) pentru a exprima angoasa care îl cuprinde subit, „[...] on se fichait en douce de sa poire” (p. 65) pentru a-și bate joc de cineva cu drăgălășenie sau „fracas du diable dans le landernau” (p. 110) pentru a exprima o încurcătură. Alte exemple:

⁴ Distihul întreg este : « Pământul sfânt să-l apărăm / Vom lupta nebiruți pentru țară și părinți ! »

(27) Pour une guigne, celle-là était gratinée. Déjà qu'avec les yeux dans les trous, ce n'est pas simple d'avoir bon pied tous les jours. (p. 9)

trad. rom. Era o mare catastrofă ! Deja, chiar și cu ochii în orbite nu-mi era ușor să fiu vigilent în fiecare zi.

(28) Votre Céleste arriverait, lui, à mettre quelques briques de côté au lieu de dépenser sur le pouce, salut, bonsoir la compagnie, il irait se dorir au soleil ! [...] Et puis, [Monsieur Jolivet était] régulier comme pas deux, païement rubis sur l'ongle (p. 27)

trad. rom. Céleste o să ajungă și el să pună niște bănuți deoparte în loc să cheltuiască ca boierul, bună seara, salutare companie, o să meargă să se rumenească la soare! [...] Apoi, [domnul Jolivet] e corect cum nu mai există, plata pe loc, cu banu' gheață.

(29) Signé ton gros Pilou qui t'adore [...] (p. 39)

trad. rom. Semnat, Iubițel care te adoră.

(30) Mais s'il avait des soupçons, l'apôtre ? (p. 41)

trad. rom. Dar dacă avea niște bănuțeli, tipu'?

(31) Et bien, le gus s'était tout bonnement affalé sur le divan et piquait un bon roupillon des familles. (p.42)

trad. rom. Ei bine, tipul se trântise pur și simplu pe canapea și trăgea un strașnic pui de somn, de clasa întâi⁵.

Un pasaj deosebit de dificil s-a dovedit următorul: eroul tremură la gândul că va avea aventuri erotice iminente cu frumoasa fizică, doamna Sangarre care trece la o viteză superioară și sare peste niște etape preliminare. O referință la Rabelais în verlan („trou de balle”) și termeni tehnici din câmpul semantic al echitației („serre-croupière”), inclusiv termeni

⁵ « Gus » este abrevierea de la « l'auguste », care, etimologic înseamnă „măscăric”, « paiată ».

argotici („clausettes” pentru „toaletă”, „callibristis” pentru organul sexual):

(32) Et je dois vous avouer que quand j'ai compris en quoi résidait la préoccupation majeure de madame Sangarre à cet instant précis, la moelle de mes os s'est mise à danser la gigue. Était-ce l'effet du flacon qu'on avait gentiment descendu tous les deux ? Toujours est-il que voilà la belle dame qui passe le grand braquet, qui me colle en toute discrétion mais sans équivoque sa jambe contre la mienne et qui, tout aussi discrètement mais de façon moins équivoque encore, envoie sa charmante menotte jouer de l'ascenseur le long de ma poche à grelots. Autant vous dire que du côté callibristis la réaction ne s'est pas fait attendre. Par saint Balletrou ! Quand ma cavalière a pris connaissance de la façon dont je jouais du larigot, elle s'est mise à respirer plus vite et à osciller du serre-croupière avec la grâce d'une pouliche et la légèreté d'une biche. Viens, on va dans les clausettes ! m'a-t-elle susurré avec émoi. (p. 75)

trad. rom. Trebuie să vă mărturisesc că, în clipa în care am priceput în ce consta grija doamnei Sangarre, exact în clipa aia, mi-a tremurat măduva din oase. Să fie efectul butelcuței pe care o golisem amândoi cu amabilitate? Oricum, iat-o pe frumoasa mea doamnă că trece într-o viteză superioară, își lipește foarte discret și fără echivoc pulpa piciorului de a mea și la fel de discret, dar și mai puțin echivoc, cu mânuța ei drăgălașă, începe să se joace de-a liftul în sus și-n jos în cutia mea cu zurgălăi. Să vă spun că la jucăria reacția nu s-a lăsat așteptată! Când călăreța mea s-a prins cum cântam eu la fluier, a început să respire mai repede și să ezite dacă dă din crupă cu grația unei iepe tinere sau cu ușurința unei căprioare! Vino, mergem la budă! mi-a șoptit cu emoție.

6. DIVERSE SITUAȚII

În numeroase cazuri, traducătorul se confruntă cu pierderi inevitabile, recuperate pe parcurs, total sau parțial. Povestitorul se adresează auditorilor / cititorilor săi cu:

(33) *Mes doux Seigneurs !*
trad. rom. Domniile voastre !

Sau :

(34) À ma gauche, la guérison, à ma droite, l'infirmité, carrousel des méninges, sept tours dans chaque sens (p. 9)
trad. rom. Într-o parte vindecarea, într-o parte infirmitatea, un adevărat carusel în creierași, câte șapte ture în fiecare sens.

(35) Et ses yeux brillaient et sa poitrine frétillait comme du goujon (p. 31)
trad. rom. Și ochii îi străluceau și pieptul îi zvâcnea ca la pește.

Pentru ultimul exemplu (35), alegerea se făcea în favoarea unuia dintre cele trei sensuri ale cuvântului „goujon”: 1) „diblu”; 2) „porcușorul comun” (pește); 3) tânăr proxenet (argou). În (36), odată detectată aluzia la expresia „les alouettes toutes rôties lui tombaient dans la bouche”, adaptarea s-a realizat imediat:

(36) [...] finis les oiseaux rôtis qui me tombaient du ciel au début de chaque mois. (p. 10)
trad. rom.[...] gata și cu para lui mălăiață în gura lui nătăfleață care-mi cădeau din cer la începutul fiecărei luni.

Nu numai cazurile de echivalență semantică parțială merită citate, ci și situațiile în care traducătorul se află în fața unui gol lexical. Cuvintele în aldine sau evidențiate cu caractere italice sau îngroșate care trimit la *realia* din cultura sursă sau dintr-o cultură străină (precum *fancy-far* pentru balurile de binefacere) și cărora le lipsește referențial în cultura țintă îl obligă pe traducător să

păstreze împrumutul⁶. Revin la problema delicată a notei de subsol: trebuie explicat cititorului ce înseamnă sau îl credităm cu oarecare cultură și curiozitatea intelectuală de a se lămuri singur? Răspunsul este controversat.

Pentru anumite segmente (cuvinte, sintagme, fraze) într-o limbă străină (engleză, latină, etc.) am optat fie pentru literalitate: „proclamarea urbi et orbi” (p. 11), „apelstock”, termen din alpinism, fie pentru echivalențe parțiale, ca în cazul lui *fancy-fair*, „baluri de binefacere”, fără a neglija observațiile lui George Mounin legate de frumusețea și expresivitatea pe care o dă un cuvânt străin conjugând imaginea verbală cu un imagou cultural (Mounin, 1955: 39).

Alte cazuri întâlnite sunt *elipsa* care este ușor de refăcut [în (37) „mettre du beurre dans les épinards”, „a da gust mâncării” și, prin extindere, „a ameliora o situație”] și simpla *adăugire* (*l'ajout*) în cazul termenilor tehnici [în (38) pentru a desemna începutul și sfârșitul, în (39) pentru butoiul cu sare al măcelarului, nu al morarului]. Adăugirea e una dintre strategiile la care am recurs adesea :

(37) Parce qu'il y a aussi les petits avantages de mon infirmité, le beurre dans les épinards. (p. 12).
trad. rom. Pentru că infirmitatea mea are și ea micile ei avantaje, situația mi s-a îmbunătățit simțitor.

⁶ Într-un alt articol, « La traduction : entre enrichissement et intégralité », in M. Ballard (éd.), *La traduction, contact des langues et de cultures* (2), Arras, P.U. d'Artois, 2005, M. Ballard insistă pe diferența dintre *împrumut* și *report*. Împrumutul este „adoptarea de către o comunitate lingvistico-culturală a unui termen aparținând unei alte comunități lingvistico-culturale din motive de necesitate (gol lexical sau cultural, neologie și/sau tehnologie mai avansată) sau de modă (*barman, cocktail*)”, pe scurt un fapt de societate care depășește traducerea. (trad. mea din franceză).

(38) Et une fois la conversation mise sur les rails, le train monotone des confidences, du premier tenant au dernier aboutissant (p. 17)

trad. rom. Și odată pusă pe șine conversația, pornește și trenul monoton al confidențelor, de la cap la coadă.

(39) [...] pas plus de prétexte dans ma caboche que de savoir chez le meunier ! (p. 72)

trad. rom. [...] în căpățâna mea aveam tot atâtea motive cât are morarul butoaie cu saramură.

Prin jocurile de cuvinte, Paul Emond îi procură cititorului său o plăcere complice. În acest roman, ele sunt generatoare de intrigi („un cadavru în dulap”, luat în sens propriu, împrumutat din rețeta romanului polițist și, în sens figurat, lansează o meditație despre situația stânjenitoare a protagonistului care spionează.

Paul Emond ironizează ticurile verbale ale unui personaj burlesc, Henry Bloom, tic curent în limbajul tinerilor din generația anilor 70, „quoi”, care taie coerența și coeziunea textuală. Soluția mea a fost să-i gășesc un echivalent actual, „cum zic”, pe care l-am subliniat în italice pentru a evidenția intenția ironică :

(40) Et bien Monsieur Crouque, *quoi*, nous avons appris votre triste invalidité *quoi*, et comme *quoi*, nous mettons le fruit de nos collectes *quoi* à la disposition des invalides *quoi*, c'est-à-dire nous organisons *quoi* pèlerinages Lourdes *quoi*, permettez-moi de me présenter *quoi*, Harry Blount de la légion mariale *quoi*. (p. 48)

trad. rom. Ei bine stimate domn Crouque, cum zic, am aflat de trista dumneavoastră invaliditate, cum zic și, cum zic, noi punem la dispoziția invalizilor fructul colectelor noastre, cum zic, adică noi organizăm, cum zic, pelerinaje la Lourdes, cum zic, dați-mi voie să mă prezint, cum zic, Harry Blount, de la legiunea Fecioarei Maria, cum zic.

Am întâlnit și fraze greu de dezambiguizat, aluziile la extazul sexual codificat în limbajul bordelurilor fiindu-mi străine și greu de echivalat ca în :

(41) Madame Sangarre, à nous l'extase du chiffre sept !
(p. 82-83)

trad. rom. Doamnă Sangarre, extazul sexual e-al nostru!

CONCLUZII

Punând în raport problema traducerii transferurilor socio-culturale cu cea a creațiilor lexicale originale ale lui Paul Emond, am plecat de la ideile lui Michel Ballard care insistă pe interacțiunea dintre constrângeri, fidelitate, libertate, creativitate, pe demersul științific obligatoriu de observare și explorare a fenomenului, pe necesitatea „găselnițelor”, flerului/intuițiilor (Ballard, 1997: 106-107). Creativitatea traducătorului se vede „în soluțiile punctuale și în elaborarea unui ansamblu coerent (aproape) nou și seducător pe care cititorul nu o detectează, dar trezește admirația când el sau un specialist al traducerii literare compară cele două texte. Ea se dezvoltă plecând de la sistematizare, într-un joc al compensării și al echilibrului (*loc. cit.*), traducătorul fiind adesea comparat cu un acrobat pe sârmă.

Experiența traducerii literare demonstrează că viziunile culturale ale lumii sunt incomensurabile și că a traduce înseamnă să te expui unor riscuri și unor incidente inevitabile, că ai curajul să răspunzi unor provocări intelectuale, așa cum a subliniat și Umberto Eco în *Dire presque la même chose* (Eco, 2003: 42). În *Cât vezi cu ochii*, roman al unui onirism care se face coșmar, cu umor fin care otrăvește când devine reflecție existențială, cu grotesc, jocuri de cuvinte, dialoguri și parodii intertextuale, bagajul cognitiv și cultural al traducătorului este serios pus la încercare. Traducătorul nu mai cântărește doar cuvinte, ci și suflute, de aceea măiestria muncii sale trebuie să fie pe măsură. Cunoștințe generale și tematice pertinente în contextul cultural, cunoștințe oblice în afara domeniului strict de specialitate, prezente sau în formă latentă, toate îi sunt instrumentabile. Cunoașterea realităților culturale, socio-economice, politice și religioase atât din limba-cultură sursă, cât și din limba-cultura țintă este apriorică unei traduceri reușite, precum și cunoașterea universului cultural și artistic al autorului tradus și a hermeneuticii

textului literar. Stăpânirea deopotrivă a celor două culturi trebuie, deci, să se ridice la un nivel foarte înalt. Un bagaj cultural solid îi permite traducătorului să sesizeze imediat aluzia, „capcana”, să aibă intuiții pe care le transformă în certitudini și soluții inspirate, creative, fler de polițist în detectarea citatelor scurte, expresiilor idiomatice deturnate. Motoarele de căutare moderne sunt utile în reperarea rapidă a trunchierilor.

Închei prin a reafirma că în traducere și în învățarea limbilor străine în general, în traducerea literară în special, *regândirea* este capitală. Munca personală de aprofundare a cunoștințelor, lingvistice sau tematice, după caz, este hotărâtoare pentru a depăși dificultățile întâlnite în transferul socio-cultural.

BIBLIOGRAFIE

- Andrei, C. (2011), « La note du traducteur - preuve d'érudition ou aveu d'incapacité ? », *Revue Internationale d'Etudes en Langues Modernes Appliquées (RIELMA)*, n° 4, Cluj-Napoca, pp. 127-143.
- Ballard, Michel. (2005), « Les stratégies de traduction des désignateurs de référents culturels », in M. Ballard (éd.), *La traduction, contact des langues et de cultures* (1), Arras, Presses Universitaires d'Artois, pp.125-153.
- Ballard, Michel. (1997), « Créativité et traduction », *Target*, vol. 9, Amsterdam-Philadelphia, pp. 106-107.
- Berman, Antoine. (1984), *L'Épreuve de l'étranger, Culture et traduction dans l'Allemagne romantique*, Paris, Gallimard, coll. « Les Essais », n° CCXXVI.
- Berman, Antoine. (1999), *La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain*, Paris, Génie, coll. « L'ordre Philosophique ».
- Delisle, Jean. (1993), *La Traduction raisonnée : manuel d'initiation à la traduction professionnelle de l'anglais vers le français*, Ottawa, Les Presses Universitaires d'Ottawa, pp. 224-228.

Eco, Umberto. (1994), *A la recherche de la langue parfaite ans la culture européenne*, Paris, Seuil, coll. « Faire l'Europe ».

Eco, Umberto. (2007), *Dire presque la même chose. Expérience de traduction*, Paris, Grasset.

Israel, Fortunato. (1991) « La traduction littéraire : l'appropriation du texte », in M. Lederer et F. Istraël (éds.), *La liberté en traduction*, Paris : Didier Erudition, coll. « Traductologie », n° 7, pp. 17-41.

Lamiral, Jean-René. *Traduire, théorèmes pour la traduction*, Paris : Payot, coll. « Petite bibliothèque Payot », n° 366, 1979.

Lungu-Badea, Georgiana. (2004), *Teoria culturemelor, teoria traducerii*, Timișoara, Editura Universității de Vest.

Mounin, Georges. *Les Belles infidèles*, Paris : Cahiers du Sud, 1955.

CORPUS

Emond, Paul. (1998), *Plein la vue*, roman, édition revue par l'auteur, lecture de Dominique Meurant, Bruxelles, Labor, coll. « Espace nord ».

Emond, Paul. (2011), *Cât vezi cu ochii*, roman, traducere și prefață de Carmen Andrei, Iași, Editura Fides, colecția „Phantasia”, nr. 51.

ELEMENTE DE HIBRIDITATE PERITEXTUALĂ ÎN
TRADUCEREA ROMANULUI *BALTAGUL* DE MIHAIL
SADOVEANU

■ Ștefan Gencăraș

■ University of Geneva | Switzerland

■ Ema Ileana Adam

■ The Technical University of Cluj-Napoca | Romania

ABSTRACT

Within this stage of our research, we focus our attention on several of the elements rarely taken into consideration while debating translation analysis, in our case, the translations of *Baltagul* [*The Hatchet*] into French and English. We subscribe to the method proposed by Danielle Risterucci-Roudnicky because it offers the analyst the parameters of a complex approach to the translated work. The distinction the method proposes concentrates the analyst's attention upon the translator's *footprints* as well as on the elements outside the text itself, but strictly connected to it, ensuring its position within the cultural space into which it is inserted, thus facilitating its selection for reading and implicitly, its decoding. Consequently, the translated work bears the marks of a hybridity with beneficial, even protective effects. Peritextually, hybridity has its sources in the references to the *printing house, support, collection, illustration, cover, in metatexts as title, preface, afterword, and footnotes, as well as in the history of the external interest for such a work.* We mention that textual hybridity diversifies with respect to the register in which the resistance of the original is felt within the translated work, and we

propose, in agreement with the accepted model, a typology which includes the *auctorial* hybridity, *referential* hybridity, and *poetic* hybridity. However, given the limits of the present article, we approach only a few of the peritextual hybridity elements especially because the three versions of *Baltagul*, (two of which in French, chronologically due to Al. Duiliu Zamfirescu and Profira Sadoveanu, and one in English by Eugenia Farca) should be discussed within the larger context that implies the totality of the factors capable of contributing to the reception and thus to the circulation of the translated text.

KEYWORDS

Sadoveanu, *Baltagul* [*The Hatchet*], peritextual hybridity, metatext, title.

1. Oprindu-ne, *în mod particular*, asupra a trei versiuni ale romanului *Baltagul* de Mihail Sadoveanu, două în franceză, una în engleză, ne plasăm, în analiza traducerii, pe poziția cititorului ce trebuie să găsească în opera datorată unei astfel de întreprinderi soluțiile pentru a depăși *obstacolele lingvistice, editoriale și culturale* (Anne-Rachel Hermetet in Risterucci-Roudnicky, 2008 :13), dar și, în cazul literaturilor considerate *minore*, rezervele, să le spunem, de mentalitate. Aceste dificultăți sunt inerente receptării unui mesaj rezultat, în același timp, al unei *transpoziții lingvistice, al unui transfer cultural și al unei reaproprieri* (Risterucci-Roudnicky, 2008: 13) dincolo de frontierele limbii în care originalul a fost imaginat. Referințele deja avansate în trimerile noastre mărturisesc sursa interesului și a metodei pe care ne-o asumăm.

O astfel de abordare a operei literare traduse ne-a fost inspirată de Danielle Risterucci-Roudnicky, traductolog pentru care versiunea în limba țintă a unei opere este derivatul indisociabil al textului de origine, varianta maieutică, coerentă, dar incompletă în raport cu acesta.

Pornind de la considerentele lui Gérard Genette (1982) cu privire la semnificația palimpsestului, ea socotește că o operă străină în traducere se prezintă, pe de o parte (a) drept un hibrid peritextual, iar pe de altă parte (b) ca un hibrid textual.

Hibriditatea peritextuală trimite la elemente din afara textului propriu-zis, dar în legătură strictă cu acesta, care îi fac posibilă circulația, lectura și îi facilitează decodarea. Într-un astfel de inventar se plasează, după Risterucci-Roudnisky, *editura, suportul, colecția, ilustrația, coperta, mai ales cea finală și metatextele precum titlul, prefața, postfața și notele de subsol*, cărora li se adaugă, după părerea noastră, *istoria interesului extern pentru o anumită operă*, fiindcă o analiză a traducerii trebuie să conducă, în dimensiunea textuală, la o comparare a variantelor.

Hibriditatea textuală, mai importantă în accepția noastră, nu trimite doar la textul propriu-zis, ci include, referințele despre *autor, traducător, relația autorului cu traducătorul*, precum și *acele semnale, ce atestă factori de interculturalitate*, precum *citările din cultura țintă sau din componente de idiomaticitate culturală* pe care opera de origine se sprijină. În funcție de registrul în care se resimte rezistența originalului în opera tradusă se distinge, din acest punct de vedere, între o *hibriditate auctorială*, una *referențială* și, nu mai puțin importantă: o *hibriditate poetică*. Cea dintâi vizează raporturile autorului cu traducătorul; cea de a doua însumează indicii culturali ce reclamă strategii de lectură și de traducere pentru ca lumea de origine să se deschidă spre cea de destinație; în sfârșit, hibriditatea poetică evidențiază o întâlnire a eforturilor autorului de contextualizare ori sociocontextualizare prin variante de limbă, cu cele ale traducătorului obligat să recontextualizeze ori, atunci când mărcile variațiilor lingvistice sunt eludate în traducere, să decontextualizeze în beneficiul destinatarului întreprinderii sale.

Astfel, în loc să se angajeze în ireconciliabila dispută referitoare la calitatea traducerii în funcție de fidelitatea (Mounin, 1963; Oustinoff, 2012 ș.a.) față de original ori să gloseze cu privire la intraductibil sau la virtuțile traducătorului ce forțează, de pildă, vernacularul să se deschidă spre teritoriul unei culturi străine,

Danielle Risterucci-Roudnicky preferă să identifice, în demersul analitic centrat asupra traducerii săvârșite/împlinite, acele componente care arată: *how books, authors, literature in general change when stepping over borders of countries or cultures* (literaturport, n.d., n.a.). Înțelegem de aici de ce un atare demers ni se pare preferabil pentru abordarea traducerilor sadoveeniene.

2. Ne vom opri cu acest prilej doar asupra unora dintre elementele de hibriditate peritextuală în măsură să evidențieze prestigiul operei de tradus.

2.1. Începem prin a ne referi la *colecții*. În acord cu Risterucci-Roudnicky (2008: 19):

« La vocation étrangère des éditeurs s'incarne dans des défis divers : représentativité, exhaustivité, nouveauté, interculturalité, etc., que reflètent le profil et le nom des collections »

Colecțiile și editurile franceze de literatură străină au ținut fie spre a-i publica *pe toți marii scriitori ai lumii contemporane*, e în 1931 cazul lui *Du monde entier* al Editurii Gallimard, fie spre *a-și purta cititorii în jurul Pământului prin intermediul cărților*, în cazul Editurii Gaïa, fondată în 1991, fie spre *a face vizibilă asimetria câmpurilor literare*, precum în cazul Editurii Noir et blanc, înființată în 1986 la Paris. *Baltagul*, deși referințele ce îl privesc pe Sadoveanu erau deja elogioase în lumea franceză, nu a intrat în atenția acestor edituri. Lectorului dispus să aleagă în funcție de prestigiu îi pot oferi argumente alte conotații din nomenclatorul colecțiilor.

Înainte de toate, prin integrarea în colecția *Bücherei Südost-Europa* [Library Southeast Europe], prima dintre traduceri, cea în germană, leagă romanul de un anumit spațiu mental, cel sud-est european. Edițiile ulterioare în germană prezintă romanul drept carte în circulație publică prin integrarea în colecția *Goldmanns gelbe Taschenbücher* [Goldmann's yellow paperbacks], conotație ce se va păstra și în cazul colecțiilor în care este inclusă

traducerea în maghiară: întâi în *Európa zsebkönyvek* [Europe's pocketbooks], apoi în *Milliók könyve* [Millions of books].

Pe prima copertă a ediției în franceză din 1965 regăsim specificările: *Mihail Sadoveanu, Le Hachereau, Le Roman Mondial « Alcyon », « Collection Unesco d'œuvres représentatives »*, ceea ce se transformă pe pagina de titlu în *Le Roman Mondial « Alcyon Collection Unesco d'auteurs contemporains »*. În reeditări, versiunile în franceză sunt catalogate sub specificarea «Publication gouvernementale internationale». În mod similar, în prezentarea edițiilor în engleză, începând cu 1955 regăsim: *Mihail Sadoveanu, The Hatchet, (Unesco Collection of representative works: European series)*. Încadrarea în seria operelor europene reprezentative poate să se datoreze faptului că traducerea în finlandeză o considera ca atare deja, în 1944, prin colecția *Eurooppa-sarja* [Europe series]. Traducerea în engleză se menține încadrată în colecții precum *Classics of Romanian literature* și *East European monographs*.

2.2. *Suportul*, așa cum îl percepe Danielle Risterucci-Roudnicky (p. 17), privește *forma* în care opera tradusă ajunge la cititor. Volumul, antologia sau periodicul, dar mai apoi forme contemporane de prezentare, ulterioare operei imprimate, precum *cărțile audio* sau *ecranizările*, atestă varii posibilități combinatorii textuale ori un sincretism comunicațional mult mai convingător decât versiunea tipărită. Suportul cel mai frecvent al romanului *Baltagul* în limba scriitorului, precum și în traducere, este cel imprimat. Ca traducere intersemiotică (Oustinoff, 2012: 105), se adaugă suportului tipărit o transpunere cinematografică în coproducție româno-italiană, în regia lui Mircea Mureșan (1969), cu actori străini ce întruchipează exemplar personaje importante ale operei, în circulație pe suport DVD, cu subtitrare relativ fidelă în engleză. Două dintre edițiile în traducere apar drept *livre électronique*, dintre care una în engleză cu mențiunea *distributed by Columbia University Press, 1991*, alta în suedeză, sub titlul *Yxan*, apărută la Enskede: TPB, 2005.

2.3. *Istoria traducerilor*, ca element de hibriditate peritextuală, creează premisele comparațiilor. Contrar faptului că limba operei

sadoveniene prezintă particularități ce o fac **nu** ușor de tradus, autorul romanului *Baltagul* pare să nu fi fost ocolit de traducători. Critica românească a semnalat deja că:

“Romanian novelist Mihail Sadoveanu’s *The Hatchet* is the most widely translated Romanian novel except perhaps for Mircea Eliade’s works, though the latter’s audience was tremendously increased by the author spending most of his life in the Western world and by his outstanding career as a historian of religion.” (Borbély, 2008: 345)

Ghidul bibliografic vizând scriitorii români traduși în limbi străine (Costache și Podgoreanu, 2014: 278-306) confirmă faptul că, din 1936, adică de la șase ani de la apariția romanului în română, până în 1997, acesta cunoaște ediții în 19 limbi europene, cărora li se adaugă (Borbély, 2008: 345): *Shangai (1957)*, *Tehran (1958)* și *Damascus (1964)*.

Finlandeza, ca și italiana, ocupă poziția a patra, în cronologia traducerilor de care ne ocupăm (1944), după ce romanul apăruse deja în 1936 în germană, în 1938 în cehă¹ (Borbély, 2008, Mares,

¹ Ghidul la care am făcut referire pentru ansamblul limbilor înregistrează pentru cehă doar ediția din vol. *Čakan. Po řece pŕiplul mlyn. Mitrea Cocor*, SNKLHU, Praga, 1957, traducere de Otakar Jirouš și Marie Karásková-Kojecká, în timp ce pentru franceză, doar edițiile din 1955 și 1963 de la București, reeditarea de la Paris din 1965 și noua traducere publicată la București în 1973. Ștefan Borbely notează în contribuția pe care am citat-o mai sus: “The Hatchet’s international fame started as early as 1936 in France and Germany, continuing with the Czech version two years later ...” În numărul din 18 octombrie 1935, în « L’Européen : hebdomadaire économique, artistique et littéraire » apăruse deja articolul lui Al. Philippide cu titlul: « Un Grand Romancier Roumain: Mihail Sadoveanu », articol ce consacra romanului, surselor sale, legăturilor cu mitologia românească, o parte însemnată din economia textului. În « Lettres roumaines » ce se publică în suplimentul numărului din *Figaro* de duminică, 27 iunie 1937, supliment cu titlul *La Roumanie*, se notează despre Sadoveanu: « Son roman *Baltagul*, récemment traduit en français (s.n. StG, EIA), exprime puissamment l’âme du paysan roumain dans ce

2013) și în 1943 în slovacă. Conform aceluiași ghid, germana, limbă în care circulația romanului se leagă de numele traducătorului Harald Krasse, însumează opt ediții la München, Hamburg și Berlin și trei republicări la București.

E posibil ca includerea în listele UNESCO de opere de tradus cu suport financiar din partea statelor de proveniență, în cazul nostru: al României, să fi favorizat circulația cărții în jurul anilor '60, perioadă în care *Baltagul* apare în cehă (1957), suedeză (1959), poloneză (1960), greacă și portugheză (1962), daneză (1963), sârbă (1964), spaniolă (1964, dar și 1981), slovenă (1966, dar și 1983). În funcție de ghidul pe care l-am evocat, norvegiana, dar și rusa descoperă târziu romanul *Baltagul* (1997, respectiv în 1983).

2.4. Cât despre cei ce au tradus romanul, nume importante se leagă de circulația acestuia dincolo de frontierele limbii de origine, precum lingvista Hilka Koskuluoma pentru finlandeză, romanistul italian Mariano Baffi, traducătorul și istoricul literar Gino Lupi pentru italiană, scriitoarea María Teresa León pentru spaniolă, scriitoarea Helfrid Ingegerd Granlund pentru suedeză, alături de care traducători, scriitori, universitari de limbă cehă, poloneză, slovacă, bulgară, rusă și nu numai.

2.5. Unele elemente de hibriditate textuală se cer abordate cu anticipare pentru relațiile pe care le întrețin cu elemente de hibriditate peritextuală. Competențele traducătorului, relațiile acestuia cu autorul, șansa traducătorului de a pătrunde în intimitatea procesului creației generează, la rândul lor, elemente de *hibriditate textuală*. În franceză și engleză *Baltagul* cunoaște traduceri realizate de Al. Duiliu Zamfirescu, Profira Sadoveanu și Eugenia Farca. Cel dintâi dintre traducătorii în franceză este fiul scriitorului Duiliu Zamfirescu, născut la Roma, educat la Paris, cu competențe de franceză dobândite prin formarea sa academică

qu'elle a de plus élevé et de plus spécifique. » Cu privire la numărul limbilor în care *Baltagul* a fost tradus, bazele de date ce repertoriază edițiile romanului par să confirme existența unor traduceri în catalană, arabă, precum și alte versiuni italiene recente, dintre care cea datorată lui Marco Cugno.

pariziană. Profira Sadoveanu este fiica autorului, cunoscătoare a scriiturii sadoveniene, la rândul ei scriitor și traducător din rusă și franceză, respectiv din română în franceză în cazul romanului *Baltagul*. Eugenia Farca este traducător specializat, cu interes pentru transpunerea în engleză a numeroase romane românești aparținând lui Mihail Sadoveanu, Ionel Teodoreanu, Camil Petrescu, Francisc Păcurariu și enumerarea poate continua.

2.6. Peritextual, *metatextele* operelor traduse sunt auxiliare necesare pregătirii cititorului. După cum remarcă Risterucci-Roudnicky (2008: 48), *prefața, introducerile și postfața* caută să introducă cititorul *într-un univers îndepărtat de al său*, în specificitatea culturală a acestuia, prin informațiile de natură lingvistică, literară și de mentalitate pe care i le poate furniza traducătorul ca inițiat în lumea peste al cărei prag își invită cititorul.

Edițiile franceze în traducerea lui Duiliu Zamfirescu se bucură de o *introducere* semnată de Pierre Abraham și de o *prefață* aparținând Profirei Sadoveanu.

2.6.1. *Un patriarche des lettres, introducerea* lui Pierre Abraham, rezumă condițiile istorice în care se formează statul național român, evoluția limbii și a societății românești în secolele XIX și XX și, mai ales, importanța *lirismului popular*, a folclorului pentru scriitorii români, de unde tematica numeroaselor opere sadoveniene, dintre care Pierre Abraham enumeră titluri în traducere franceză:

« Ce sera le theme de *la Forêt magique* en 1926, de *l'Auberge d'Ancoutza* en 1928 et surtout du chef-d'œuvre de cette lignée : *le Hachereau* en 1930 ». (Abraham, 1965: 15)

Dincolo de referințele operei, Pierre Abraham este preocupat de psihologia lumii din care se desprind personajele romanului, invocând o similitudine cu cea a unui posibil lector:

« [...] une psychologie délicate, une subtilité très proche de ce que nous connaissons chez nous, une intelligence

qui s'exprime mieux par des actes que par des paroles. »
(Abraham, 1965: 18)

2.6.2. Spre a facilita demersul cititorului preocupat să decodeze titlul, să identifice pretextul și legăturile romanului cu un anumit spațiu geografic și mental, Profira Sadoveanu evocă în *prefață*, una și aceeași pentru edițiile în franceză din 1965 și din 1973, un eveniment ce ar fi declanșat imaginarul românesc, inclusiv interogația semnificativă pentru deznodământul romanului :

« Le hachereau était l'outil et l'arme préférée du paysan des Carpates : C'est avec lui qu'il coupait son bois de chauffage, se frayait un chemin à travers buissons et sous-bois, se défendait la nuit contre les voleurs [...] C'est un hachereau de ce genre - survivance du Moyen-Age barbare – que Mihail Sadoveanu reçut en cadeau voici bien des années [...] Qui sait quelles aventures écrites en lettres de sang avait pu connaître au long des sentiers de montagne, ces sentiers que Sadoveanu connaissait par cœur, comme les avait connus chacun de ses ancêtres. » (Profira Sadoveanu, 1965:23)

2.6.3. Pentru edițiile în engleză², înregistrăm între metatexte *prefața* propusă de Ion Dodu Bălan, în fapt și ea traducere a unui text ce însoțește reeditări ale romanului în română fie ca *prefață*, fie ca *postfață*. Cititorului, român sau străin, acest metatext îi aduce precizări cu privire la mentalitatea poporului român, la sursa de inspirație a prozatorului, susținându-se că *Baltagul* este o *reinterpretare a mitului mioritic*, dar că un fapt real, despre care scriitorul ia cunoștință întâmplător, îl determină să combine surse mitologice similare. Autorul *prefeței* invocă, drept factor de autoritate și veridicitate, o apropiere particulară de romancier. Scriitorul însuși ar fi făcut precizările cu privire la multiplele surse mitologice prelucrate în romanul său. Trecerea spre lumea

² În acord cu Costache și Podgoreanu (2014, 278-306): Prima ediție în engleză în 1955: "The Book" Pub. House: Bucharest, reeditată la Londra în 1965 și la New York în 1991. Numeroase reeditări în România, dintre care cea din 1983, după care cităm pentru versiunea engleză.

textului de origine l-ar obliga pe cititorul străin, în funcție de referințele culturale regăsibile în prefață să se familiarizeze și cu alte elemente de cultură populară românească:

“I had the good fortune to hear the author himself revealing the actual fact which inspired the book. Finding himself on one of his frequent rambling tours of the country one day of scorching heat, with a sky of spotless blue overhead and peace overall, Sadoveanu had stopped, all dusty and exhausted, at an inn for a rest and the bite. At a neighbouring table, two gendarmes were speaking of the death of a shepherd they were investigating making guesses at who the murderers might be. The incident brought to Sadoveanu’s mind the facts set forth by our anonymous poets in the ballads of Miorița, Dolga, and Salga.” (Bălan, apud Farca, 1983: 10 ș.u.)

O mică eroare poate induce cititorului o dificultate de reperare istorico-literară; probabil o greșeală de dactilografiere conduce la ideea că în această prefață se susține că romanul apare în limba de origine în 1933. În ciuda unor pasaje în acord cu ideologia vremii, prefața reclamă descinderi ale lectorului spre mitologie și nu numai spre cea românească, inclusiv spre surse bibliografice în măsură să pregătească cititorul pentru interpretările specializate pe care critica românească le-a propus mai târziu (vezi Borbély, 2008: 347; Mincu: 2002: 346), acestea conducând spre o altă hermeneutică a sursei textuale populare și a celei înfățișate ca roman de Mihail Sadoveanu.

2.6.4. Între metatexte, *notele de subsol* sunt obiect de controversă între traductologia engleză și cea franceză. Adaos inclus în seria gloselor după Risterucci-Roudnisky (2008: 24), *pretexte* ori *pre-texte* în alte accepții, aceste intervenții ale traducătorului în text, nu prea plăcute pentru editor, sunt considerate *indispensabile* în traducerea acelor *lucrări ce vin din țări cu obiceiuri, cu mod de viață și cu o cultură diferită de cea a lectorului francez* (Cachin, 2007: 122). Referitor la utilitatea lor se exprimă un consens când se constată că nu există în limba țintă echivalentul lexical necesar

ori, printre altele, pentru explicitarea jocurilor de cuvinte intraductibile, a aluziilor auctoriale la fapte istorice, a trimiterilor la personaje mitologice, arhitectură ori vestimentație (Cachin, 2007: 123). În perspectiva engleză :

“Some translators have reacted by not providing the needed background information at all. *They want their translation to appear much the same as the national-language version* (n. n. StG., EIA.). However, this leaves the readers with a serious problem. Where the biblical authors planned for their readers to process the text based on a knowledge of what was left unsaid, present-day readers without that knowledge will often miss the point. They may consider the text to be so obscure that they will just give up the struggle to understand it. In fact, getting the translation accepted by the target audience is a challenge in either case—whether background material is added to the text or left out of it!” (Blight, 2005: 7)

Cele două traduceri în franceză par să țină cont mai degrabă de practica engleză deoarece numărul notelor de subsol este extrem de redus. Deși traducătorii sunt diferiți, în notele de subsol din edițiile lor se explică aceleași unități de lexic, de cele mai multe ori în același mod :

Mohor (Zamfirescu, 1965: 35): *panic ou millet des oiseaux.*

Mohor (Profira Sadoveanu, 1973: 13): *Mohor-de-hongrie, sorte de graminée.*

Opinci (Zamfirescu, 1965: 41) și (Profira Sadoveanu, 1973: 16): *Sandales des paysans roumains.*

Prispa (Zamfirescu, 1965: 44) și (Profira Sadoveanu, 1973: 18): *Terrasse étroite et recouverte qui entoure les maisons paysannes roumaines.*

Topor (Zamfirescu, 1965: 46) și (Profira Sadoveanu, 1973: 20): *Topor en roumain signifie cognée.*

Dokia (Zamfirescu, 1965: 130) și (Profira Sadoveanu, 1973: 77): *Personnage légendaire portant neuf pelisses, symbolisant les neufs jours qui précèdent l'équinoxe de printemps.*

Iepure (Zamfirescu, 1965: 163) și (Profira Sadoveanu, 1973: 100): *lièvre.*

2.6.5. Traducerea în engleză recurge la această practică de mediere între lumi doar într-o singură situație, acolo unde termenul românesc este polisemantic iar polisemantismul său este, în fapt, dat de registre, am adăuga, regionale de limbă. Precum au procedat traducătorii pentru franceză, Eugenia Farca a păstrat și ea în versiunea sa termenul românesc, dar a adăugat în nota de subsol:

Moș (Farca, 1983: 76): *Courtesy title given to old people.*

În celelalte situații, acolo unde, după cum am văzut, pentru franceză s-a preferat menținerea termenului intraductibil în text și adaosul traducătorului în notă, pentru engleză s-au preferat ***adaptările***.

Zamfirescu păstrase în text *mohor* și explicase în notă prin alegerea posibilului echivalent dintre plantele erbacee graminee. Profira Sadoveanu procedase la fel în text, însă în notă preferase să recupereze o conotație regională a cuvântului *mohor* vehiculată de versiunea în română, poate și o specificitate a acestei plante în raport cu familia din care Zamfirescu a ales *panic* sau *millet*. Fr. Damé (1894, 3: 64), cunoscut pentru fidelitatea cu care a definit în franceză cuvinte greu traducibile din română, propusese două sinonime pentru *mohor*: ¹ *panic à grappes (bot.)* ² *mohor de Hongrie (bot.)*

Pentru termenul din textul sadovenian, *mohor*, de proveniență maghiară în română, Eugenia Farca (1983: 19) preferă în engleză *sycamore*, termen cu origine greacă în engleză, însemnând: *a large Eurasian maple with winged fruits, native to central and southern Europe* (cu definiție lexicografică similară, conform DON, rom. *sicomór*: *Arbore exotic gigant cu lemn tare și cu fructe comestibile, asemănătoare cu smochinele (Ficus*

sycomorus). – *Din fr. Sycomore*. Substituția cu alt termen botanic poate să își găsească explicația în constrângerile de rimă impuse de traducerea structurii orale în versuri.

Pe aceeași cale a adaptării, cititorul versiunii engleze (Farca, 1983: 23) este pregătit să perceapă *prispă* drept *verandah*: *A roofed platform along the outside of a house, level with the ground floor* (OED s.v. *verandah*), aproape la fel ca și cititorul francez pentru care nota asigură echivalarea cu *terrasse étroite et recouverte qui entoure la maison*; definițiile de dicționar nu vin însă în sprijinul cititorului francez, care ar căuta să urmărească explicațiile pentru *terrasse*; în dicționarele franceze cea mai apropiată definire fiind: *ouvrage de maçonnerie en forme de balcon, de galerie, au-devant d'une habitation* (Littré, s.v. *terrasse*). Comparația traducerilor ar facilita atât demersurile cititorului, cât și pe cele ale viitorului traducător. Lexicografia franceză, precum cea engleză, înregistrează forma arhaică *verandah* pentru care TLFi propune: *galerie couverte établie sur la façade d'une maison* iar MW: *a covered structure adjoining an entrance to a building*. Fr. Damé (1894, 3: 282) propusese deja pentru *prispă*: *sorte de verandah ouverte établie le long de la façade d'une maison paysanne*.

Și tot doar prin adaptare, Eugenia Farca (1983: 22) îl transpune pe *opinci* prin *moccasin* în timp ce traducerea franceză ne propune să percepem obiectul specific românesc prin *sandale*. Unități semice din definițiile regăsite în dicționarul lui Littré, anume faptul că acest fel de încălțăminte are *în partea superioară curele*, respectiv în TLFi unde particularitatea acestui fel de încălțăminte rezidă în *modul de a se lega/atașa de picior prin curele de lână*, favorizează decodarea în limba țintă. Este, de altfel, ceea ce propune și Fr. Damé, pentru a-l traduce pe *opinci* prin apel la modalitatea de a se lega, de a se îmبăera pe picior: *opinci îmбăerate pe glezne, des sandales attachées avec des cordons au-dessus de la cheville* (Damé, 1894: 2: 124 și 1894, 3: 156).

În aceeași măsură, propunerea Eugeniei Farca evocă, după cum se descrie *moccasin* în principalele dicționare, mai ales în OED și în MW, forma acestui tip de încălțăminte *cu talpa ridicată în părțile*

laterale și peste degetele de la picioare, cu o îmbinare/legare pe partea superioară a piciorului. La consultarea acestor dicționare, cititorul poate face abstracție de alte note ce localizează acest tip de încălțăminte, precum în *OED: originating among North American Indians*, după cum cititorul poate, în cazul termenului *sandale (dont on se servait dans l'antiquité)*, consultat în *Littré*, emite supoziții privind vechimea unor astfel de practici.

Credem că numele propriu mitologic Dochia nu reclamă în actul traducerii, în viziunea Eugeniei Farca, nici notă de subsol, nici adaptare pentru că implicarea conversațională a personajelor în roman e în măsură să aducă clarificări. Cel ce inițiază schimbul de replici și cel ce joacă rolul naivului vexat de imprecizia afirmației interlocutorului său generează contextul rezumării mitului Dochiei și explicitării faptului că numele mitologic e în același timp antroponim în uz, de unde necesara distincție între *Dochia de pe munte* și *Dochia din casă*. Glosarea în nota de subsol în versiunile franceze își găsește justificarea în complexitatea mitului, în ceea ce mentalitatea românească vehiculează cu privire la succesiunea anotimpurilor. Fr. Damé (1894, 1: 110) crease o intrare lexicografică pentru a explica mitul Dochiei în ansamblu mitului Babelor și al relației acestuia cu alte elemente de mentalitate din cadrul romanic.

De asemenea, pentru versiunea în engleză, *topor* nu reclamă glosări fiindcă sintagmele în care apare stabilesc apartenența la inventarul de *porecle*, iar comparația inclusă în text explicitază modificarea semantică a apelativului în drumul său spre supranume. La fel procedează traducătoarea în engleză și cu *iepure*, respectiv *Iepure*, cu celelalte antroponimice cu statut de poreclă, dar și cu ansamblul lexicului onomastic din cadrul căruia nu ar fi lipsită de interes, deopotrivă pentru cititorul român și străin, semnificația, prenumelui Vitoria (Borbély, 2008) ori al altor numiri proprii, în special antroponimice, ce desemnează *umanitatea sadoveniană* în *Baltagul* (Paleologu, 1978; Marcea, 1977).

2.6.6. Inclus în seria metatextelor ce atestă, la rândul-i, hibriditatea peritextuală a operei traduse, *titlul* este *a type of a text which has*

its concrete meaning and, similarly to other types of texts, it should evoke the intended effect (Awedyk, 1992: 61). Prin poziția sa de element plasat emblematic în afara textului propriu-zis și, totuși, înăuntrul său, titlul (Risterucci-Roudnicky, 2008: 30-37) *concentrează într-o manieră aparte problemele inerente unei traduceri*. În raport cu traducătorul, titlul este *un indiciu* al tipului de text asupra căruia se va concentra activitatea acestuia. În raport cu editorul și cu publicul căruia îi este dedicată opera prin traducere, titlul este *primul ei semn dincolo de frontierele culturii în care aceasta a fost scrisă*. Rolul său este cel de a *capta interesul cititorului străin*, fiind primul participant la *tranzacția interculturală* de care depinde destinul operei în spațiul noii culturi în care se propagă prin traducere. Titlul, ca echivalent al operei, este cea dintâi indicație de lectură pe care traducătorul o oferă destinatarului operei sale.

În funcție de decizia de a reda prin echivalent titlul original, de a-l modifica parțial ori înlocui cu un alt titlu, traducerea romanului lui Sadoveanu deschid perspective diferite de lectură sau relectură. Majoritatea traducătorilor preferă să caute în limba țintă echivalentul titlului original. E pentru *Baltagul* cazul traducerii în germană (*Die Axt*), în cehă (*Čakan*), italiană (*La scure*), maghiară (*A balta*), bulgară (*Bradva*), suedeză (*Yxan*), greacă (*To peleki*), daneză (*Øksen*), spaniolă (*El hacha*) norvegiană (*Øksa*). Traducerea în portugheza echivalează titlul cu un termen (*A machadinha*) care privilegiază din semnificația titlului original înțelesul de *armă* în detrimentul celui de instrument de lucru. Traducătorul pentru germană revine în edițiile următoare și propune cititorului său o pistă de lectură ce deplasează semnificația romanului dinspre instrumentul cu relevanță simbolică, spre personajul cu rol (*Nechifor Lipans Weib*) și nume relevant pentru straturile profunde ale mitologiei romanului (Borbély, 2008: 347). La fel se procedează și la transpunerea în slovenă (*Nechiforjeva žena*) și în slovacă (*Horalka*), cu specificarea că în slovacă titlul dobândește și o funcție de localizare (*Horalka*: munteanca).

Cum procedează cei ce modifică substanțial titlul? Lectura e orientată prin titlu (*Etsin miestăni: Îmi caut soțul*) asupra motivului căutării, constituent central al romanului și al sursei populare, anume balada *Miorița*. Propunerea de lectură pe care traducătorul polonez (*Zaginiony = Dispărut*) o susține prin titlu centrează atenția asupra personajului absent, pretext al căutării și al întregii călătorii inițiatice. Propunerea traducătorului sârb (*Osveta = Răzbunarea*) produce o modificare a codului de lectură, valorizând finalul și socotind că secvența justițiară condiționează lectura romanului.

Ce a determinat o atare atitudine a traducătorilor dacă nu tocmai *fața ascunsă a cuvintelor* (Ricoeur, 2004: 17) cu referințele culturale conservate de registrele lor regionale și arhaice (Boase-Beier & Holman: 47)? Contextele în care se distribuie cuvântul *baltag* în economia romanului nu oferă prea multe indicii cu privire la forma și întrebuițarea acesui obiect. Cititorului care îl caută în dicționarele limbii române, *DLRLC* îi propune o asociere cu lumea romanului: *baltag* fiind aici definit ca *Topor mic și ușor, cu coadă lungă de lemn, întrebuițat de ciobani și de săteni ca armă*. Cu privire la forma sa, *DLRM* inventariază un sens *învechit și arhaic: topor cu două tășuri și cu coadă lungă*. Rom. *baltag* își are originea în tc. *balta*, pentru care franceza, conform *DTF*, îl indică întâi pe *hache*, apoi pe *hachette*. Fr. Damé (1893, 1: 116) propusese deja echivalențele rom. *baltag* cu fr. *1° massue*, *2° hachette*, *hallebarde*, *hache d'armes*, *3° baton*, *gourdin*. Ceea ce articulează seria sinonimică propusă de Damé ține de trăsătura semică ce stabilește pentru ce se întrebuițează obiectul [servant d'arme, servant à frapper]. *Hallebarde* pe care îl prefera Al. Philippide când anunța în presa franceză apariția romanului *Baltagul*, nu convine din cauza trăsăturilor ce vizează *întrebuițarea și forma* obiectului, conform dicționarilor franceze:

« *Arme d'hast à longue hampe, munie d'un fer tranchant et pointu et de deux fers latéraux ou ailes [...]* » (PR, 2014, s.v. *Hallebarde*)

« *Arme d'infanterie en usage du XIVE au XVIIe siècle et, de nos jours, arme d'apparat pour certains hommes assurant une garde d'honneur (marins, suisses, garde vaticane, etc.), comportant une longue hampe terminée par un fer pointu et tranchant, muni de deux ailes, l'une en pointe, l'autre en croissant de hache.* » (TLFi, s.v. *Hallebarde*)

În definierea lui *hachette*, în aceeași sursă lexicografică se adaugă determinări *de bois, d'acier; hachette à bois, à fendre le bois*. *Le Petit Robert* face, în spațiul definiției lui *hachette*, trimiterea la *hachereau*, considerat *hachette à bois* ori explicat în alte dicționare ca diminutiv al lui *hache*. De aici, probabil, opțiunea traducătorilor în franceză. Devine titlu al romanului numele unui obiect ce trimite la un anumit mod de viață, desemnând atât *arma*, cât și *instrumentul* destinat întrebuințării pe care sinonimul lui *hachereau* le inventariază. Diferențele de lectură în funcție de titlu sunt, la rândul lor, susținute de dicționarele ce pot fi consultate. *Hachereau* trebuie să acopere în traducere un termen care în română vizează viața muntenilor, a oierilor, în timp ce în dicționarele franceze, *hachereau* este un *petit outil de charpentier* (= *Celui qui fait des travaux de charpente*) *tranchant d'un côté et formant marteau*, respectiv *Petite cognée de bûcheron* (= *Personne dont le métier est d'abattre du bois*).

Traducătorul din română în engleză alege pentru titlu un termen cu o posibilă origine franceză. Pentru Weekley (1921: 693), ca și pentru *OETD* :

“Hatchet: c. 1300 (mid-12c. in surnames), "small axe with a short handle," designed to be used by one hand, from Old French hachete "small combat-axe, hatchet," diminutive of hache "axe, battle-axe, pickaxe," possibly from Frankish *happja or some other Germanic source [...]" (*OETD*, s.v. *Hatchet*)

Principalele trăsături evocate în definiție, importante pentru lectura titlului, vizează *forma, întrebuințarea și mărimea* celor două părți ale acestui *instrument*. În ceea ce privește *forma*, ca și

fr. *hachette*, engl. *hatchet*, conform WR, are: **one end of the head in a blade and the other in the shape of a hammer**. Și tot ca și fr. *Hachette*, instrumentul desemnat de termenul englez servește, conform WR, **for hewing, chopping, splitting, etc** și, mai important, conform CER: **used for cutting wood**. Mărimea obiectului desemnat de *hatchet* este o trăsătură recurentă în diversele dicționare și se redă în WR prin proprietăți ca: *small, short-handled* și *made to be used with one hand* sau, în COER, prin *you can hold in one hand*.

Cum unele dintre dicționarele explicative engleze dau și posibilitatea verificării prin retraducere în română sau în franceză, constatăm că instrumentului descris în baza acestor trăsături ar trebui să îi corespundă în română, conform WR: *baltac, baltag, toporaș, toporișcă, bardă, băltăcel, băltăgel, bărdiță, secure*. În mod consecvent, în funcție de retraducerea în franceză oferită de WR, engl. *hatchet* ar intra în relație sinonimică cu fr. *cognée, hache, gratte, fermer, hachette, laie, laye, merlin, panne, piolet*.

După cum se constată în demers lexicografic, titlul englez, deși sinonim cu fr. *hachette*, nu referă la o anumită profesie, nici la localizarea geografică și nici la poziționarea socială a celor ce folosesc un astfel de instrument. Sinonimele pe care lexicografia engleză le indică pentru *hatchet*, anume: *axe, machete, tomahawk, cleaver, mattock, chopper* includ numele instrumentului într-un câmp lexical în care se neutralizează trăsătura *short*, fără ca asocierile cu vreo profesie, mai ales prin *cleaver* (= *A tool with a heavy, broad blade, used by butchers for chopping meat.*), să aducă beneficii pentru lectura titlului și, de aici, a operei în traducere. Evident, cititorul va ignora sinonimia cu un termen, anume cu *tomahawk* (= *A light axe used as a tool or weapon by North American Indians*) ce ar localiza eronat lumea romanului.

Titlul englez, judecat în extensiunea propriei sale definiții lexicografice are avantajul de a designa un *instrument* corespunzător diverselor secvențe narrative ale romanului, secvențe în care se înregistrează ocurența rom. *baltag* și se actualizează prin determinări vestimentare ori gestuale (Farca, 1983: 60 : “Gheorghiiță carried the hatchet *looped to his belt over*

his right hip”; Farca, 1983: 138 : “the man who walked let go of his horse’s reins and drew *the hatchet from under his left arm*”) conotațiile necesare reperării obiectului ce a alimentat imaginația scriitorului român.

3. În concluzie, acceptând considerentul lui Eco (2003: 62), conform căruia *într-un text verbal, substanța strict lingvistică este fundamentală, dar ea nu este întotdeauna cea mai importantă*, am privilegiat în demersul nostru prezentarea elementelor de hibriditate peritextuală, întrucât, în acord cu modelele propus de Risterucci-Roudnisky, în acestea se regăsesc urmele traducătorului și ale tuturor celor ce intervin spre a asigura existența unei opere dincolo de frontiera limbii în care i s-a dat să se nască. Interesului nostru pentru elementele de hibriditate textuală i-am opus în instanța de acum plăcerea de a constata ce rol îndeplinesc în acest continuu pasaj *colecțiile* în care opera a fost integrată, întreaga *istorie a transpunerilor ei în alte limbi, suportul* pe care circulă, *metatextele* ce o însoțesc și adaptările secvențiale la care a fost supusă. Sunt aspecte luate rar în seamă de cei ce își propun să observe modul în care traducerea asigură echivalențele între lumi ce nu decupează la fel realitatea.

În limitele metodei ce ne-a inspirat demersul, am evidențiat, sperăm, eforturile traducătorului de a-și însoți cititorul în universul romanului sadovenian supus traducerii.

BIBLIOGRAFIE

- Abraham, Pierre, *Introduction*, in Mihail Sadoveanu (1965), *Le hachereau* (Baltagul), Roman, Traduit du roumain par Al. Duiliu Zamfiresco, *Introduction de Pierre Abraham*, delDuca Paris, Éditions Mondiales, Paris.
- Awedyk, Sława (1992), ‘On the Translating Titles of Literary Works’, in *Folia Scandinavica*, vol. 1, Poznan, pp. 59-63.

- Bălan, Ion Dodu, *Preface* in Mihail Sadoveanu (1983), *The Hatchet*, Translated by Eugenia Farca, *Preface* by Ion Dodu Bălan, Minerva Publishing House, Bucharest.
- Blight, Richard C. (2005), 'Footnotes for Meaningful Translations of the New Testament', in *Journal of Translation*, Volume 1, Number 1, pp.7-46. Consultat: <https://www.sil.org/resources/publications/entry/40266> [16 Oct. 2017]
- Boase-Beier, Jean; Michael Holman (2014), *The Practice of Literary Translation*, Routledge, London and New York..
- Borbély, Ștefan, in Michael D. Soolers (2008), *The Fact On The File Companion to the World Novel, 1900 to the Present*, Library of Congress Cataloging-in-Publication-Data, Printed in the United States of America, pp. 345-347. Consultat: books.google.ro/books?id=SXkVKq86YIkC&pg=PA345&dq=Baltagul&hl=fr&sa=X&ved=0ahUKEwibianLqrfYAhWkAJoKHe35DrE4MhDoAQg5MAQ#v=onepage&q=The%20hache&f=false [12 Nov. 2017]
- Cachin, Marie Françoise (2007), *La traduction*, Éditions du Cercle de la Librairie, Paris.
- Costache, Geta; Anca Podgoreanu (eds.) (2014), *Scriitori români în limbi străine: ghid bibliografic de literatură română*, vol. 2: I-Z, Biblioteca Centrală Universitară „Carol I”, București, pp. 278-306.
- Eco, Umberto (2003), *Dire presque la même chose. Expérience de traduction*, traduit de l'italien par Myriem Bouzaher, Éd. Bernard Grasset, Paris.
- Genette, Gérard (1982), *Palimpsestes: La littérature au second degré*, Éd. du Seuil, DL, Paris.
- Mareș, Gabriel (2013), *Literatura română în spațiul ceh sub regim communist*, Editura All Educational, București.
- Marcea, Pompiliu (1977), *Umanitatea sadoveniană de la A la Z.*, Editura Eminescu, București.

- Mincu, Ștefania (2002), *Miorița – o hermeneutică ontologică*, Editura Pontica, Constanța.
- Mounin, George (1963), *Les problèmes théoriques de la traduction*, Éditions Gallimard, Paris.
- Oustinoff, Michael (2012), *La traduction*, 4e édition mise à jour, Presses Universitaires de France, Paris.
- Paleologu, Alexandru (1978), *Treptele lumii sau calea către sine a lui Mihail Sadoveanu*. Editura Cartea Românească, București.
- Ricoeur, Paul (2004), *Sur la traduction*, Ed. Bayard, [Montrouge].
- Risterucci-Roudnisky (2008), Danielle, *Introduction à l'analyse des oeuvres traduites*, Ed. Armand Collin, Paris.
- Sadoveanu, Profira, *Préface* in Mihail Sadoveanu (1973), *Le hachereau*, Manuscrit pour consultation, [Traduit du roumain par Profira Sadoveanu], Editura Minerva, Bucarest.

DICIONARE

- Damé, Frédéric (1893), *Nouveau dictionnaire roumain-français*, Premier volume, A-E, Imprimerie de l'État, Bucarest.
- Damé, Frédéric (1894), *Nouveau dictionnaire roumain-français*, Deuxième volume, F-L, Imprimerie de l'État, Bucarest.
- Damé, Frédéric, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, Troisième volume, M-R, Bucarest, Imprimerie de l'État, 1894.
- DLRLC: Dicționarul limbii române literare contemporane*, tom I, coord. Dimitrie Macrea, Emil Petrovici, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1955.
- DLRM: Dicționarul limbii române moderne*, coord. Dimitrie Macrea, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1958.
- PR: Le Petit Robert de la langue française*, version numérique du Petit Robert, Dictionnaires Le Robert, 2014.

TLFi : *Trésor de la langue Française informatisé*,
<http://www.atilf.fr/tlfi>, ATILF - CNRS & Université de Lorraine.

Litré: *Dictionnaire de la langue française*, par É. Littré :
<https://www.littre.org/definition/terrasse>

DTF : Dict.com : *Dictionnaire turc – français* :
<https://www.dict.com/turc-francais/balta>

CED: *Cambridge Dictionary*: dictionary.cambridge.org/fr/dictionnaire/anglais/axe?a=british

COED: *Collins English Dictionary*: www.collinsdictionary.com/dictionary/english

DON: *Dexonline*. Dicționare ale limbii române:
<https://dexonline.ro>

OED: *Oxford English Dictionaries* ED: en.oxforddictionaries.com

OETD: Online Etymology Dictionary, Classic Edition, 2001-2018
Douglas Harper: www.etymonline.com/classic?ref=etymonline_footer

MW: www.merriam-webster.com/thesaurus/verandah

WR: WordReference: WordReference Random House Learner's
Dictionary of American English and Collins Concise
English Dictionary: <http://www.wordreference.com>

Weekley M.A., Ernest (1921), *An Etymological Dictionary of Modern English*, John Murray Albemarle Street, W., London.

SITOGRAFIE

Literaturport, consultabil:

www.literaturport.de/wab/Danielle.Risterucci-Roudnicky/en/ [10 decembrie 2017].

Gallica:gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5513358n/f12.item.r=SADOVEANU.zoom

www.worldcat.org [= referință pentru *Livre électronique*]
:https://www.worldcat.org/title/hatchet-the-life-of-stephen-the-great/oclc/605972499&referer=brief_results

www.worldcat.org [= referință pentru *Baltagul* în sudeză]:
[https://www.worldcat.org/title/yxan/oclc/940067699&ref
erer=brief_results](https://www.worldcat.org/title/yxan/oclc/940067699&referer=brief_results)

www.worldcat.org [= referință pentru *Baltagul* DVD și
ecranizare]:
[https://www.worldcat.org/search?qt=worldcat_org_dvv&
q=Baltagul&fq=fm%3Aadvv](https://www.worldcat.org/search?qt=worldcat_org_dvv&q=Baltagul&fq=fm%3Aadvv)

www.worldcat.org [= referință pentru *Baltagul* cu precizarea în
catalană]:[https://www.worldcat.org/title/hacha-
baltagul/oclc/802439645&referer=brief_results](https://www.worldcat.org/title/hacha-baltagul/oclc/802439645&referer=brief_results)

www.worldcat.org [= referință pentru *Baltagul* cu precizarea în
kazach]: [https://www.worldcat.org/title/ogni-balkhasha-
stikhi/oclc/80338336&referer=brief_results](https://www.worldcat.org/title/ogni-balkhasha-stikhi/oclc/80338336&referer=brief_results)

EDITIILE CITATE

Sadoveanu, Mihail (1965), *Le hachereau (Baltagul)*, Roman, Traduit du roumain par Al. Duiliu Zamfiresco, *Introduction* de Pierre Abraham, delDuca Paris, Éditions Mondiales, Paris.

Sadoveanu, Mihail (1973), *Le hachereau*, Manuscris pour consultation, [Traduit du roumain par Profira Sadoveanu], Editura Minerva, Bucarest.

Sadoveanu, Mihail (1983), *The Hatchet*, Translated by Eugenia Farca, Preface by Ion Dodu Bălan, Minerva Publishing House, Bucharest.

DESPRE TRADUCĂTORI ȘI TRADUCERI, *WITH LOVE*: DE LA SFÂNTUL IERONIM LA GOOGLE TRANSLATOR

■ Oana Ursache
■ University of Granada
■ Spain

ABSTRACT

Although translation is one of the most remoted human activities, the translation studies were accepted as a domain of humanities the day before yesterday, when, all of a sudden, the role of the translator was recognised as a fundamental cultural producer. From San Geronimo to the latest Google Translator or other softs for translation, from anonymous scribes or monks to famous translators, re-translators and auto-translators (or re-writers in two different languages), the methods varied in order to achieve the same goal. The translation and interpretation studies nowadays consider that contextualizing one text from one language to another is an act of intense creativity and versatility that can help two cultures to communicate. Our paper just pretends to take a close look at the evolution of the translator's figure in the Latin and European culture, insisting on the most important translators on one hand and on their techniques on the other hand. For future investigation we are interested in two issues of the translation studies: auto-translation and re-translation. There is very little analysis on renovating old translations, re-translating texts that have been already translated several times over the centuries and that, due to their circulation, need to be revisited now and then just to update the language of the translation.

KEYWORDS

Literary translation, history of translation, Hispanic translation studies

The theory of translation is not an applied linguistics. It is a new field in the theory and practice of literature.

George Steiner, *After Babel*

DESPRE TRADUCĂTORI, CEI CARE PUN O STEA ÎN FIECARE CUVÂNT

Deși într-un alt context, Sfântul Augustin este autorul acestei memorabile ziceri, adresată Sfântului Ieronim într-una dintre cele 18 scrisori pe care și le-au scris și care au ajuns până la noi: *ai pus o stea în multe cuvinte*. Asta fac de fapt traducătorii, de câteva milenii bune, pun stele cuvintelor în care îmbracă textele proaspăt sosite într-o cultură, venite dintr-o altă lume.

Păcat că nu suntem din stirpea lui Hasdeu, pentru a putea măcar visa la o istorie a traducătorilor, sau măcar la o listă a tuturor proiectelor pe care le considerăm fundamentale pentru o istorie a traducerilor. Astfel de proiecte nu mai sunt la modă, Wikipedia oferă nesfârșite liste cu un *click*. Enciclopedismul nu mai răscolește, ca pe vremuri, spiritele. Enciclopedic este orice cercetător care are un telefon cu acces la internet.

Între Sfântul Ieronim și Google Translator, sau oricare alt program sau aplicație de traduceri, s-au schimbat câteva zeci de paradigme care, chiar în momentul în care citiți aceste rânduri, suferă schimbări radicale. Părintele Ieronim știa greaca și a învățat ebraica și aramaica, a locuit în Betleem pentru a se apropia de cultura evreilor, așa cum vom vedea pe parcursul acestei cercetări. Google, în schimb, știe toate limbile, pe care le combină în câteva secunde, pentru a încerca să reconstruiască un mesaj dintr-o limbă în alta. Ieronim este părintele traducerilor, este primul traductolog,

este patronul spiritual al facultăților de traduceri. Reproductorile bustului lui, tablourile care îl înfățișează ca ascet, sau ca iscusit călugăr aplecat asupra manuscrisului său, însoțesc adesea manualele de traductologie. Google este un logo, este o abstracțiune: intangibil, și totuși folosit de milioane de utilizatori în fiecare secundă, din toate colțurile lumii. Echipe întregi alcătuite din cei mai buni informaticieni ai lumii îmbunătățesc, anonim, caracteristicile acestui program. Google este dicționarul, traducerea, autocorectarea, revizuirea, este metodă și este instrument în același timp. Ieronim era autosuficient, în contextul primului mileniu din istoria Europei. Google încă are nevoie de coordonata umană pentru a remedia erorile pe care *încă* le comite. Deocamdată.

Încă din anii 60 se vorbea despre *Traducerea Automată* despre care se spunea că niciodată nu va putea ajunge la performanțele de care este capabil omul în lumea traducerilor. Unul dintre primii specialiști în inteligența și comunicarea artificială, Warren Weaver, cel care considera problema traducerilor *the most serious problem, for UNESCO and for the constructive and peaceful future of the planet*, scria încă din 1949, într-un text-manifest pe care l-a trimis unor 30 de specialiști, intitulat mai apoi *Memorandum on Translation*:

Huxley has recently told me that they are appalled by the magnitude and the importance of the translation job. (...) I have wondered if it were unthinkable to design a computer which would translate (...) Also knowing nothing official about, but having guessed and inferred considerable about, powerful new mechanized methods in cryptography (...) When I look at an article in Russian, I say: "This is really written in English, but it has been coded in some strange symbols. I will now proceed to decode."

Have you ever thought about this? As a linguist and expert on computers do you think it is worth thinking about?¹

Răspunsurile lingviștilor la propunerea și la ideile lui Weaver au fost mai degrabă descurajatoare. De exemplu, profesorul Wiener îi răspunde: *I frankly am afraid that boundaries of words in different languages are too vague and the emotional and international connotations are too extensive to make any quasimechanical translation scheme very hopeful*. Dar Weaver nu numai că nu a renunțat la idee, ci a continuat să dezvolte teorii legate de codificarea lexicală a limbilor, pentru computer. Afirmările făcute în aceste schimburi epistolare, au fost apoi reluate și dezvoltate într-un alt studiu, publicat mai târziu sub titlul: *Alice in many tongues: the translation of Alice in Wonderland*.

Abia în 1965, ecourile propunerilor lui Weaver s-au regăsit în lucrările Comitetului Științific de Procesare Automatică a Limbii (ALPAC - Automatic Language Processing Advisory Committee), a publicat un raport: *Language and Machines. Computers in translation and linguistics*, în care se face foarte clar distincția dintre *human translation* și *machine translation*.

Mult mai târziu, în procesul de traducere s-au introdus instrumente care astăzi au devenit indispensabile: TAC – *traducerea asistată de calculator*, CAT în engleză, oferă un ajutor real traducătorului, care folosește în procesul transpunerii unui

¹ Huxley mi-a spus de curând că sunt depășiți de cantitatea uriașă de traduceri și de importanța rolului de traducător. (...) Mă întrebam dacă ar fi chiar de neconceput să construim un computer care să traducă. (...) Fără să știu absolut nimic oficial, dar ghicind și interesându-mă mult, există noi metode puternic mecanizate în criptografie. (...) Când privesc la un articol scris în rusă, îmi spun: ”Acesta este cu adevărat scris în engleză, dar a fost codificat în niște simboluri ciudate. Acum voi începe să decodific. V-ați gândit vreodată la așa ceva? Ca lingvist și expert în computere, credeți că merită să ne gândim?” (traducere Oana Ursache) http://htl.linguist.univ-paris-diderot.fr/_media/laboratoire/leon2009.pdf, p.18.

mesaj dintr-o limbă în alta, fie dicționarul electronic, fie *soft-uri* speciale instalate în calculator: baze de date în limba sursă și cea țintă, *spell* și *grammar checkers*, bănci de date de terminologie ale limbajelor de specialitate. Visul lui Weaver avea să se transforme în realitate cu mult înainte de apariția motoarelor de traducere de tipul *Wordreference*.

Până la noua formă pe care a lansat-o Google prin programul său de traduceri, era imposibil să ne imaginăm lumea traducerilor fără prezența umană. De fapt, vorbeam despre o coexistență fericită între *traducerea umană* și cea făcută de *mașinărie*. TAC era doar un instrument mai ușor de folosit decât dicționarele, în procesul schimbării de cod între două limbi.

Anul trecut, în 2017, Google a revoluționat considerabil traducerea prin noi tehnologii, propunând o variantă incredibil și îngrijorător de fiabilă. Probabil că, în câțiva ani, motoare de traducere de tipul lui Google Translator, ne vor asigura conviețuirea într-un Turn Babel de dinainte de *încălcirea* limbilor.

Google Translator este doar unul între multele altele, (*Microsoft Translator, Bing Translator, Pixel Bud*) și poate traduce orice: comunicare în timp real, un mesaj video, audio, un text, o pagină web, o etichetă, inclusiv o fotografie care conține un mesaj, în și din mai bine de 103 de limbi (deși nu toate conțin toate cele 6 categorii de traduceri), în timp ce programul de traducere lansat de Microsoft se limitează la 54 de limbi.

Pornind de la Sfântul Ieronim și ajungând la profilul deloc uman al programului de traducere lansat de către Google, și cel din urmă tot un traducător enciclopedic, folositor și folosit la scară globală, nu atât de exact *încă*, dar care *deja* dovedește o acuratețe care îngrozește supremația spiritului uman, istoria și teoria traducerilor suferă mutații consistente. Analizând traducerea noastră făcută la fragmentul citat din răspunsul profesorului Wiener, la invitația lui Weaver de a crea un traducător mecanic, și comparând-o cu traducerea făcută de Google Translator, nu ne rămâne decât să îl omagiem pe Weaver pentru intuiția și instinctul său inovator, să felicităm Google pentru punerea pe piață a unui

produs incredibil de performant, care vine să confirme că, ceea ce visa Weaver în 1947 s-a realizat în 2017, la o distanță de 70 de ani. Surpriza cea mai mare am avut-o văzând virgula, absentă în engleză, dar obligatorie în sintaxa limbii române, care merge exact în acea zonă de imposibilitate pe care o menționa incredutul profesor Wiener. Pentru că această virgulă ține exact de valoarea emoțional-sintactică atât de diferită din aceste două limbi: engleza și româna. Mi se pare cel mai potrivit fragment prin care putem ilustra avansul tehnologic în cazul traducerilor. Și mi se pare o recuperare târzie a visului lui Weaver și punerea acestuia în drepturi.

Originalul englezesc	Traducere făcută prin (de?) Google Translator în limba română	Traducerea mea, O.U. în limba română
<i>I frankly am afraid that boundaries of words in different languages are too vague and the emotional and international connotations are too extensive to make any quasimechanical translation scheme very hopeful.</i>	Sincer, mi-e teamă că limitele cuvintelor din diferite limbi sunt prea vagi, iar conotațiile emoționale și internaționale sunt prea extinse pentru ca orice schemă de traducere quasimecanică să fie foarte plină de speranță	Sincer, mi-e teamă că granițele dintre cuvintele diferitelor limbi sunt atât de imprecise, iar conotațiile emoționale și internaționale atât de complexe încât nu avem cum să elaborăm o schemă de traducere cvasimecanică decentă.

Putem critica faptul că Google nu a simțit ideea negației și a greșit traducând printr-un afirmativ: *să fie foarte plină de speranță*, deturnând astfel complet sensul mesajului. Putem critica și faptul că lexical a preferat *extins*, termen pe care noi nu l-am fi folosit. Dar la fel de mult am putea critica și varianta noastră, care poate demonstra un exces de creativitate, sau o interpretare prea îndrăzneată a originalului: *granițe* pentru "boundaries", *atât de...* pentru "too", pe care l-am preferat din rațiuni de expresivitate, *complexe* pentru "extensive" pentru că ni s-a părut mai potrivit contextului, *decentă* pentru "very hopeful", pentru că, din punctul nostru de vedere reflectă mai bine ideea textului inițial.

Din punctul nostru de vedere, traducerea făcută de *software* este un semnal că, deja, ajutorul lingvistic dat de calculatoare este atât de eficient, cel puțin în comunicarea de bază, de care are nevoie un călător, sau un vizitator al unui spațiu străin, încât limbajele specializate și cele uzuale depind din ce în ce mai mult de noile tehnologii. Nu doar pentru a ne dovedi sceptici, precum profesorul Wiener, sperăm totuși că traducerea literară va rămâne multă vreme instrumentul exclusiv al prezenței umane în textul tradus. Așa cum pictorul nu va putea fi înlocuit de calculatoare și *softuri* (deși deja există o piață a produselor artistice făcute de calculatoare), cel puțin pentru a ne îndepărta de ideea producerii și reproducerii în serie a operelor de artă. Sperăm că o imprimantă 3D nu va fi niciodată la fel de bine evaluată ca spiritualitatea lui Brâncuși. Măcar pentru a păstra astfel poezia lumii.

Revenind la traducerea făcută de Google fragmentului propus de către noi, este necesar să amintim metoda de lucru a programului. Și trebuie să insistăm asupra dezechilibrului dintre limbi, pentru că prezența limbii engleze în mediul virtual este incomparabil mai mare decât cea a limbii române, atât cantitativ, cât și calitativ. Google caută tipare lingvistice în mediul *online*, *răsfoiește* în câteva secunde nenumărate pagini și structuri lingvistice în căutarea referințelor pe care trebuie să le transfere dintr-o limbă în alta. Vom vorbi mai pe larg despre ponderea și importanța aproape canibalizatoare a unor limbi culturale în fața altora, pe parcursul demonstrației și analizei noastre.

Probabil că unora le poate părea o pierdere de timp analiza făcută traducerii unui program informatic, după cum altora le poate părea o impietate, o nelegiuire compararea dintre o *traducere umană* și cea făcută de o *mașinărie*. Dar credem că un articol scris în 2018 care se dorește o privire asupra traducătorilor și metodelor traductologice, nu poate ignora prezența programelor informatice de traducere, pe care le folosim cu toții. Cel puțin traducerea asistată este o realitate pe care nicio ipocrizie tradiționalistă nu o poate nici neglija, nici disprețui.

Pentru a continua experimentul, vom alege traducerea în limba spaniolă, o limbă confortabil echilibrată prin participanți și calitatea materialelor publicate, pentru a vedea care este rezultatul procesului de traducere între limbi echivalente ca potențial comunicativ în mediul *online*. Analiza celor două traduceri, chiar atunci când traducerea se face între limbi echivalente, demonstrează că Google mai are de inovat, iar facultățile de traducere pot continua să se dezvolte. Deocamdată.

În afara unor *false friends* cărora Google le este prizonier, *vago* care în spaniolă înseamnă *leneș*, *extensas* care repetă aceleași tipare fonetice în ambele limbi. În cazul limbii spaniole, traducerea făcută de Google respectă sensul mesajului și indică ideea de negație, care în traducerea făcută în limba română lipsea. În mod explicabil, negăsind cuvântul construit de profesorul Wiener, *quasimechanical* și nefiind folosit de către alți scade indicele de folosință, Google nu are cum să îl găsească. Găsește în schimb un termen cu un indice ridicat și își încearcă norocul. Pentru că *încă* Google nu este foarte creativ și nici nu are umor și nici nu își *imaginează* că cineva poate inventa cuvinte. Deocamdată.

Este la fel de adevărat că și traducerea noastră în limba spaniolă este captiva traducerii inițiale, făcute în limba română, pentru că păstrează decodificarea inițială, făcută pentru română: *imprecisos, complejas, tan...* De unde și soluția noastră în limba spaniolă pentru finalul mesajului: *no sea bienvenida*.

Originalul englezesc	Traducere făcută prin (de?) Google Translator în limba spaniolă	Traducerea mea, O.U. în limba spaniolă
<p><i>I frankly am afraid that boundaries of words in different languages are too vague and the emotional and international connotations are too extensive to make any quasimechanical translation scheme very hopeful.</i></p>	<p>Francamente, me temo que los límites de las palabras en diferentes idiomas son demasiado vagos y las connotaciones emocionales e internacionales son demasiado extensas como para hacer que cualquier esquema de traducción cuasimétrica sea muy esperanzador.</p>	<p>Sinceramente, temo que los límites de las palabras en diferentes idiomas son tan imprecisos y las connotaciones emocionales e internacionales son tan complejas que cualquier esquema de traducción cuasimecánica no sea bienvenida.</p>

ÎNTOARCEREA SFÂNTULUI IERONIM

Demersul nostru presupune întoarcerea la limba latină și la termenul *a traduce* și *traducere*. *Traducere* însemna în latină *trecerea dintr-o parte în alta*, a *duce dintr-o parte în alta*. Aș alege în limba română verbul *a transfera*, gândindu-mă la verbul *trasladar* care în limba spaniolă chiar păstrează sensul inițial latinesc: *tras lado*, a muta dintr-o parte în alta, dintr-o limbă în alta. Traducătorul transferă o realitate dintr-o lume culturală în alta.

Vă amintiți de Sfântul Ieronim, pe numele său adevărat, Sophronius Eusebius Hieronymus, pe care istoria îl păstrează sub numele de Fericitul Ieronim, născut în Dalmația, care a fost însărcinat să traducă Biblia din texte originale în greacă și ebraică în latină, în secolul III era noastră. Papa Damasus I, al cărui secretar era Sfântul Ieronim, îi cere acestuia *Biblia*. Să o alcătuiască, să aleagă ce anume dintre toate textele care circulau la acea vreme, urma să conțină cel mai important monument al lumii creștine: Biblia. Să traducă textele pe care urma să le aleagă, texte scrise în greacă și ebraică, și să le dea o formă unitară, să refacă pentru creștinătate ceea ce făcuse Homer pentru cultura greacă. Astfel, Ieronim - unul dintre cei patru părinți latini ai Bibliei², cunoscută sub numele de *Vulgata*, traducătorul și compilatorul textelor originale - va rămâne în istorie ca părinte al *Vulgatei*. Această istorică traducere a fost considerată până în secolul XX unica versiune oficială acceptată de către Biserica Catolică. Abia în anul 1979 a fost publicată *Neovulgata*, o adaptare contemporană a vechiului text al lui Sfântul Ieronim.

Sfântul Ieronim continuă să fie modelul absolut de traducător: cunoștea foarte bine latina, aramaica și greaca, dar limba ebraica o vorbea aproximativ, așa că a pornit spre Orientul Apropiat, unde s-a stabilit în Betleem pentru a-și perfecționa cealaltă limbă a textelor originale. Ajuns acolo, începe să citească asiduu și să participe la viața comunității. Încetul cu încetul își începe munca de traducător. Nu doar traducerea în sine, adevărat monument cultural și istoric, ne demonstrează eternizarea problematicii traducerilor, publicate în *Comentariile* exegezei biblice, cât mai ales notele de traducător prin care expune problemele întâmpinate în procesul traducerii, indeciziile, soluțiile, ezitățile pe care le-a avut pe parcursul alcătuirii și traducerii *Bibliei* și care au ajuns până la noi printr-un miracol. Acest *jurnal de traducător* ar trebui să fie un însoțitor obligatoriu al traducerilor, un fel de *metatraducere*, care să consemneze pas cu pas transformarea unui text în altul, un *make of* al unui mesaj dintr-o cultură în alta.

² Ceilalți trei sunt: San Augustin, San Ambrozio, Sfântul Grigorie cel Mare

Sfântul Ieronim este în același timp și unul dintre primii traductologi, pentru că ne lasă notele și observațiile sale de traducere. Până și simplul fapt că alege latina vulgară ca limbă a traducerii sale și nu latina clasică este un semn de incredibilă modernitate și de adresabilitate directă, deschizând și democratizând viitoarea operă. Din punctul nostru de vedere, Sfântul Ieronim este și unul dintre primii autotraducători, pentru că este și cel care compilează un text original inexistent în forma în care îl va traduce el, o compoziție, o compilație, care va elimina inconsecvențele, formând un singur vector coerent. Ni se pare extrem de interesantă poziția lui Ieronim, mai ales pentru că el, conștientizând parcă importanța fantastică a traducerii sale, consemnează minuțios detaliile procesului de traducător, așa cum aminteam mai sus. Cu certitudine ar merita un studiu amănunțit analiza contribuției sale la istoria și practica traducerilor, nu atât ca cercetare investigație componentială sau semantică a traducerii, cât mai ales ca teoretizare a combinațiilor de tehnici de traducere folosite pentru fiecare situație în parte.

În cazul lui Ieronim identificarea traducătorului cu autorul (antologatorul) este aproape obligatorie. Chiar dacă nu este cel care a scris efectiv textele, Ieronim este compliatorul întregului, nu a făcut el piesele *desenului din covor*, dar este cel care le-a adunat, le-a ansamblat într-o operă care pentru lumea creștină are importanța pe care a avut-o Homer pentru lumea antică greacă. Fericitul Ieronim este cel care alege ce anume e va păstra din *Septuaginta* în noua versiune a *Bibliei* sale, el stabilește ce anume va fi completat și ce anume va fi lăsat deoparte. Un fel de Homer al Bibliei, cum spuneam, autor-traducător care, din tot ansamblul de texte religioase originale și traduse în greacă, construiește monumentul final care va sta la baza creștinătății.

Palimpsestul traducerilor lui Ieronim și *fantomele* textelor originale, ale limbilor, dialectelor și culturilor din care au venit aceste texte în formula lor originală, reprezintă o fascinantă metaforă a suprapunerilor culturale: Evangheliile grecești care au stat la baza *Vulgatei* erau de fapt rezultatul unei duble traduceri, din aramaică în greacă:

The next decisive moment is the acceptance of the Greek gospels (which represent a double-translation from oral Aramaic to written); and the translation of the Greek Scriptures into Latin, most particularly into Jerome's Vulgate. There have always been dissenting voices, but this positive tradition remains dominant. The key documents of Christianity, unlike those of Islam, were not dictated by God to a scribe who simply wrote them down. (Goodwin, 33)³

În cele din urmă, Ieronim este pentru cultura creștină ceea ce Moise este pentru cultura ebraică. Nu mergem mai departe, la interpretarea că Fericitul Ieronim ar fi autorul *Bibliei*, pentru a respecta smerenia pe care însuși umilul traducător o considera fundamentală. Dar creatorul acesteia, credem că poate fi considerat. Insistăm că în *Vulgata* se pot citi în palimpsest toate aceste suite de credințe și mesaje ale unor culturi enciclopedice, în care se regăsesc atât fragmente din *Epopoea lui Ghilgames*, cât și mituri ale epopeilor indiene, păstrate în urzeala acestei țesături: inclusiv în noua traducere a Bibliei se păstrează fantomele textelor inițiale.

Au ajuns până la noi 18 scrisori din corespondența dintre cei doi: Fericitul Ieronim și Sfântul Augustin, cei doi doctori ai teologiei moderne își dispută versiunile diferite asupra *ideologiei* pe care ar trebui să o urmeze noua Carte, dar apar și teme legate de traducerea la care tocmai lucra Ieronim, critici la adresa originalelor alese, critici aduse chiar metodei de traducere, ceea ce justifică și dimensiunea foarte mare a citatului care urmează:

³ Goodwin, Philip, *Translating the English Bible. From Relevance to Destruction*, James Clarke & Co, Cambridge, 2013, <https://books.google.es/books?id=E5sABAAQBAJ&pg=PA34&lpg=PA34&dq=re-translating+saint+Jerónimo+vulgata&source=bl&ots=WGlmjAruof&sig=icvMAApqWQKdJHz9LqdewvCH9m8&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwiB18CLzqvZAhXHbhQKHdjiATEQ6AEISDAE#v=onepage&q=re-translating%20saint%20Jerónimo%20vulgata&f=false>

Conviene recordar, ante todo, las principales causas que provocaron desacuerdos puntuales entre los dos Doctores. En una serie de cartas —dieciocho en total— que intercambiaron entre el año 394 y el año 419, expusieron sus opiniones respectivas sobre la cuestión del pelagianismo⁴ y la del origenismo, y también sobre la traducción de los textos bíblicos realizada por Jerónimo a partir de los originales hebraicos. Por fin, discutieron también de la interpretación de ciertos versículos de la Epístola de San Pablo a los Gálatas en los que se refiere el llamado incidente de Antioquía del que se hablará a continuación. Bien se sabe que los dos Doctores fueron unánimes frente a la necesidad y a la urgencia de ofrecer una respuesta firme y tajante a las tesis de Pelagio y de Orígenes, considerándose ambos a sí mismos como centinelas de una Iglesia asediada por las herejías. (...) En cuanto a la obra tan controvertida de Orígenes, ambos reconocieron la necesidad de atacar sus errores sin dejar de utilizar lo que se conformaba con la doctrina cristiana. En cambio, tuvieron opiniones divergentes sobre la necesidad de proponer una nueva traducción de las Escrituras y sobre el episodio antioqueno de la epístola paulina. Sabido es que a Agustín, al principio, no le gustó mucho la nueva traducción que San Jerónimo realizó a partir de los textos hebraicos, pues, como la mayoría de los cristianos de entonces, solía leer las Escrituras en la versión de la *Vetus latina*, que era el texto traducido al latín a partir de la versión de los Setenta intérpretes. Agustín consideraba que bastaba para la exégesis la edición revisada de los Setenta, con la adición de señales diacríticas para designar las palabras

⁴ Pelagianismul este o doctrină conform căreia păcatul originar nu a întinat nici omul și nici condiția sa, iar liberul arbitru al acestuia îi permite să aleagă între Bine și Rău fără intruziunea divinității.

que había que quitar o añadir con respecto al texto hebreo. (Renoux-Caron, 124)⁵

Nu este acesta contextul potrivit pentru a analiza corespondența celor doi părinți ai teologiei creștine, dar îngăduiți-ne încă două citate, de data aceasta din corespondența dintre cei doi, care sunt menționate în același studiu și care ne ajută la formarea contextului în care s-a făcut traducerea *Vulgatei*:

He sabido que has traducido del hebreo el libro de Job, cuando ya teníamos una traducción del mismo profeta, hecha por ti del griego al latín, en la que indicabas con asteriscos lo que se halla en el hebreo y falta en el griego, y con óbelos lo que se encuentra en el griego y falta en el

⁵ Merită amintite, înainte de orice, principalele cauze care au provocat dezacordurile punctuale între cei doi Doctori. Într-o serie de scrisori —18 în total— pe care și le trimiseseră între anii 394 și 419, și-au expus opiniile legate de probleme ca pelagianismul și origenismul, și cele prilejuite de traducerea textelor biblice făcute de Jerónimo care a pornit de la originalele ebraice. Apoi, de asemenea, au avut divergențe iscate de diferitele interpretări ale unor anumite versete ale Epistolei Sfântului Petru către Galateeni, acolo unde se face referire la așa numitul incident din Antakia (Antiohia) despre care se va vorbi în continuare. Este bine știut faptul că cei doi Doctori au avut aceeași opinie despre nevoia și urgența de a oferi un răspuns categoric și răspicat în fața tezelor lui Pelagius și doctrinei originilor, ambii considerându-se apărători ai unei Biserici asediate de erezii. (...) Cât despre controversata doctrină a originilor, ambii au recunoscut nevoia de a ataca erorile pe care le promova, fără a renunța la folosirea acelor principii care erau în concordanță cu principiile doctrinei creștine. În schimb, au avut opinii contrare în ceea ce privește, pe de o parte, nevoia de a propune o nouă traducere a Scripturilor și, pe de altă parte, episodul din Antiohia din Scrisoarea lui Pavel. Se știe că lui Augustin, la început, nu îi plăcuse prea mult traducerea pe care a făcut-o Sfântul Jerónimo pornind de la textele ebraice, întrucât marea majoritate a creștinilor din acele timpuri preferau să citească Scripturile în versiunea Vetus latina, care era textul tradus în latină din versiunea celor 70 de interpreți. Augustin considera că era suficient pentru exegeză ediția revizuită a celor 70, adăugând semne diacritice care să desemneze cuvintele care trebuiau suprimate sau adăugate față de textul ebraic. (trd. O. U.)

hebreo. Y lo hacías con tan admirable diligencia que, en algunos lugares, hay una estrellita en cada palabra, para indicar que tales palabras se hallan Jerónimo, fundada en el hebreo, se ponía en entredicho la autoridad del texto griego. También temía que la traducción jeronimiana realizada a partir del hebreo provocara desacuerdos entre las Iglesias latinas y las griegas, o que diera pie a las críticas de los judíos.⁶

Semnul despre care vorbește Sfântul Augustin (÷), fusese inventat în Antichitatea greacă, de către Aristarc, care marca astfel pasajele din Homer despre care nu era sigur că fuseseră incluse de către bard. Este un semn care ar putea reprezenta logo-ul traducătorilor, din moment ce, întotdeauna, reprezintă un mesaj paralel cu cel al textului, pe care îl transmite traducătorul direct lectorului, într-un cod paralel. Până la urmă, traducătorii chiar pun *o stea în fiecare cuvânt*. Ne putem da seama de presiunea fantastică pusă asupra traducătorului, de implicațiile politice, economice, istorice, lingvistice, antropologice pe care documentul alcătuit și apoi tradus l-a avut în Europa și apoi în Lumea Nouă. O traducere pe care au acceptat-o toți capii bisericii și toate formațiunile și ideologiile religioase desprinse din această instituție.

Ca traducător al *Psalmilor* și a *Cântării Cântărilor*, Ieronim se dovedește a avea o măiestrie surprinzătoare în transpunerea poetică, care joacă un rol cu totul aparte în schimbul cultural cu care se confruntă oricare traducere literară. Traducător,

⁶ „Știam că din ebraică ai tradus Cartea lui Iov, când noi aveam deja o traducere din același profet, făcută tot de tine, din greacă în latină, unde tot tu indicai prin asteriscuri ceea ce exista în ebraică, dar lipsea în greacă, și cu semnul diviziunii (÷), ceea ce exista în greacă, dar nu se mai regăsea în ebraică. Și o făceai cu atâta admirabilă măiestrie că, în unele locuri, ai pus câte o stea în fiecare cuvânt, pentru a indica faptul că acele cuvinte pot fi găsite Ieronim, în ebraică, astfel se contesta autoritatea textului grecesc. La fel, mă temeam că traducerea ta, Ieronim, va provoca incongruențe cu bisericile latină sau greacă, sau că va genera criticile evreilor”. (trd. O. U.)

compiler, retraducător, poet, Ieronim merită să fi fost ales patronul spiritual al lumii traducătorilor.

DESPRE TRADUCERI ȘI TRADUCĂTORI DEVENIȚI AUTORI SAU CHIAI PERSONAJE

Între Sfântul Ieronim și anii 1980 când traductologia s-a instaurat ca disciplină demnă de a fi luată în seamă, o adevărată *poveste de succes* (Venuti, 1995, 8), au trecut aproape două milenii de experiență și analiză, în ciuda invizibilității absolute a traducătorilor. Au existat școli de traducere, unele dintre ele fundamentale (în Spania este celebră Școala de la Toledo), centre de traduceri (Granada, Cordoba), și totuși a fost nevoie de aproape 2000 de ani până când traductologia să fie recunoscută ca știință, deși, în tot acest timp, s-a tot vorbit despre *literalitatea* traducerilor, despre *fidelitatea* față de textul original, traducătorii au fost adorați sau pur și simplu anulați. Una dintre cele mai celebre diatribe împotriva traducătorilor o semna poetul sevillan, Abd al-Majid ibn Abdún, (numele său complet era: Abu Mohammed Abd al-Majid ibn Abdun al-Yaburi), care considera că ar fi neproductiv să se vândă cărți de științe creștinilor și evreilor, care se pot traduce și apoi sunt semnate cu numele traducătorului și *se los atribuyen a los suyos y a sus obispos* (și le atribuie lor și episcopilor lor). Dincolo de literaritatea traducerii văzute ca atribuire a auctorității, ca fraudă intelectuală, este adevărat totuși că o traducere aparține doar culturii în care intră și rupe legăturile cu spațiul cultural original. Între Sfântul Ieronim și Ibn Abdún există întregul joc al re-nașterii unei opere în altă limbă decât cea originală.

Ne-am oprit asupra unuia dintre cele mai cunoscute teze ale traducerilor văzute ca trădări, și anume cele care apar în *Don Quijote*, și care reprezintă, desigur, punctul de vedere al personajului și nu al autorului, poate nu întâmplător unul dintre cei mai traduși autori ai literaturii lumii.

Pero, con todo esto, me parece que el traducir de una lengua en otra, como no sea de las reinas de las lenguas, griega y latina, es como quien mira los tapices flamencos

por el revés, que aunque se veen las figuras, son llenas de hilos que las escurecen y no se veen con la lisura y tez de la haz; y el traducir de lenguas fáciles ni arguye ingenio ni elocución, como no le arguye el que traslada ni el que copia un papel de otro papel.⁷

Așadar, traducerea este reversul unui covor, desenul văzut *pe dos*, mesaj de mâna a doua, inversul *unglorious* al originalului, fața necâștigătoare a medaliei. Metafora tapiseriei văzută pe dos nu îi aparține lui Cervantes: cercetătorii au stabilit că a o folosise Diego de Mendoza și don Luis de Zapata înainte. Cel din urmă, Zapato, în introducerea sa la *Arta poetică* a lui Horațiu, lasă aceeași imagine: «*los libros traducidos son "tapicería del revés, que está allí la trama, la materia y las formas, colores y figuras, como madera y piedras por labrar"*»⁸, comparație care în versiunea lui Cervantes devine:

Son llenas de hilos que las escurecen, y no se veen con la lisura y tez de la haz»: se trata de un tapiz y no de un monumento o escultura. Y no por esto [—continúa don Quijote—] quiero inferir que no sea loable este ejercicio del traducir; porque en otras cosas peores se podría ocupar el hombre, y que menos provecho le trujesen. (Ponseti, 112)⁹

⁷ Cu toate acestea, mi se pare că traducerea dintr-o limbă în alta, dacă nu vorbim despre limbile-regine ca latina și greaca, e ca și cum ne-am uita la tapițeriile flamande pe dos, unde, chiar dacă se văd figurile, sunt pline de fire și noduri, care le întunecă și nu se le poate vedea fața netedă a țesăturii, iar traducerile din limbile ușoare nu demonstrează nici inventivitate și nici elocință, așa cum se întâmplă în cazul celui care fie mută, fie copie un text de pe o pagină pe alta. (trd. O. U.)

⁸ „cărțile traduse sunt un covor pe dos, unde se găesc și intriga, și materia și forma, colorile și figurile, ca lemnul și piatra care trebuie finisate” (trd. O. U.)

⁹ „sunt pline de fire și noduri, care le întunecă și nu se le poate vedea fața netedă a țesăturii: este vorba despre o țesătură și un de un monument de sculptură. De aceea —continuă don Quijote— doresc să precizez că

Don Quijote clasifică limbile în *clasice* și *ușoare*, din prima categorie făcând parte greaca și latina și toate celelalte îngrămădindu-se în cea de-a doua categorie. Această distincție s-a făcut abia în sec XX, între traduceri făcute între textele limbilor *culturilor mari*, care ar fi diferită de traducerea făcută dintr-o limbă mare în una periferică și invers, sau traduceri făcute între două limbi periferice.

Există chiar un dialog al lui Cristóbal Suárez de Figueroa care îi răspunde lui Cervantes (și nu personajului care se făcuse răspunzător de comentariul denigrator la adresa traducătorului), punând în gura Doctorului următoarea sentință:

«por boca del Doctor (que es él mismo)» que traduciendo «se lisongea a la lengua natural, con hazerle propias las buenas razones ajenas. Y aunque muchos ignorantes [Cervantes] menosprecian esta ocupación, es, con todo, digna de cualquier honra».¹⁰

Și mai interesant devine acest schimb de replici, dacă ținem cont de faptul că multe voci i-au atribuit lui Cristóbal Suárez scrierea apocrifă intitulată *Quijote de Avellana*, publicat în 1614, sub pseudonimul Alonso Fernandez de Avellaneda. Între timp istoria literară a separat cele două roluri, dar, naratologic vorbind, este foarte interesant că apărătorului traducerilor în dialogul cu Cervantes (deși ar fi trebuit să fie dialogul cu Don Quijote), a putut fi asimilat autorului textului apocrif. Până la urmă, imaginația lectorilor și dorința de a lega în planul realului toate firele naratologice lăsate libere în timpul ficțiunii, nu fac decât să

acest exercițiu al traducerii nu are nimic lăudabil; adevărul este că există munci mai ingrate și mai lipsite de profit, la care să trudească”. (trd. O. U.)

https://cvc.cervantes.es/literatura/cervantistas/coloquios/cl_II/cl_I_I_09.pdf

¹⁰ «din gura Doctorului (el însuși)» care traducând «se vede flatat de limba naturală, pe care și-o face sieși. Și chiar dacă mulți ignoranți [Cervantes] disprețuiesc această îndeletnicire, este, dincolo de toate, demnă de toate onorurile». (trd. O. U.) Ibidem

configureze o poveste completă a auctorității care se prelungește dincolo de traducere.

Pero también se necesita ingenio y elocución —pese a lo que dice don Quijote— para traducir de lenguas fáciles, sobre todo si el contenido es familiar y proverbial, pues va arraigado en las costumbres y en la tradición de un pueblo, y la literalidad puede desvirtuar el original más allá de lo reconocible.¹¹ (Ponseti, 110)

TRADUCTOLOGIA

Traductologia ca știință, deși exista încă de la părintele Ieronim, se naște odată cu publicarea volumului *After Babel*, al lui George Steiner (1975), în care traducerea reprezintă reconstruirea Turnului Babel, restabilirea punților inițiale de comunicare:

Translation exists because men speak different languages. (...) Why should human beings speak thousands of different, mutually incomprehensible tongues? We live in this pluralist framework. (Steiner, 1998, p. 61) Și mai departe: each act of translation is an endeavor to abolish multiplicity and to bring different world pictures back into perfect congruence¹². (Steiner, 1998, p. 246)

Din anii '80 și până acum, traductologia a încercat să fixeze limitele traducătorului: dacă la început, de la acesta se aștepta o fidelitate exemplară a textului și o oarecare umilință în exercitarea rolului principal în *transpunerea unui text într-o altă limbă*, în ultima perioadă se vorbește despre *afterlife*, *viața de apoi* a textului originar, pe care i-o conferă traducerea, despre rolul de

¹¹ cvc.cervantes.es/literatura/cervantistas/coloquios/cl_II/cl_II_09.pdf

¹² Traducerea există pentru că oamenii vorbesc diferite limbi. (...) De ce ar vorbi ființele umane mii de diferite limbi, incomprehensibile între ele? Trăim în acest cadru plural. (...) fiecare act de traducere este provocarea de a aboli multiplicitatea și a readuce diferitele imagini ale lumii într-o perfectă congruență. (trd. O. U.)

re-creare a textului, despre *transfer de conținut mental* dintr-o limbă în alta. Actul traducerii a devenit o provocare antropologică și filozofică, într-o abordare post-clasică, despre care putem spune că:

Move from translating content to capturing a different world-view, or a different concept framework, or struggling with incompatibilities among languages. That being said, the classical view continues to inform the assumptions of many theoreticians and translators. From the post-classical perspective, thinkers such as Johann Wolfgang von Goethe and Wilhelm von Humboldt pointed out that translators are faced with an inevitable choice: they can either produce a translation that feels as if it could have been written by a fluent writer of the target language, or capture what is foreign about the original text at the risk of producing strangeness.¹³ (Bermann, 2014, p.32)

Mai mult sau mai puțin metaforică, activitatea traducătorului a început să fie privită ca o *fereastră deschisă către o altă lume*, o *modificare de cod* lingvistic: același mesaj în cod diferit, *transmiterea unui semn etnocentric*. Despre *transferul cognitiv* dintr-o limbă în alta, pe care W. Benjamin îl demonstrase deja ca fiind imposibil în *On Language as Such and on the Language of Man* și în introducerea la o traducere din opera lui Baudelaire (1923), se vorbește tot mai des în studiile din ultimii ani. *Netranslabilitatea* unui text nu mai este acceptată, totul poate și

¹³ Să te miști din conținutul traducerii înspre capturarea unei diferite imagini despre lume, sau un tipar conceptual diferit, sau să te lupți cu incompatibilitățile dintre limbi. Acestea fiind spuse, opinia clasică și astăzi continuă să alimenteze ipotezele multor teoreticieni și traducători. Din perspectiva post-clasică, gânditori ca Wolfgang von Goethe și Wilhelm von Humboldt au subliniat faptul că traducătorii au depășit o inevitabilă alegere: ei pot produce fie o traducere care pare a fi fost scrisă de un scriitor fluent în limba țintă, fie să identifice ceea ce este străin în textul original, cu riscul de a produce un text straniu, care poate părea străin. (trd. O. U.)

trebuie să fie tradus și retradus. Studiile din ultima perioadă demonstrează interdisciplinaritatea actului traducerii, în care se conjugă simultan cu discipline conexe.

Se vorbește despre anxietatea limbii și pericolul celui care experimentează contactul dintre limbi, despre contaminarea și invadarea unei limbi de către cealaltă în momentul în care este folosită una mai mult decât cealaltă. Se mai vorbește despre identitate și transfer identitar, despre structuri secvențiale care trebuiesc păstrate într-un echilibru perfect.

Sociologia traducerii, culturologia și interacțiunea interculturală, insistând asupra dominației socio-politice a unei limbi asupra alteia, stilistica contrastivă, metalimbajul, hibridizarea sensului în procesul echivalării lingvistice dintr-o limbă în alta, *cross-language text processing* așa cum a fost numit procesul de traducere de către Gregory M. Sherve și Isabel Lacruz, analiza discursului în procesul de *înțelegere* a textului care trebuie tradus, fluxul continuu de idei care circulă într-un spațiu universal supra-național, *multimodalitățile* în actul traducerii, care acceptă și teoretic practicile compozite în activitatea de traducere, *cel de-al treilea cod* care apare în traducerea literară, sunt doar câteva dintre noile poziționări teoretice cu privire la traducere.

MALINCHE (MALINTZIN) TRADUCĂTOAREA TRĂDĂTOARE

Spania multiculturală și plurilingvă, *o națiune de națiuni*, așa cum se autodefineste în ultimul timp, a practicat expansiunea lingvistică începând cu descoperirea Lumii Noi. Contactele culturale și, implicit, de limbă, au obligat atât cuceritorii, cât și cucerii la un mare efort de traducere și interpretare. Există așa numita *lingvistică de misionar*, călugării spanioli fiind, unii dintre ei, și lexicografi, erau într-un fel profesori de limba spaniolă ca limbă străină, alcătuiau dicționare explicative ale limbilor indigene cu care intrau în contact. Educau traducători și interpreți din rândurile populațiilor cucerite și îi foloseau ca instrument de înțelegere interculturală și interumană.

Este celebră azteca Malinche, traducătoarea trădătoare, care, din dragoste pentru Hernan Cortes, a învățat limba spaniolă cu o rapiditate surprinzătoare, și le-a servit cuceritorilor medierea culturală care a dus, la final, la capitularea Imperiului Aztec. Francisco Cervantes de Salazar, cronicar al Lumii Noi, sublinia rolul impăortant pe care l-a avut această femeie în *conquista* Americilor. Sufixul *-zin* indică în limba nahuatl tratamentul respectuos al persoanelor, semn că aparținea unei familii puternice, dar care crescuse în condiții nefericite (un fel de Electră a lumii aztece) și care ajunge să provoace dispute între Cortes și unul dintre căpitanii săi, Alonso Hernandez de Portocarrero. Malinche nu a scris nimic, dar abilitățile sale lingvistice au jucat, într-o foarte mare măsură, un rol fundamental în cucerirea Mexicului. Multe trebuie să fi fost problemele spaniolilor, dar între cele mai importante era și imposibilitatea de a comunica cu un popor pentru care referenții culturali erau atât de diferiți încât nici măcar limbajul gesturilor nu era defel grăitor. Alături de un fost prizonier al băștinașilor, Ieronim de Aguilarm, care învățase limba maya, Malinche traducea din nahuatl în limba maya, astfel încât spaniolul putea retraduce mesajul din maya în spaniolă, deși cele două dialecte folosite de către cei doi traducători intermediari, *chontal* și *Yucatan*, erau destul de diferite între ele. Efortul de a înțelege era destul de mare, iar rezultatul, destul de imprecis. Traducătoarei i se spunea *limbă (lengua)*, ea devenind sinonimă cu sumedenia de limbi și dialecte care se vorbeau în toată America Centrală și de Sud. Puterea pe care a dobândit-o cu abilitățile ei interpretative, cunoștințele ei despre lumea în care tocmai ajunseseră spaniolii, i-au asigurat privilegiile pe care niciun alt reprezentant al teritoriilor cucerite nu le-a avut: a fost prima femeie de pe continentul celor trei Americi, care și-a văzut chipul într-o oglindă, așa cum detaliază un articol de popularizare din ziarul *La vanguardia*¹⁴:

Disponer de la Malinche equivale a contar con una **asesora intercultural** dotada de un formidable **talento**

¹⁴ http://www.lavanguardia.com/historiayvida/la-malinche-interprete-hernan-cortes_11154_102.html

diplomático. El que utilizó, por ejemplo, con los tlaxcaltecas al exponerles que los españoles llegaban a sus tierras con intenciones amistosas. Cuando ambas partes acordaron una alianza, los indios, en gesto de buena voluntad, ofrecieron a los españoles como regalo trescientas esclavas. Los hombres de Cortés estuvieron al punto de rechazarlas pero la interprete les convenció de que algo así habría constituido una seria ofensa a sus anfitriones.¹⁵

Malinche, din traducătoare și interpretă, din om politic și mediator cultural, s-a convertit în secolul nostru în personaj de roman și de film, paradigmă a femeii care sacrifică totul în numele iubirii, inclusiv apartenența la un popor, pentru a se converti într-un cetățean al lumii.

Desigur, traduceri s-au făcut și înainte de 1492 în Peninsula Iberică, prin transpunerile din limba arabă și ebraică a operelor Antichității greco-latine, care astfel au reintrat în circuitul european. Unul dintre primele manuale de traductologie pentru limba spaniolă a fost cel publicat de către Valentin Garcia Yebra, în anii 1982 la Editura Gredos, înființată chiar de el: *Teoria și practica traducerii*, manual căruia i-au urmat altele: *Despre traducere: teoria, critica și istoria* un an mai târziu, *Traducerea și îmbogățirea limbii traducătorului* (1985), reluând în volum tema discursului ținut la acceptarea sa în Academia Regală Spaniolă, *Traducerea: istorie și teorie* (1994), *Buna folosire a cuvintelor* (2003), *Manual de documentare pentru traducerea literară* (2005) și *Experiențele unui traducător* (2006), și ultimul său volum, *Documentare, terminologie și traducere* (2010). Nu există

¹⁵ A o avea la dispoziție pe Malinche echivalează astăzi cu angajarea unui consultant intercultural, dotată cu un formidabil talent diplomatic. Care a folosit, de exemplu, cu popoarele tlaxcaltea, argumentul că apropierea spaniolilor are intenții prietenești. Când ambele părți au fost de accord cu semnarea unei alianțe, indienii, ca semn al bune credințe, le-au oferit în dar spaniolilor 300 de sclave. Bărbații spanioli au fost pe punctul de al e refuza, dar traducătoarea i-a convins că asemenea gest ar fi reprezentat o insultă la adresa gazdelor. (trd. O. U.)

programe analitice care să nu conțină aceste studii fundamentale, continuând să fie și astăzi unele dintre materialele cele mai uzuale în facultățile și departamentele de traducere. Faptul că a fost membru al societăților academice și centrelor de excelență din statele Americii de Sud, explică succesul de care operele sale s-au bucurat în universitățile de peste ocean.

Menționăm și cele două ediții fundamentale din opera lui Aristotel, *Poetica* (1974) și *Metafizica* (1982), care reprezintă exemple practice de editare și traducere, care au generat ulterior pasiunea pentru traductologie. *Metafizica* lui Aristotel era o ediție trilingvă (greacă: Werner Jaeger, latină: Guillermo de Moerbeke și traducerea în spaniolă făcută de către Garcia Yebra, considerată cea mai bună ediție din toate câte există în limba lui Cervantes (Yebra făcuse un doctorat despre această operă aristoteliană). Unul dintre citatele cele mai des întâlnite în practica traducerii și traductologie îi aparține și apare în *Prologul* care însoțește acest volum: traducătorul trebuie să ”*decir todo* lo que dice el original, *no decir nada* de lo que el original no diga, y *decirlo todo con la correccion y la naturalidad* que permita la lengua a la que se traduce”¹⁶ (”*să spună tot* ce spune originalul, *să nu spună nimic* din ce nu spune originalul, și *să spună totul cu aceeași corectitudine și naturalitate* pe care o permite limba către care se traduce”, trd. O.U.)

Iuliu Cezar, Cicero, Seneca, Frederick Schlegel, Charles Moeller, au fost câțiva dintre autorii traduși de către Yebra. Academicianul traducea și publica ediții critice din opere scrise în greacă, latină, portugheză, franceză, germană, engleză și italiană, a predat greaca clasică la Institutul Spaniol din Tanger, apoi a ținut cursul de Teorie a traducerii la Universitatea Complutense din Madrid, unde a înființat Institutul Universitar de Limbi Moderne și Traducători a publicat mai bine de o sută de articole despre traducere, filologie și lingvistică în general, și un neobosit

¹⁶ Aristotel, *Metafizica*, traducere și Prolog Valentin Garcia Yebra, p. XXVII.

discipol al *noii arte* pe care o reprezenta și pe care a introdus-o în Academia Regală Spaniolă.

Mai mult decât manualele și articolele de traductologie, mai mult chiar decât memoriile sale de traducător, care menționează problemele și soluțiile din experiența de traducător, mi se pare efortul de *retraducere*, care este procesul de revenire și refacere a unei traduceri, din partea aceluiași traducător.

Retraducerea este o practică recurentă în istoria traducerilor, mai cu seamă în cazul operelor antichității clasice, care au nevoie de o îmborspătare a limbii, în cazul textelor extrem de greu de tradus (James Joyce, Irvine Welsh), care reprezintă o continuă provocare pentru toate generațiile de traducători.

Garcia Yebra a început activitatea sa de traducător cu romanul scriitoarei germane Gertrud von Le Fort, *Voalul Veronicăi*, o continuare a *Coroanei îngerilor*. Traducerea a fost publicată în 1949. Curios este faptul că a refăcut traducerea 50 de ani mai târziu, publicând-o în 1995, unul dintre puținele cazuri de *retraducere* în care un traducător semnează traducerea aceleași opere de două ori, la o mare distanță în timp. Retraducerea este o perfecționare a variantei inițiale, este revenirea la o traducere anterioară, care, pe parcursul dobândirii experienței traducătorului, devine inacceptabilă și are nevoie de o nouă *haină*. Nu mi se pare exagerată alăturarea dintre Sfântul Ieronim și Yebra, cel puțin în ceea ce privește limba spaniolă. Amândoi consideră că procesul de traducere începe prin perfecta înțelegere a textului, indiferent dacă vorbim despre textele științifice, tehnice sau juridice, sau textele literare.

Când vorbim despre traducerea de poezie, interpretarea simultană sau consecutivă, sau traducerea unui text la prima vedere, metodologia traducerii devine una compozită, combinând traducerea de tip semantic cu cea comunicativă (Newmark), pentru a numi doar două dintre cele opt metode propuse de

profesorul de la Universitatea din Surrey¹⁷. Traducerea literară, în care considerăm că este fundamentală metoda traducerii comunicative, își propune să genereze în lectorul textului tradus un efect cât mai apropiat de efectul pe care îl produce în lector textul original. Deși Newmark denumește metoda *undertranslating*, care va avea un rezultat inconsistent, sărăcit, credem că în chiar interiorul aceleiași opere întâlnim situații în care, anumitor paragrafe li se potrivește mult mai bine această metodă, decât altele.

Newmark consideră metoda semantică, cea care încearcă se reproducă exact semnificatul original al operei, cât mai apropiat de limba originalului, atât în structuri semantice și sintactice, un adevărat exemplu de *overtranslating*. Conflictul dintre metodele propuse de Newmark, din care, de fapt, nu putem reține decât trei, resuscitează dileme care ajung la noi încă din Evul Mediu, de la tehnicile traducerii de la Curtea din Toledo, unde deja vorbim despre *literalism structural și sintactic*.

TEHNICI DE TRADUCERE

Yebra, în manualele sale, se declară un mare apărător al folosirii neologismelor. Primele două tipuri de traducere pe care le analizează manualul lui Yebra se pot folosi cu mare succes în cazul limbilor înrudite: *traducerea directă* care realizează un paralelism total între original și textul tradus, permițând totuși unele mici libertăți, cum ar fi împrumutul și calcul lingvistic, pe lângă cea *literală*; s-a vorbit mult despre terminologia acestui tip de traducere, pentru că ea se poate aplica doar textelor traduse dintr-o limbă străină în limba maternă a traducătorului. Cât despre *literalitate*, dacă ar fi să considerăm termenul strict etimologic, doar cuvintele cu origine comună sau neologismele provenite dintr-o limbă comună, atât limbii originalului, cât și limbii *meta* ar putea fi traduse prin traducerea literală: *admitir, contexto*,

¹⁷ Traducerea cuvânt cu cuvânt, traducerea literală, traducerea fidelă, adaptarea, traducere aliberă, traducerea idiomatică, alături de metodele menționate mai sus.

contextual, clínico, definición, resultar în spaniolă cu *a admite, context, contextual, clinic, definiție, a rezulta* în limba română.

Traducerea oblică este acel tip de traducere în care procedee ca *transpoziționare, modulare* și *adaptare* completează primul tip de traducere, o ajută atunci când literalitatea devine imposibilă. La polul opus se află *traducerea liberă* în care îndepărtarea de original are accepțiuni dintre cele mai diferite.

Me da igual tradus în limba română prin *nu-mi pasă* este un exemplu de traducere liberă, pentru că se îndepărtează de literaritatea (literă cu literă) a semanticii expresiei inițiale, dar rămâne o traducere exactă a construcției originale. Depărtarea de structura semantică a originalului este, de fapt, impusă de propria limbă meta, care nu ar putea accepta decât forțat o structură de tipul *îmi este egal*. Chiar dacă și Cioran folosește această structură într-una dintre scrisorile sale: *Totul nu are nicio importanță, sau totul (îmi) este egal*¹⁸, structura rămâne în continuare un calc inutil. La acest nivel, opțiunea de traduceri libere nu ține de liberul arbitru al traducătorului, ci de rigorile semantice ale limbii meta.

În traducerea inversă, din limba română în spaniolă, Yerma dă exemplul *cuvintelor tinere*, menționând aici cazul traducerii denumirilor monedelor naționale: *rubla, leul, dolar, rupia, etc.*, care ar trebui să devină tinere cuvinte care să se impună în limba meta cu timpul. Adaptarea cuvintelor de acest tip la declinarea spaniolă, este dificilă, mai ales în cazul pluralului românesc *leu - lei* care în spaniolă ar avea nevoie de o dublă marcă a pluralului: cel românesc și cel spaniol *leis*.

Când traducătorul se îndepărtează de text nu doar din astfel de rațiuni semantice și morfologice, jocul traducerii devine unul al adaptării, ba chiar Yerma merge mai departe și îl consideră o *imitație* și nu o traducere.

¹⁸ Ion Vartic, *Cioran naiv și sentimental*, Editura Polirom, 2011

Deși umanitatea a tradus de la bun început mesaje dintr-o limbă în alta și texte complicate dintr-un limbaj în altul, traductologia ca disciplină este inexplicabil de nouă între științele umaniste, iar în cazul limbii române vorbim chiar despre pionierat. În România s-au făcut traduceri timp de 4 secole, primii noștri mari autori de texte cu valoare literară erau bilingvi, sau chiar trilingvi, scriau direct într-o limbă care nu era limba lor maternă, se autotraduceau, fără a consemna, însă, detalii cu privire la provocările pe care le-au întâmpinat în procesul de traducere.

BIBLIOGRAFIE

- Bell, Roger T.: *Translation and translating. Theory and practice*, London y New York, Longman, 1991
- Bermann, Sandra; Porter, Catherine (eds): *A Companion to Translation Studies*, Wiley Blackwell, 2014
- Beylard-Ozeroff, Ann. Jana Králova y Barbara Moser-Mercer, *Translator's Strategies and Creativity*, Amsterdam Philadelphia, John Benjamins, 1998
- Escartín Gonzáles, Eduardo, *Estudio económico sobre el Tratado de Ibn Abdún. El vino y los gremios en al'Andalus antes del siglo XII*, Sevilla, 2004 https://idus.us.es/xmlui/bitstream/handle/11441/14905/M_TD-0525.pdf?sequence=-1
- Gallén, Enric; Lafarga, Francisco; Pegenaute, Luis (eds): *Traducción y autotraducción en las literaturas ibéricas. Relaciones literarias en el ámbito hispánico: traducción, literatura y cultura*, vol. 2, Peter Lang, Editorial cinética internacional, Bern, 2010.
- García Yebra, Valentín: *Teoría y práctica de la traducción*, Biblioteca Románica Hispánica, Editorial Gredos, Madrid, 1982.
- Gentzler, Edwin: *Contemporary Translation Theories*, Clevedon: Cromwell Press, 2001

- Giné, Marta y Solange Hibbs (eds), *Traducción y cultura. La literatura traducida en la prensa hispánica (1868-98). Relaciones literarias en el ámbito hispánico: traducción, literatura y cultura*, Peter Lang, Bern, 2010
- El-Madkouri Maataoui, Mohamed, *Escuelas y técnicas de traducción en la Edad Media* <https://www.um.es/tonosdigital/znum11/portada/tritonos/tritonos-edadmedia.htm>
- Goodwin, Philip, *Translating the English Bible. From Relevance to Destruction*, James Clarke & Co, Cambridge, 2013
- Percas de Ponseti, Helena, *Cervantes y su sentido de la lengua: traducción*.
- Martino Alba, Pilar y U. Rey Juan Carlos, *San Jerónimo: traductor y traductólogo*, în https://elpais.com/diario/2010/12/14/necrologicas/1292281202_850215.html
- Munday, Jeremy: *The Routledge Companion to Translation Studies*, New York: Routledge, 2009.
- Muschietti, Delfina (ed.): *Traducir poesía. La tarea de repetir en otra lengua*, Bajo la Luna, Buenos Aires, 2013.
- Newmark, Peter: *A textbook of Translation*, London, Prentice Hall, 1988
- Newmark, Peter: *About translation*, Clevedon, Multilingual matters, 1991
- Newmark, Peter: *Approaches to translation*, Oxford, Pergamon Press, 1981
- Renoux-Caron, Pauline, *Resonancias hispánicas de las discrepancias entre San Agustín y San Jerónimo en la Vida de San Jerónimo (1595) de fray José de Sigüenza*, Criticon, 111-112, p. 121-136, https://cvc.cervantes.es/literatura/criticon/PDF/111-112/111-112_121.pdf
- Ricoer, Paul, *Sobre la traducción*, Buenos Aires, Editorial Paidós, 2005. https://cvc.cervantes.es/literatura/cervantistas/colouios/cl_II/cl_II_09.pdf

- Steiner, George, *After Babel. Aspects of Language and Translation*, Oxford University Press, 1975
https://books.google.es/books?id=rGkC-6q6QyEC&printsec=frontcover&hl=es&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Vartic, Ion, *Cioran naiv și sentimental*, Editura Polirom, Iași, 2011
- Vásquez Marruecos, José L. y Árbol Fernández, Inmaculada del: *San Jerónimo en la historia de la traducción*, în ”Teorías Lingüísticas”,
<http://www.grupodestiempos.com/PILARMAYNEZ/SanJerónimoenlahistoria.pdf>
- Vega Cernuda, Pilar Martino Alba, *La traducción: balance del pasado y retos del futuro*, Alicante, Editura Aguaclara, 2008, p. 453-466. <https://web.ua.es/es/histrad/documentos/produccion-investigadora-del-grupo/san-Jerónimo-traductor-y-traductologo-pilar-martino-alba.pdf>
- Venutti, Lawrence, *The Translator's Invisibility. A History of Translation*, Routledge, 1995. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.475.4973&rep=rep1&type=pdf>
- Venuti, Lawrence, *The Translation Reader*, London, Routledge, 2000.
- Zeeuw, Carin Ballester de: La traducción literal frente a la traducción libre. Teoría y la aplicación con respeto al artículo „Famosos, ¿por qué nos atraen sus vidas?”, în *Spaanse Taal en Cultuur*, 2012.http://htl.linguist.univ-paris-diderot.fr/_media/laboratoire/leon2009.pdf
- http://www.lavanguardia.com/historiayvida/la-malinche-interprete-hernan-cortes_11154_102.html
- Yebra, Valentin García, *Teoría y práctica de la traducción*, Madrid, Gredos, 1982.

DESPRE *BIG BANG* ȘI JANE EYRE. CONTROVERSE ÎN TRADUCERI LITERARE

■ Ovidiu Ivancu
■ University of Vilnius
■ Lithuania

ABSTRACT

Translating literary texts from/into a language is a process that requires not only knowledge in terms of grammar and style, but a set of skills that exceeds the language itself. Any literary text is deeply rooted in a mindset (*forma mentis*) and a social paradigm that needs to be properly understood. If one considers literature as an artistic product originating from the society itself, then the translator should necessarily examine and address the issues that shape and define the time when the text was produced. Consequently, when translating, one transfers a cultural product from one intellectual environment to a different intellectual environment. The present paper analyses and weighs different difficulties that might arise when transferring literary texts from one mindset into the other. Moreover, the language itself evolves and the translator faces another important obstacle; in this case, which are the instruments that allow the text to travel safely through time, without dramatically losing its meaningfulness and vigour?

KEYWORDS

literature, translation, culture, mindset, language

I. CONSIDERAȚII GENERALE

La primul meu contact cu o limbă străină, am avut o certitudine de nezdruccinat. Pentru a vorbi o altă limbă, credeam eu atunci și am continuat s-o cred vreme de mulți ani, nu trebuie decât să știi un număr rezonabil de cuvinte, fiecare dintre ele suprapunându-se semantic perfect cuvintelor limbii tale materne. Înarmat, astfel, cu o listă de cuvinte, n-aș fi avut altceva de făcut decât să extrag din memorie cuvântul potrivit și să-l așez într-o propoziție sau frază gândită în limba română. Procedând în felul acesta, aș fi putut vorbi o limbă străină, oricare ar fi fost ea, cu condiția să-mi însușesc un vocabular comparabil ca vastitate cu cel pe care îl posed în limba mea maternă. Astăzi, sună ridicol, însă cred că așa debutează, pentru cei mai mulți dintre noi, orice întâlnire cu o limbă străină. Mai important mi se pare să vedem dacă nu cumva reziduuri ale unei astfel de gândiri ne însoțesc și pe mai departe.

Certitudinea a început să se clatine la primul contact mai consistent cu gramatica limbii române. Declinările și conjugările, prepozițiile și topica nu puteau fi transpuse fidel, nu-și găseau un echivalent rezonabil în limba străină pe care îmi doream s-o vorbesc. Nici măcar atunci, însă, n-am făcut pasul complet către mutația pe care o presupune a citi într-o altă limbă, a te exprima într-o altă limbă, a traduce într-o/dintr-o altă limbă.

Sincer vorbind, nu cred că cineva poate avea experiența unei asemenea mutații dacă nu ia contact cu literatura. În dimensiunea ei funcțională, o limbă poate fi relativ repede însușită și folosită minimal. Când vine vorba de literatură, însă, lucrurile se complică. Literatura mare se naște în structurile de adâncime ale limbii în care a fost scrisă. Scott Fitzgerald, în romanul său neterminat „The Last Tycoon” (tradus în română cu „Dragostea ultimului magnat”¹), are următoarea reflecție legată de scriitori: „Scriitorii nu sunt tocmai oameni. Sau, dacă sunt scriitori buni, sunt mai mulți oameni care încearcă să fie unul singur. Sunt ca actorii care încearcă în zadar să nu se uite în oglindă. Care se lasă

¹ Fitzgerald, Scott (2010), *Dragostea ultimului magnat*, Editura Polirom, Iași, traducere din limba engleză de Ciprian Siulea, prefață și note de Matthew J. Bruccoli.

pe spate în încercarea de a nu se uita în oglindă și care sfârșesc prin a-și vedea fețele reflectate în candelabre [trad. n.]”². În plan stilistic, observația lui Scott Fitzgerald ne trimite direct către ideea unei filiații directe între literatura de calitate și complexitatea limbii în care ea se exprimă. Oglinzile sunt contorsiunile stilistice, paradoxurile care, exprimate în limba în care au fost gândite, provoacă un spasm fecund al minții. La modul ideal, traducătorul schimbă oglinda cu una care provoacă același tip de rezultat.

Actul traducerii, deci, nu numai că nu poate fi mecanic, dar el presupune o *forma mentis* pe care traducătorul trebuie să o stăpânească. Este o formă de imersiune. Modul de a articula este în directă relație cu modul de a gândi, iar acesta din urmă se naște organic din funcționarea scriitorului într-o anumită epocă, într-un anumit tip de societate. A traduce literatură presupune a reactualiza o formă de gândire care, fie e demult pierdută (traducerile din anticii greci, de pildă), fie e contemporană, dar specifică unui tip diferit de societate. Marea provocare, deci, constă în a smulge un tip de gândire din habitatul lui natural și a-l transplanta într-un alt habitat, fără a pierde prea mult în timpul procesului de transfer. Există, deci, o etică a traducerii, la fel cum există și o lipsă de moralitate a ei.

Ca orice etică, ea e tulburată de necesități pragmatice. Cartea trebuie să vândă. În cazuri fericite, numele autorului sau referințele culturale clare, explicite, sunt suficiente. În cazuri nefericite, ea trebuie să se vândă în spații culturale în care referințele originale nu mai au niciun fel de relevanță. Ca studiu de caz, ne putem opri asupra cărții lui Tom Hodgkinson, *How to be Idle. A Loafer's Manifesto*³. Autorul este cunoscut pentru a fi fondat, în Marea Britanie, revista *Idler*, în 1993. Pentru cititorul britanic, deci, *How to be Idle* conține o trimitere directă la revista lui Hodgkinson. Pentru cititorul român, însă, referința e cel mult

² Fitzgerald, Scott (2014), *The Last Tycoon*, HarperCollins Publishers, London, p. 12.

³ Hodgkinson, Tom (2004), *How to be Idle. A Loafer's Manifesto*, Hamish Hamilton, London.

obscură. Așadar, la traducerea cărții, s-a optat pentru un titlul cu mult mai pretențios: *Ghidul leneșului. Mic tratat pentru leneși rafinați*⁴. Colecția de eseuri a lui Hodgkinson devine, deci, pentru români, simultan un „ghid” și un „tratată”. Ce altă opțiune ar fi fost? În spatele unui concept precum „lenea” (*idleness*), se află, în spațiul britanic o întregă tradiție care începe în secolul XVIII, cu scriitorul englez Samuel Johnson, și continuă în secolul XXI, cu Tom Hodgkinson. În spațiul românesc, o astfel de *forma mentis* e completamente inexistentă și imposibil de redat în toată plenitudinea ei filosofică și literară. Cine citește, deci, *Ghidul leneșului. Mic tratat pentru leneși rafinați*, ia contact cu o fotografie de moment a fenomenului.

II. „AI VAZUT CUM TE-A TRADUS?” (CARAGIALE, *DIPLOMAȚIE*, 1901)

Îndeobște, la noi se citează copios, când vine vorba de traduceri, zicerea italiană „traduttore, traditore”, cu varianta franceză „traducteur, traître” sau „traduire, c'est trahir”. Expresia franțuzească are câteva secole bune, fiind atestată în secolul XVI (1549). Fără a putea concura cu ea, cel puțin din punctul de vedere al vechimii, avem, totuși, ceva similar în limba română.

În 1901, I.L. Caragiale publică în *Moftul român*, schița *Diplomație*. În corpul unui text de mici dimensiuni, puțin peste 1000 de cuvinte, verbul „a traduce” apare, conjugat la diferite moduri și timpuri, de nu mai puțin de opt ori. Fără excepție, verbul „a traduce” are sensul lui „a înșela” (la rigoare, „a trăda”, la fel ca în franceză și italiană). Ne aflăm, deci, în fața unui caz fericit; o „forma mentis” care definește întreg spațiul european, un concept, o idee lesne de înțeles, pentru că ea circulă, în forme variate, în diferite culturi europene (și nu numai). Suntem, deci, familiarizați cu ideea că actul traducerii nu poate epuiza subiectul, nu-l poate reda în plenitudinea lui.

⁴ Hodgkinson, Tom (2014), *Ghidul leneșului. Mic tratat pentru leneși rafinați*, Editura Nemira, București, traducere din limba engleză de Gabriel Stoian.

Traducerea, e, fără dar și poate, un act necesar de trădare. Ceea ce, însă, nu mi se pare că am înțeles pe deplin sunt ramificațiile acestei *trădări*. Avem tendința de a-i reduce proporțiile, odată ce-i acceptăm necesitatea. Însă, în esența ei, trădarea nu se referă exclusiv la transplantarea unui text sau a unei idei dintr-un spațiu în altul, ci poate să se manifeste chiar în interiorul aceleiași culturi, a aceleiași limbi de referință. De fiecare dată când pierdem legătura cu spațiul-timpul original al textului, și e inevitabil s-o pierdem, se produce o distorsiune care merită analizată. Dacă, în exemplul cărții lui Hodgkinson, am tratat cazul unei sintagme care nu-și poate păstra conținutul, odată ce e transmutată într-o altă cultură, poate că n-ar fi rău să ne gândim și la o abordare ceva mai... diacronică.

Nu mulți dintre cititorii lui Eminescu, în fața poeziei sale, au certitudinea că îl citesc pe Eminescu secolului XIX. Nimic mai firesc, nu-i așa?! Eminescu este Eminescu, a scris în română, îl citim în original și suntem convinși că-i putem surprinde, la contactul cu textul, subtilitățile și nuanțele. Să analizăm arhicunoscutul vers din poemul *Și dacă*: „Si dacă norii deși se duc”... E, aici, vorba de adjectivul „des”, cu forma lui de masculin plural („deși”) sau de conjuncția subordonatoare „deși”? Sigur că absența virgulei și sensul general al textului ne duc către adjectiv. Însă, când recită, Valeria Seciu optează pentru conjuncție⁵, iar Leopoldina Bălănuță⁶ pentru adjectiv. Exemplul pare banal, poate chiar superfluu, dar multiplicarea lui în progresie geometrică (pe măsură ce distanța în timp față de textul obiect e mai mare, fracturile se îndesesc) cred că îi conferă, deopotrivă, semnificație și relevanță.

În 1910, Rebreanu publică în revista *Convorbiri literare*, nuvela *Proștii*. Cuvântul „prost”, așa cum e folosit de Rebreanu, are sensul lui „sărac”, „om simplu” și nicidecum „om lipsit de

⁵ *Și dacă...*, de Mihai Eminescu. Recită Valeria Seciu, video disponibil la <https://www.youtube.com/watch?v=59-IAHqdz90> [17 februarie 2018].

⁶ Leopoldina Bălănuță, *Și dacă*, de Mihai Eminescu, video disponibil la <https://www.youtube.com/watch?v=IETmPUrLftQ> [17 februarie 2018].

inteligentă”. În epocă, circulau ambele sensuri ale cuvântului, astăzi sensul de „sărac” e pierdut. Așadar, când un cititor al secolului XXI ia contact cu textul lui Rebreanu, el are nevoie de o notă explicativă. E un soi de traducere din română în română. Am putea lua în calcul opțiunea de a înlocui titlul original cu altul (*Săracii*, în loc de *Proștii*)?! Pare excesiv, deși, dacă ar fi vorba de o traducere dintr-o altă limbă în română, probabil că ezitățile și scrupulele n-ar mai fi la fel de mari. Pentru traducătorul lui Rebreanu într-o limbă străină, alegerea naturală ar fi, evident, un echivalent pentru „om simplu”, „sărac” și nu un sinonim pentru „om lipsit de inteligență”.

În seria aceluiași analize diacronice se poate înscrie și romanul lui Charlotte Brontë, *Jane Eyre*. Există acolo o scenă în care Edward Rochester îi spune lui Jane: „This is hypochondria, Jane. You have been over-excited, or over-fatigued”. E greu de înțeles de ce Edward o acuză pe Jane de ipohondrie. Tânăra eroină a romanului e orice altceva, numai ipohondră nu. După tresărirea de rigoare la lectura pasajului, încercăm să găsim explicații. În ediția Editurii Corint⁷, traducătoarea Mirella Acsente introduce o notă prin care ne explică unul dintre sensurile pe care cuvântul „ipohondrie” le avea în secolul XIX: „melancolie”. Nota este, cred, necesară și în limba engleză, de vreme ce „hypochondria” desemnează, în secolul XXI, o altă realitate mentală. Abia odată cu sfârșitul secolului XIX, ipohondria începe să circule în limbajul curent cu un profund sens peiorativ, deși înțelesul de „bolnav închipuit” datează de pe la sfârșitul secolului XVIII⁸.

III. NOSTALGII

Știința a rezolvat demult, într-un mod elegant, problema redării integrale a conținutului de la o epocă la alta, de la un spațiu cultural la altul. Limbajul ei și-a găsit o formă de expresie care

⁷ Brontë, Charlotte (2015), *Jane Eyre*, Editura Corint, București, traducere din limba engleză de Mirella Acsente.

⁸ Baur, Susan (1988), *Hypochondria: Woeful Imaginings*, University of California Press, Berkeley, text disponibil la <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft8t1nb5v7/> [17 februarie 2018];

poate încorpora și transmite idei, fără rest, în formule, ecuații și concepte. Lucrurile se fixează, conform grilei de înțelegere a unei epoci și, mai apoi, se fac pași în față, cu fermitate. Se ajunge frumos, aproape poetic, de la mecanica newtoniana la teoria relativității și, mai apoi, la mecanica cuantică. De la atom, la protoni și neutroni și, mai apoi, la quarci...De aici, mai departe, cine știe unde...

În științele umaniste, pare că de fiecare dată, odată cu fiecare traducere, odată cu fiecare încercare de a accesa matricea de înțelepciune a trecutului, pierdem câte ceva; e o mișcare haotică, circulară și ascendentă în același timp. Reținem ceva de la cei de dinainte, dar și pierdem câte ceva... Înțelegem, dar, în același timp, răstălmăcim, interpretăm...

Când vine vorba de literatură, putem avea nostalgia limpezimii, a clarității cu care Stephen Hawking tranșează ideea de *trecut*, într-un pasaj din *Scurtă istorie a timpului. De la Big Bang la găurile negre*: „[...] nu cunoaștem ce se întâmplă la momente îndepărtate în orizont; lumina pe care o vedem de la galaxiile îndepărtate le-a părăsit acum milioane de ani și în cazul obiectelor celor mai îndepărtate pe care le vedem, lumina le-a părăsit acum circa opt miliarde de ani. Așadar, când privim universul, îl vedem așa cum a fost în trecut”⁹. Când, însă, noi privim spre text, suntem în mod dramatic forțați nu să vedem universul lui ideatic, așa cum a existat el la momentul conceperii, ci să-l percepem deformat de prezentul în care suntem cu toții iremediabil anorați. Cu alte cuvinte, nu ne putem uita spre limbaj cu aceeași acuratețe a simțurilor cu care ne uităm la stele...

⁹ Hawking, Stephen W (2015), *Scurtă istorie a timpului. De la Big Bang la găurile negre*, Editura Humanitas, București, traducere din limba engleză de Michaela Ciodaru.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

- Baur, Susan, *Hypochondria: Woeful Imaginings*, University of California Press, Berkeley, 1998.
- Brontë, Charlotte, *Jane Eyre*, Editura Corint, București, traducere din limba engleză de Mirella Acsente, 2015.
- Fitzgerald, Scott, *Dragostea ultimului magnat*, Editura Polirom, Iași, traducere din limba engleză de Ciprian Siulea, prefață și note de Matthew J. Bruccoli, 2010.
- Fitzgerald, Scott, *The Last Tycoon*, HarperCollins Publishers, London, 2014.
- Hawking, Stephen W., *Scurtă istorie a timpului. De la Big Bang la găurile negre*, Editura Humanitas, București, traducere din limba engleză de Michaela Ciodaru, 2015.
- Hodgkinson, Tom, *Ghidul leneșului. Mic tratat pentru leneși rafinați*, Editura Nemira, București, traducere din limba engleză de Gabriel Stoian, 2014.
- Hodgkinson, Tom, *How to be Idle. A Loafer`s Manifesto*, Hamish Hamilton, London, 2004.

LINGUISTIC
L ISSUES

IN T RANSLATION

PROCEDEE DE TRADUCERE ÎN LIMBA ROMÂNĂ A
VERBELOR PREFIXATE DIN LIMBA BULGARĂ

■ Silvia Mihăilescu
■ St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
■ Bulgaria

ABSTRACT

The translation process is not just a simple transfer of lexemas from one language to another, but a complex action in which the translator has to face a series of difficulties and challenges. During translation, it often uses some grammatical and lexical transformations due to the difference between the source language and the target language, which in the theory of translation are called translation procedures. Although the types of procedures described in the literature are multiple and differ from one specialist in translation studies to another, the ones formulated by Canadian linguists, pioneers of the science of translation – Jean-Paul Vinay and Jean Darbelnet, were mainly pursued, by us. In our article we have come to the conclusion that to translate the semantics of prefixed verbs in Bulgarian, the translator uses the following translation procedures, which we mention in order of their frequency: periphrasis, amplification, transposition, modulation. After the proposed contrastive analysis, we can say that the difficulties of rendering Bulgarian prefixed verbs in Romanian are explained by the particularities of the prefixes in their structure, all polysemantic and having a dual function: grammatical and lexical.

KEYWORDS

translation procedures, prefixed verb, contrastive analysis, Romanian language, Bulgarian language

*A trece dintr-o limbă într-alta înseamnă,
prin definiție, a modifica structurile.*

(Roger T. Bell)

Procesul traducerii nu reprezintă doar un simplu transfer al unor lexeme dintr-o limbă într-alta, ci o acțiune complexă, în care traducătorul trebuie să facă față unor serii de dificultăți și provocări. În decursul traducerii, acesta recurge adesea la anumite transformări gramaticale și lexicale, determinate de diferențele dintre limba sursă și limba țintă. În acest scop, traducătorul trebuie să apeleze la diferite procedee de traducere, care să confere textului tradus caracteristici morfologice, sintactice, semantice cât mai apropiate de cele ale textului original. Prin procedeu de traducere avem în vedere ‘modul în care se realizează o anumită traducere din punctul de vedere al obiectivului traducătorului, adică acea opțiune globală care influențează întregul text’ (Molina; Hurtado Albir, 2002: 507). Deși tipurile de procedee descrise în literatura de specialitate sunt multiple și diferă de la un traductolog la altul, cele formulate de lingviștii canadieni, pionieri ai științei traductologiei – Jean-Paul Vinay și Jean Darbelnet – au fost cele urmărite, în principal, de noi. În *Stylistique comparée du français et de l’anglais; méthode de traduction*, publicată în anul 1958, acești autori fac distincție între *procedee directe de traducere* și *procedee indirecte de traducere*. Procedeele directe sunt împrumutul, calcul și traducerea literală, iar cele indirecte – transpoziția, modulația, echivalența, adaptarea. Am inclus în articolul nostru și punctul de vedere al lingvistelor spaniole Lucia Molina și Amparo Hurtado Albir, care în articolul citat aici sistematizează clar multe din teoriile referitoare la procedeele de traducere. Nu în ultimul rând, o sursă importantă în determinarea acestor procedee a fost lucrarea alcătuită de

Georgiana Lungu-Badea – *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii.*

Articolul de față prezintă principalele procedee de traducere indirectă a verbelor prefixate din limba bulgară, cu accent pe dificultățile care pot apărea în procesul traducerii. Analiza contrastivă pe care o propunem se bazează pe un corpus de texte extrase din nuvelele scriitorului bulgar Jordan Radicikov, în traducerea lui Mihail Magiari. Menționăm că articolul este o prelungire firească a lucrării noastre *Aspectul verbal în limba bulgară și modalități de redare în limba română*, dedicată aspectului verbal din limba bulgară și traducerii acestuia în română (vz. Mihăilescu, *Aspectul verbal în limba bulgară și modalități de redare în limba română*, 2016). În cercetarea menționată, traducerea formelor aspectuale verbale se analizează mai ales prin prisma gramaticii tradiționale, fără referire la teoria și practica traducerii.

În limba română există doar cinci prefixe verbale care ‘servesc efectiv la formarea de cuvinte noi.’ (*Mic dicționar de terminologie lingvistică*, 1980) Acestea sunt: *des-* (*dez-*, *de-*), *în-* (*îm-*), *ne-*, *răs-* (*răz-*) și *re-*. Prefixarea, ca procedeu intern de îmbogățire a vocabularului, nu este un procedeu de mare amploare, din cauza ‘numărului mic de prefixe și a valorilor limitate ale acestora.’ (*Dicționar de științe ale limbii*, 2005) În limba bulgară, ca în toate limbile slave, rolul prefixelor este mult mai pregnant. Ele au o dublă misiune: modificarea sensului lexical și a aspectului verbului căruia i se atașează. Îndeplinesc această funcție optsprezece prefixe, toate fiind polisemantice și având un rol important în procesul perfectivării, în urma căruia se obțin verbe de aspect perfectiv de la verbe de aspect imperfectiv. Oferim spre exemplificare cele patru valori semantice ale prefixului *npe-* :

- Acțiune desfășurată prin străpungere: *прескоча = a sări (peste/dincolo de)*
- Depășirea unei limite: *преваря = a fierbe prea mult*
- Repetarea acțiunii: *прешия = a coase din nou*

- Acțiune transferată în alt loc: *преселя се* = *a-și schimba domiciliul*

Mecanismul perfectivării funcționează astfel în bulgară:

бягам (imperfectiv) *a fugi* + *за-* = *забягам* (perfectiv) *a începe a fugi*

чакам (imperfectiv) *a aștepta* + *по-* = *почакам* (perfectiv) *a aștepta puțin*

ям (imperfectiv) *a mânca* + *пре-* = *преям* (perfectiv) *a mânca prea mult*

пуша (imperfectiv) *a fuma* + *про-* = *пропуша* (perfectiv) *a începe să fumeze*

нека (imperfectiv) *a prăji* + *до-* = *донека* (perfectiv) *a termina de prăjit, a prăji cât trebuie*

Procedeele de traducere indirectă a verbelor prefixate din bulgară sunt:

1. PERIFRAZA

Unul dintre procedeele cel mai des utilizate în redarea verbelor prefixate este **perifraza**, definită ca fiind ‘înlocuirea unui cuvânt printr-un grup de cuvinte cu sens identic.’ (Lungu-Badea, *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*, 2012) Tipurile de perifraze pe care le-am detectat în traducerea verbelor prefixate sunt următoarele:

- **perifraza verbală**, alcătuită dintr-un verb însoțit de un semiauxiliar de aspect:

Хвъркаха съвсем спокойно, всяка в своя посока, но внезапно закрецияха... (ЙР, 9).

Își vedeau de treabă liniștite, când începură să țipe fără veste...(IR, 8).

În acest caz, prefixul verbal *за-* din verbul prefixat *закреция* imprimă verbului semantica „etapa inițială a acțiunii”. Cel mai potrivit mod de traducere, ales de traducător, este perifraza cu verbul aspectiv *a începe*, având trăsătura [incoativ].

Nu întotdeauna traducătorul a surprins sensul incoativ al unui prefix adăugat unui verb. Inexactități în traducere pot apărea

oricând, cum ar fi, de exemplu, în următorul caz, unde unui verb prefixat cu prefixul *из-*, care exprimă o acțiune dusă până la capăt, până la deplina ei realizare, i se atribuie sensul incoativ:

Изкъпят се, облекат ризите.... (ЙР, 22).

Încep să se scalde, apoi își trag cămășile(IR, 23).

O transpunere mai exactă a valorii prefixului *из-* din verbul *изкъпя се* s-ar fi putut realiza astfel: *a termina de scăldat/cu scăldatul*.

Aceeași scăpare a traducătorului se poate observa și în acest exemplu, unde prefixul *по-* din verbul perfectiv *почукам* conferă semnificația unei acțiuni îndeplinite o dată sau pentru un scurt timp și nu se referă la începutul acesteia, așa cum reiese din traducere:

Кълвач почука наблизо дърво с ключа си... (ЙР, 11).

În apropiere o ciocănitoare începu să bată într-un corac ... (IR, 11)

Verbul prefixat s-ar fi putut traduce cel mai bine cu ajutorul unui adverb sau al unei locuțiuni adverbiale, adăugate verbului: *a bate o dată, a bate puțin*.

La un verb aspectual se poate recurge și atunci când se traduce în română un verb prefixat ce exprimă o acțiune efectuată cu intensitate:

Другите се разсмяха, откъм огъня също долетя смях. (ЙР, 47-48).

Băieții se puseră pe râs și dinspre foc răsunară și râsetele celorlalți ...(IR, 53).

Verbul *разсмях се* are sensul *a începe să râdă din ce în ce mai puternic*, astfel că echivalarea sa în limba română se face cu ajutorul verbului aspectual *a se pune pe*. Traducătorul a surprins exact nuanța semantică introdusă de prefix când a utilizat acest verb, care ‘redă valoarea *incoativ*, dar în același timp implică și *continuativul*.’ (*Gramatica limbii române. I, Cuvântul*, 2005)

- În categoria perifrizei includem și **locuțiunile verbale**, de altfel foarte frecvente în realizarea deosebirilor de aspect în limba română, unde categoria aspectului verbal nu este gramaticalizată:

Verbul *излетявам*, în care prefixul *из-* imprimă ideea de acțiune aflată la începutul său, este redat adecvat prin locuțiunea verbală *a-și lua zborul*:

(...) клубодръвката **излетява** от дупката ... (ЙР, 92)

(...) ciocănitorea **își luă zborul** din scorbură ... (IR, 106)

Verbul prefixat *надпреварвам се*, este tradus prin locuțiunea verbală *a se lua la întrecere*, în deplin consens cu valoarea prefixului *над-* și anume „depășirea sferei de acțiune a unui obiect”:

Слух и обоняние се надпреварваха, понякога обонянието откриваше първо опасността... (ЙР, 5).

Auzul și mirosul se luau la întrecere; uneori mirosul descoperea primejdia cel dintâi... (IR, 4).

Aceeași locuțiune verbală, *a se lua la întrecere*, este folosită de traducător și pentru redarea altui verb prefixat *надбягвам*:

Беше още млад и вземаше често участие в игрите им, надбягваше се заедно с тях... (ЙР, 20).

Era încă tânăr și se juca împreună cu ei, se luau la întrecere (IR, 20).

În acest caz, mai potrivit ar fi fost dacă traducătorul folosea perifraza *a se întrece la fugă*, unde se pune în evidență nu numai semantica prefixului – „depășirea sferei de acțiune a obiectului”, ci și sensul verbului imperfectiv de bază *бягам* – *a fugi*.

Acest caz de dublă uzitare a unei locuțiuni verbale, cu accentuarea, în ambele cazuri, a semanticii introduse de prefixul *над*, vorbește de la sine de dificultățile traducerii verbelor cu acest prefix, și nu numai, de căutările pe care le întreprinde traducătorul

în dorința sa de a surprinde și a reda exact sensul lexemului din original.

- Perifraza alcătuită dintr-un **verb și un adverb**:

În următorul exemplu, adverbul *puțin* redă exact semantica prefixului *no-*, care se referă la o acțiune înfăptuită cu un grad scăzut de intensitate:

*Мъникът **поляя** и млъкна.* (ЇР, 38).

*Сățелул май **лăтрă puțin**, арои тăсу.* (ІР, 41).

Traducerea verbelor prefixate prin intermediul unui verb însoțit de un adverb nu reflectă însă întotdeauna sensul imprimat de prefix. În următorul caz, același prefix *no-* din verbul *поогъна се* este redat de traducător cu ajutorul unei locuțiuni adverbiale – *de tot*, care exprimă sensul opus celui exprimat de prefixul din limba sursă și anume – „acțiune desfășurată cu un grad scăzut de intensitate”. Traducerea exactă s-ar fi realizat prin apelarea la adverbul *puțin* și nu la locuțiunea adverbială *de tot*:

*Покривът **се поогъна**, веднъж Заяко влезе вътре и видя, че на няколко места беше прокапало.* (ЇР, 85).

*Асoperișул **се гърбовисе de tot**. Iepure intrase odată înăuntru și a văzut că în câteva locuri începuse să curgă apa.* (ІР, 97).

2. AMPLIFICAREA

De multe ori, perifraza este însoțită de un adaos lexical, de o sintagmă mai amplă, care pune în evidență semantica prefixului redată prin perifrază. Acest procedeu se numește **amplificare** și apare ‘atunci când limba țintă utilizează mai mulți semnificanți, pentru a acoperi lacunele sintactice sau lexicale.’ (Molina; Hurtado Albir, 2002: 500)

De exemplu, amplificarea se folosește la traducerea unui verb cu prefixul *na-*, care redă o acțiune epuizată până la saturare. Astfel, verbul *насмуча се* având sensul *a suge/a trage din (pe săturate)* e tradus prin două verbe – *a se sătura* și *a suge*, care redau mai pregnant semantica acestui verb.

И кърлежът, дето все лежеше свит в брадата му, се беше насмукал с кръв и сега спеше, мъртъв от преяждане. (ЙР, 12).

Până și căpușa care zăcea mereu adăpostită în barba lui se săturase de cât sânge supsesse și acum dormea ca moartă, de îmbuibare. (IR, 11).

În următorul exemplu, verbul *заускря*, cu sensul *a scânteia; a face scânteii* este tradus prin sintagma *a izbucni o mare de scânteii și luciri*, în care verbul *a izbucni* dezvoltă un sens aspectual, impus în limba sursă de prefixul *за-*, iar substantivele *mare, scânteii și luciri* redau cu o mai mare expresivitate semantica verbului tradus.

После всичко в потока заускря от водата, момчетата и жената се пръскаха един друг ... (ЙР, 46).

Apoi în torent izbucni o mare de scânteii și luciri de ape; flăcării și femeia se stropeau unii pe alții. (IR, 51).

3. TRANSPOZIȚIA

Transpoziția are în vedere înlocuirea unei părți de vorbire cu o altă parte de vorbire, fără a schimba sensul comunicării (vz. Vinay; Darbelnet, 1995: 36).

Ilustrăm această metodă de traducere printr-un exemplu, unde verbul prefixat *прегъвам*, care are semnificația *a îndoi*, este tradus printr-un substantiv însoțit de adjectiv – *picioarele țepene*:

Даже яретата галопират право към него, без да прегъват крака в колената... (ЙР, 7-8).

Până și iezii mai răsăriți galopează glonț către el cu picioarele lor țepene... (IR, 6).

Transpoziția și perifraza se folosesc uneori împreună de către traducător. În următorul exemplu, verbul prefixat *размурисвам*, cu sensul *a răspândi un miros puternic*, e tradus prin perifraza alcătuită din verbul *a împrăști* și substantivul *miros*, acesta din urmă reprezentând transpoziția verbului din original cu un substantiv:

*През тия дни тютюницата **размирусват** на
никотин и на пърчовина. (ЎР, 8)*

*În acest răstimp, de pe toate pământurile dimprejur se
împrăștie un miros de tutun și de capră. (IR, 7)*

4. MODULAREA

Modularea reprezintă ‘variația comunicării, care se poate realiza prin schimbarea unghiului sau punctului de vedere’ (Vinay; Darbelnet, 1995:36), iar când se apelează la acest procedeu de traducere, se utilizează abstractul în loc de concret, cauza în loc de efect, partea în loc de întreg etc.

Iată un exemplu de traducere a unui verb prefixat, unde traducătorul a recurs la modularea:

*През целия ден не може да я **отпъди** от съзнанието
си.... (ЎР, 23).*

*Toată ziua se **gânde numai la ea**... (IR, 24).*

Verbul *отпъди* are semnificația *a goni, a alunga*, dar este tradus printr-o sintagmă care exprimă un sens opus față de cel al verbului prefixat, prin utilizarea adverbului *numai – a se gândi numai la ea*. Aici cauza este înlocuită de efect, sensul traducerii este „nu pot să o alung din gândul meu, pentru că mă gândesc numai la ea”. Această transformare în traducere nu alterează conținutul verbului prefixat din limba sursă, semnificația sa e păstrată în limba țintă.

În concluzie, observăm că specificul limbii din care se face traducerea impune adesea un procedeu de traducere sau altul. Varietatea semantică a verbelor prefixate din limba bulgară nu are corespondent în limba română care, așa cum menționam mai sus, are un număr redus de prefixe verbale, astfel că traducătorul este constrâns să recurgă la procedeele de traducere indirectă. În ordinea frecvenței, acestea sunt: perifraza, amplificarea, transpoziția, modularea. În urma analizei contrastive propuse, putem afirma că dificultățile redării verbelor prefixate bulgare în română, reflectate în inexactitățile care apar în traducerea acestora, se explică prin particularitățile prefixelor din structura

acestora, toate polisemantice și având o dublă funcție: gramaticală și lexicală.

BIBLIOGRAFIE

- Bidu-Vrânceanu, A. (ed.) (2005), *Dicționar de științe ale limbii*, Nemira, București.
- Constantinescu-Dobridor, Gh. (ed.) (1980), *Mic dicționar de terminologie lingvistică*, Albatros, București.
- Lungu-Badea, G. (ed.) (2012), *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*, Editura Universității de Vest, Timișoara.
- Mihăilescu, S. (2016), *Aspectul verbal în limba bulgară și modalități de redare în limba română*, Editura Universității București, București.
- Molina Martínez, L.; Hurtado Albir, A. (2002), 'A Dynamic and Functionalist Approach. Translation Techniques Revisited', *Meta*, XLVII, 4, available at <http://www.erudit.org/revue/meta/2002/v47/n4/008033ar.pdf> [May 1st 2016]
- Vinay, J.-P., Darbelnet, J., (1995), *Comparative Stylistics of French and English*. (Translated: J. C. Sager, M.-J. Hamel), John Benjamins B.V., Amsterdam/Philadelphia.
- *** (2005) *Gramatica limbii române. I, Cuvântul*, Editura Academiei, București.
- *** (1983) *Граматика на съвременния български книжовен език, II. Морфология*. Издателство на БАН, София.

IZVOARE

- ЎР: Радичков Ў. (1970), *Скални рисунки. Новели*, Издателство Български писател, София.
- IR: Radicikov, I. (1978), *Desene pe stânci*, Editura Minerva, București, traducere de Mihail Magiari.

PREPOSITIONS IN TRANSLATION: *IN* AND *ON* IN ROMANIAN AND PORTUGUESE

■ Roxana Ciolăneanu
■ University of Lisbon
■ Portugal

ABSTRACT

The present paper aims to reveal some differences in conceptual and semantic representation of space in Romanian and Portuguese starting from a context-based analysis of how the English prepositions *IN* and *ON* are translated into the two languages. Two tests were run: an interlingual translation test and an intersemiotic translation test. Their outcomes have indicated, on the one hand, some general tendencies in the use of the corresponding prepositions in Romanian and Portuguese; on the other hand, many deviations from the established models were spotted, which led to the conclusion that prepositional usage is, to a certain extent, culturally and linguistically determined and, consequently, it is highly contextualised.

KEYWORDS

spatial relations, conceptual representation, interlingual translation, intersemiotic translation, figure, reference

INTRODUCTION

The present paper goes in line with Evans & Levinson's statement according to which the claims of Universal Grammar refer to "tendencies rather than strict universals" (2009: 429); consequently, the diversity in human language should be the focal point since "language is a bio-cultural hybrid, a product of intensive gene: culture co-evolution over perhaps the last 200,000 to 400,000 years" (2009: 431). Prepositions might represent an interesting case of spotting such universal tendencies since they are part of the language "skeleton". On the other hand, the way we understand and speak about space is not based on science, but on our own perceptions and experience with the surrounding world. Consequently, "[w]e reason and talk about the world using language in ways that reveal our reliance on our beliefs" (Svorou, 1994: 1). Hence, the difficulties one come across when translating prepositions from one language into another call for a more culture-orientated and language-specific approach.

Why were prepositions chosen as the main focus of this experimental study? Firstly, because of the difficulty of identifying their cross-linguistic equivalences since they are highly polysemous and, consequently, difficult to predict (even for languages belonging to the same family); secondly, because they are part of what has been called the *fine-structural level of language* (Talmy, 1983). This level, as opposed to *macroscopic expository level* (the level of open-class lexical elements, i.e. verbs, nouns, adjectives), includes closed-class grammatical elements and categories which function as a *skeletal conceptual microcosm*, i.e. a structure that organizes the open-class elements and, at a higher level, our thoughts and concepts (Talmy, 1983: 228). Consequently, a legitimate question would be whether the use of different prepositions by speakers of different languages in similar/identical contexts is indicative of a different way of seeing and conceptualizing the world.

The conceptualization of space is particularly important because space is one of the basic domains of human knowledge, which, by means of metaphorical transfer, is used in configuring other domains. For instance, time seen as space is noticed by

Haspelmath (1997) as being an old insight going at least 150 years back. Space is also considered to be “the first intellectual task facing the child, a task which human mobility makes mandatory” (Levinson, 1996: 179).

Given its foundational status, it is interesting to look at it from a cross-linguistic perspective and compare a set of closed-class of such elements in various languages. As it has been noted before, looking at how space is conceptualized will provide insightful information about cultural relativity as it is thought to be constrained both by the nature of the physical world and the nature of human psycho-biology (Levinson, 1996: 179).

The present study is principally focused on contexts in which ON and IN are used to express static topological spatial relations¹ in English and their equivalents in Romanian and Portuguese. After reviewing some important literature about prepositions and their use, the next section focuses on presenting the data provided by two tests (an interlingual translation test and an intersemiotic translation test) and on analysing the results in the light of the theoretical assumptions exposed in the first section. Convergent and divergent points in how prepositions are employed to express static spatial relations in the target languages are reinforced in the concluding part.

THEORETICAL BACKGROUND

Prepositions and their use in various languages have been studied by many authors (Talmy, 1983; Herskovits, 1985; Coventry and Carmichael, 1994; Levinson, 1996; Bowerman and Choi, 2001; Brala, 2002; Feist and Gentner, 2003; Zwarts, 2012 among others). In his 1983 study, Talmy addresses the concept of

¹ Topological relations are “static locations between objects which specify an objective space relying on geometrical properties that are deemed to be speaker-neutral” (Thiering 2015: 156). For instance, a context such as *The cup is on the table* represents a static topological spatial relation between the cup and the table as opposed to *Put the hat on*, which implies a dynamic relation between the agent and the hat.

schematization as playing a fundamental role in describing space linguistically. The author investigates the cognitive processes that are involved in *schematization* and looks at space as an instance of the way that language represents meaning in general (Talmy, 1983: 225 - 226). Talmy's theory is based on two main concepts (first mentioned in his 1978 study) that are widely used in characterising spatial relations: *the figure*, "a moving or conceptually movable object whose site, path or orientation is conceived of as a variable the particular value of which is the salient issue" and *the ground* (or *the reference object*), "a reference object (itself having a stationary setting within a reference frame) with respect to which the Figure's site, path, or orientation receives characterisation" (Talmy, 1983: 232).

The author identifies three levels in analysing the properties of prepositions:

- *Idealization* refers to the application of a schema to a concrete referent. The way languages express space is indicative of the human cognitive capacity to idealise space, i.e. to reach a certain degree of abstraction starting from concrete physical details.
- *Abstraction* means ignoring the characteristics of the concrete referent that are not relevant for the schema;
- *Topology* implies deeper abstraction in the sense that the language's spatial schema abstracts even further away from the initial physical characteristics and, consequently, shape and magnitude become irrelevant.

When various schemas are available, it is the speaker's choice to use one or the other, depending on the aspect they want to highlight. However, there are situations in which the choice of a certain schema is culture- or language-dependent, i.e. it is the culture or the language that "requires a certain way of looking at the situation over other possibilities" (Talmy, 1983: 267).

In her 1985 study, Annette Herskovits examines space relations and discriminates between the *ideal meaning* of a preposition, i.e. a *focal relation* around which the prepositional category is organized, and its *use types*, i.e. its various senses dependent on

certain contextual factors, such as *relevance*, *salience*, *tolerance*, and *typicality*. She also identifies a mediating level between the world and the language, which she calls *geometric conceptualization*, i.e. “schematic images (*geometric descriptions*) matched onto the objects” (Herskovits, 1985: 344).

Herskovits, in line with other authors, proposes an ideal description of each preposition; consequently, IN is used in relation to *spatial inclusion* (e.g. ‘The bird is IN the bush’), and ON, to express *contiguity and support* for three dimensional objects (e.g. ‘a pear ON a tree’) and *contiguity* for one- or two-dimensional reference objects (e.g. ‘a village ON the road’, where the village is conceived of as a point on a mental map). The author distinguishes between motivated patterns (e.g. ‘John is IN his car’)² and idiosyncratic aspects of meaning (e.g. ‘John is ON the bus’), which must be specified in the lexicon (Herskovits 1985: 354). The author also analyses *unexplained context dependencies* in which the choice of the preposition is not justified by the objects’ position. Such an example is the use of the prepositions AT in the sentence ‘John is AT the supermarket’, which cannot be justified by the person’s position. She argues that the selection of the preposition IN is also possible (‘John is IN the supermarket’), implying that both John and the speaker are in the supermarket.

Coventry and Carmichael (1994) emphasise the role of the mental model in choosing one preposition or another, which functions as an interface between language and the world. By running an experimental study of a set of prepositions (IN, ON, OVER and BESIDE) using a 5-point Likert scale and sentence completion, the authors reached the conclusion that this mental model involves not only and exclusively spatial relations, but also functional

² The motivated usages of prepositions follow the two-step system: first, each preposition has an ideal meaning that is to be found in its each and every use applicable to schematizations of the objects; second, a number of pragmatic principles (salience, relevance, tolerance, and typicality) are activated to explain the various prepositional choices and metonymies.

relations, depending on the functions of the objects used as referents in a given context. For instance, in the contexts ‘IN a dish’ and ‘ON a plate’ the prepositions are conventionally chosen following the functions the objects are normally associated with, irrespective of their geometric specificities.

Most of the studies on prepositions developed their argumentation having English as a focal point, thus ignoring the fact that space may be differently expressed in other languages. Levinson (1996) contrasts English to Guugu Yimithirr³ and Tzeltal⁴ in order to illustrate three different systems of “looking” at space: from an anthropomorphic and egocentric perspective (English)⁵; from absolute angles, following cardinal points (Guugu Yimithirr)⁶; a mixed system (Tzeltal)⁷.

The author concludes that the universal constraints on human spatial conception are not necessarily encoded in language but in pragmatics, i.e. there are some universal principles of rationality that might motivate the language use (Levinson 1996: 192); consequently, he proposes the framework of holistic functionalism which is based on the relation between conceptual and social structures.

³ Guugu Yimithirr is an Australian Aboriginal language spoken in Far North Queensland.

⁴ Tzeltal is a Mayan language spoken in the Mexican state of Chiapas.

⁵ This is what Levinson calls elsewhere the *relative solution*: “angles on the horizontal are found relative to an individual’s point of view” (Levinson 1998: 13). E.g. *in front, left, right* etc.

⁶ The *absolute orientation* “fixes absolute angles regardless of the orientation of the reference object” (Levinson 1996: 180). E. g. *to the north of, to the south of* etc.

⁷ This language uses *absolute orientation* by making reference to a fixed notion of “uphill/downhill” inclined plane mixed with a *relative orientation* system, which describes objects as positioned relative to other objects. Consequently, “there are no terms for ‘to the left’ or ‘to the right’ at all, the terms for ‘face’ and ‘back’ refer to body-parts rather than spatial regions, and there is a possible argument that the vertical dimension is only conceived of as the limiting case of the notional inclined plane mentioned above” (Levinson 1996: 182).

Another interesting study taking a cross-linguistic view on prepositions belongs to Bowerman and Choi (2001). Starting from the two fundamental prepositions, IN and ON, already proven as being acquired at an early age, the authors base their study on six prototypical situations of *support* and *containment* (presented in the figure 1 below). They demonstrate that there is “an implicit gradient of static spatial situation types” (Bowerman & Choi, 2001: 487).

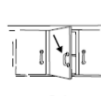

	 1	 35	 44	 61	 27	 2
English	-----ON-----					IN
Japanese	UE					NAKA
Dutch	-----OP-----		-----AAN-----			IN
Berber	-----X-----					-----DI-----
Spanish	-----EN-----					

Figure 1: Spatial meaning continuum (Source: Bowerman & Choi, 2001: 485)

The authors have noted, for instance, that, the segmentation that English operates between *support* (from below, from the side or from above) and *containment* is completely irrelevant in Spanish, which uses EN in all the contexts. Conversely, Dutch operates segmentation inside *the support* contexts (between situations in which the gravitational force is irrelevant, like 1 and 35, and situations in which the *support* may be affected by the

gravitational force, like in 44, 61 and 27), whereas Japanese exhibits a mixed system: prepositional (one term for 1 and another one for 2) and inflectional (for the in-between situations). Berber, on the other hand, presents some overlapping situation as far as situations 35, 44 and 61 are concerned.

They have also noticed some tendencies: reading from left to right, the figure shows how the concept of *support* is extended over situations in which it is not prototypical like in 1. Reading from right to left, a language that represents the prototypical situation of *containment* as in 2, can extend over 27, for instance, and see it as a sort of “incorporation” (like Spanish and Berber do).

The authors draw the conclusion that the linguistic realisation of *support* and *containment* is not dictated by the structure of reality and the way we perceive it, but that there are some language-specific conventions that need to be learned.

DATA AND ANALYSIS

Taking into account that “first order observations must precede higher-level generalizations” (Talmy, 1983: 226), our analysis will be based on the results of two empirical tests that led us to compare the outcomes of an *interlingual translation*⁸ test to those of an *intersemiotic translation* test. The two tests actually mirror Herskovits’ “encoding” and “decoding” notions: thus, in the first “decoding” test the subjects read the sentences in English and afterwards they had to interpret them, providing the appropriate equivalent in the target language; in the second “encoding” test, the respondents looked at a set of images, each of them presenting two objects, and their task was to describe the spatial relation between them using the preposition they considered appropriate.

For the first test, the subjects chosen were students in *Translation (Romanian - Portuguese and Portuguese - Romanian)*. They were asked to translate a set of contexts provided by the *Longman Dictionary of Contemporary English [LDCE]* for IN and ON (see

⁸ The terms and the distinction between *interlingual translation* and *intersemiotic translation* were borrowed from Jakobson, 2000.

table 1 below and, for detailed examples, **appendix 1**). For the purpose of this study, only the contexts in which the two prepositions are used to express *static topological spatial relations*⁹ were selected.

The table below summarizes the solutions the subjects found in translating ON into Romanian and Portuguese:

	Context	Romanian			Portuguese		
		PE	ÎN	LA	EM	EM CIMA DE	A
1	touching a surface or being supported by a surface	+	-	-	+	+	-
2	used to say where something is written or shown	+	-	+	+	-	-
3	attached to or hanging from something	-	+	-	+	-	-
4	in a particular place	+	+	+	+	-	-
5	in a particular position, in relation to something else	-	+	-	+	-	+

⁹ For a definition, see footnote 1.

Table 1: Equivalences of ON in Romanian and Portuguese

ON is by definition the preposition used to express *support* and *contiguity*, as various studies show. The table above shows that there are three prepositions in Romanian (PE, ÎN and LA) and three in Portuguese (EM, EM CIMA DE, A) which are used to translate the English ON. It also shows that the Portuguese prototypical equivalent of the English ON is EM (each and every context allows for the use of this preposition and, in some specific situations, it can be replaced by EM CIMA DE or A). The situation in Romanian is much more complex: PE, which is considered the prototypical preposition used to express *support*, appears three times as the equivalent of ON; ÎN, which is considered the prototypical preposition to express *containment*, is used four times, and LA, which is normally seen as a movement preposition, is used twice.

Analysing the contexts, we noticed that actually there are two prototypical prepositions corresponding to the English ON in Romanian that are quite distinctly distributed: PE is canonical in “on a surface” class of contexts (cf. *LDCE*) and ÎN, in “attached/hanging”, “in a particular place” and “position” contexts (cf. *LDCE*). However, there are two classes of contexts left in which various prepositions can be used: PE and LA in “written/shown” class, and all three of them in the “place” class.

In Portuguese, EM is the prototypical preposition equivalent to the English ON, as the table above shows. All classes identified in *LDCE* include contexts in which EM represents an option. There are two exceptions: EM CIMA DE, which can be seen as a specialization of the canonical preposition EM, used only in “on a surface class of contexts”, i.e. precisely where PE is canonical in Romanian. This does not mean, however, that they are complete equivalents because, as we will show later, there are contexts in which they do not overlap; A, typically a movement preposition, is used as static in left/right contexts.

IN is widely recognized as the canonical preposition to express *containment*. In *LDCE* there were identified only two classes of contexts illustrative for IN that express static topological spatial

relations: “used with the name of the container, place, or area to say where someone or something is” and “into a container, place etc.”

At a closer look, the division between the two classes seems to be rather artificial because they actually encompass similar situations, such as:

en. My mother is IN the *kitchen*.

ro. Mama este ÎN *bucătărie*.

pt. A minha mãe está NA *cozinha*.

en. There’s some sugar IN the *cupboard*.

ro. Este zahăr ÎN *dulap*.

pt. Há açúcar NO *armário*.

en. Mr Fisher is IN *New Zealand* now.

ro. Domnul Fisher este ÎN *Noua Zeelandă* acum.

pt. O senhor Fisher está agora NA *Nova Zelândia*.

en. Mr Fisher is IN *Boston*.

ro. Domnul Fisher este LA/ÎN *Boston*.

pt. O senhor Fisher está EM *Boston*.

As it can be seen from the examples above, there is a visible correspondence between the English IN, the Romanian ÎN and the Portuguese EM. There is an exception though in Romanian (e.g. Domnul Fisher este LA *Boston*) that might be included in Herskovits’ category of idiosyncrasies. However, it must be noted that the above-mentioned context allows for the use of ÎN as well. There is, nonetheless, a meaning difference that depends on the speaker’s location: if he/she is in Boston, the correct preposition is ÎN; if he/she is in any other location but Boston, the selected

preposition is normally LA. This different use of prepositions works only with cities/towns, never with countries.

In the second test, the subjects were asked to describe various pictures¹⁰ and their responses were monitored and registered in the **appendices 2 and 3**. The pictures were randomly presented during the test, but here, for the sake of our analysis, we organized them into ON contexts and IN contexts.

For the purpose of the present study, a different group of students from those used in the first test were used as subjects of this second test (mainly Portuguese students learning Romanian and Erasmus students from Romania with no or little translation experience). When the students were asked to verbalize what they see in the shown pictures using only static contexts (i.e. *to be* contexts), a significant deal of variation appeared. In other words, the students were supposed to do a translation exercise, not starting from words (as in the first test), but from images (more accurate representations of real-life situations).

The analysis carried out in the second test only partially validates the preliminary results of the first test. The data presented in the **appendices 2 and 3** confirm Herskovits' statement that space relations do not apply to objects themselves, but to their geometric descriptions. In the case of ON for example, the reference objects can be round, bi-dimensional or tri-dimensional, supporting the figure from below or above, as long as the ideal meaning (*contiguity + support*) is there, English selects ON and Romanian PE. There are, of course, situations in which the language oscillates and allows for ON or IN, depending on what the speaker wants to focus on: the idea of *contiguity + support* or *containment* (see example 5 above for oscillation between PE and ÎN in Romanian, and example 24 illustrating hesitation between ON and IN in English). To be noted that these hesitations are not

¹⁰ When testing, the set of pictures of static spatial relations designed by Melissa Brown (1992) was used, which can be found at <http://fieldmanuals.mpi.nl/volumes/1992/topological-relations-pictures-static-relation/>; in the present paper, for the sake of illustration, equivalent pictures that could be adapted to the paper format were used.

universal, in the sense that even if in Romanian example 5 allows for the use of both prepositions, in English IN is not an option; the other way around, even if in 24, English may select either ON or IN, depending whether the tree is looked at as *support* or *container*, in Romanian only ÎN is the right option. There are also situations (like the example 6 in **appendix 2**) in which the different languages assign different ideal meanings to the same reality: in English, the hook is seen as *support* for clothes, so ON is selected, whereas in Romanian, it is seen as *container*, so IN is selected. The choice may have to do with the typical image that the reference object has in people's mind: in Romanian, "cuier" is typically thought of as a piece of furniture, which might be open or closed, so a space that "contains" things, i.e. pieces of clothing, whereas in English, "hook" is seen as an isolated piece of curved metal which does not "contain", but "supports". These examples come to confirm the hypotheses that the choice of one preposition or another is cognitively-determined and language-specific and reinforce the impact that linguistic relativity has on lexical choices that speakers of one language or another make.

These examples also show that prepositions are extremely vague from a semantic point of view and that their meaning is strictly dependent on the objects' geometrical descriptions, which correspond to geometric conceptualizations of the world that mediate "between language and perceptual representations or mental images of scenes" (Herskovits 1985: 350). There are, however, various degrees of vagueness, and Portuguese demonstrates that the distinction between "contiguity + support" and "containment" that function in most languages by selecting different prepositions is not relevant. Portuguese has only one preposition to express static spatial relations, which is EM. In other words, the ideal meaning of the Portuguese preposition EM is [+ static, - movement], being totally irrelevant whether the space created by the reference object is seen as container or support that allows for attachment. Maybe this is the reason why the European Portuguese classifies as incorrect the usage of EM with some verbs that imply movement, whereas English and

Romanian accept the usage of IN and ÎN in some well-determined situations. For instance:

En. I arrived IN Lisbon.

Ro. Am ajuns ÎN Lisabona.

Pt. *Cheguei EM Lisboa. (The correct sentence in European Portuguese is: Cheguei A Lisboa.)¹¹

Given this situation, Portuguese becomes more specific when it needs to make the difference between *containment* and *contiguity* + *support* explicit and it uses the prepositions DENTRO (INSIDE) and EM CIMA DE (literally ON THE TOP OF). We may say that the actual Portuguese equivalents for the English IN and ON and for the Romanian ÎN and PE used statically are DENTRO and EM CIMA DE since EM has no intrinsic meaning, it only shows that there is a static spatial relation between two objects, the referent and the figure.

A difference between Romanian on the one hand, and English and Portuguese, on the other hand, is the diversity of prepositions selected when various body parts are used as reference objects. For instance, in the example 34, in Romanian the earring is ÎN the ear, in 26, the necklace is LA neck, and in 19, the plaster is PE leg. Why does Romanian select various prepositions for situations which normally correspond to the use of PE (see, for example, a “hanging situation with attachment” in examples 20 or 29 or an “around + attachment” situation in 12)? A hypothesis that could be followed is that of some structural loans as a consequence of language contact because they are exceptions to the already checked systematic use of prepositions. Anyway, we take them as being part of what Herskovits was calling *unexplained context dependencies* and consider them as good candidates to be specified in the lexicon since they are exceptions to the productive rules that have already been established.

¹¹ Nonetheless, the use of the preposition EM in this context is fully accepted in the Portuguese spoken in Brazil.

TENTATIVE CONCLUSIONS

The purpose of the present study was to establish some general directions as far as the translation of IN and ON into Romanian and Portuguese is concerned. The incontestable common point between the three languages is the perspective on space: anthropomorphic and egocentric, in Levinson's terms.

The first test revealed some general tendencies: ON = PE = EM and IN = ÎN = EM. However, there are situations in which these patterns are not followed and the reason seems to lie in the way people belonging to one culture or another look at and conceive of the world.

The second test comprised a greater variety of illustrated situations, and the subjects were not limited and influenced by the perspective of English as a source language. They simply "translated" into words the images they were prompted with. This new approach allowed for spotting the differences in conceptualizing space more accurately.

The Romanian PE is the equivalent of the English ON in *attachment* + *support* situations as long as the ground is not culturally "seen as" a container. This is why, from a geometrical point of view (images 6 and 13: *attachment*, *support*, *hanging*), in two similar situations, English uses the same preposition, ON, whereas Romanian uses two: ÎN in 6, and PE in 13. The same argument holds to explain the oscillation in 14: if the speaker selects the ground "creangă" (en. branch) seen as *support*, the preposition that is automatically chosen is PE; on the contrary, if the ground "copac" (en. tree) is used, seen as *container*, the chosen preposition is ÎN.

The things are not that straightforward as far as the body parts seen as *support* are concerned (see examples 3, 7, 11, 19 and 26 in table 3); this is why, the commonsensical indication would be for these specific contexts to be registered in the lexicon.

The selection of the right preposition in Portuguese seems to be a much easier task than in Romanian, since Portuguese, as it has

been noted also for Spanish by Bowerman and Choi (see figure 1 above), has a general preposition, EM, that marks the static spatial relation and, optionally, other means to make this relation more precise (EM CIMA DE for ON, and DENTRO for IN). As example 5 in table 2 above shows, only in expressing right/left position Portuguese compulsorily selects a different preposition: A. Being a highly contextualised use of this preposition, which normally indicates movement, it should be specified in the lexicon.

All in all, this study has proven, once again, that language is context-dependent and embodies a great deal of culturally different ways of perceiving the world. Some general lines of using the two prepositions have been decoded under the form of *ideal meanings* associated to them: *support* and *containment* (ON, PE, EM), *containment* (IN, ÎN, EM). However, deviations from these ideal meanings are difficult to encode in a straightforward equivalence between the three languages, and a competent translator needs to have a very good knowledge of the target language and culture in order to select the right preposition.

Following other authors that consider that “spatial language, properly analysed, can shed light on spatial thinking” (Landau & Jackendoff 1993: 217), our analysis tried to emphasise some differences in the prepositional usage in English, Romanian and Portuguese that may be indicative of some differences in thinking about space. This study also adds evidence of language instances that make automatic translation rather difficult to acquire.

BIBLIOGRAPHY

- Bowerman, M. (1992), ‘Topological relations pictures: static relations’, in Levinson, S.C., *Space stimuli kit 1.2*, Max Planck Institute for Psycholinguistics, Nijmegen, available at <http://fieldmanuals.mpi.nl/volumes/1992/topological-relations-pictures-static-relation/> [March 5th 2016]
- Bowerman, M., Choi, S. (2001), ‘Shaping meanings for language: universal and language-specific in the acquisition of

- spatial semantic categories’, in Bowerman, M., Levinson, S.C., *Language Acquisition and Conceptual Development*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Coventry, K., Carmichael, R. (1994), ‘Spatial Prepositions, Object-Specific Function, and Task Requirements’, in *Journal of Semantics*, 11, pp. 289 – 309.
- Evans, N., Levinson, S.C. (2014), ‘The myth of language universals: language diversity and its importance for cognitive science’, *Behavioural and Brain Sciences*, vol. 32, pp. 429 - 492.
- Haspelmath, M. (1997), *From Space to Time. Temporal Adverbials in the World’s Languages*, München, New Castle, Lincom Europa.
- Herskovits, A. (1985), ‘Semantics and Pragmatics of Locative Expressions’, *Cognitive Science*, 9, pp. 341 – 378.
- Jakobson, R. (2000), ‘On linguistic aspects of translation’, in Venuti, L., *The Translation Studies Reader*, Routledge, London, New York.
- Landau, B., Jackendoff, R. (1993), ‘What and where in spatial language and spatial cognition’, *Behavioral and Brain Sciences*, 16, pp. 217 – 265.
- Levinson, S. C. (1996), ‘Relativity in Spatial Conception and Description’, in Gumperz, J.J., Levinson, S.C., *Rethinking linguistic relativity*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Levinson, S. C. (1998), ‘Studying Spatial Conceptualization across Cultures: Anthropology and Cognitive Science’, *Ethos*, 26(1), pp. 7 - 24.
- Svorou, S. (1994), *The Grammar of Space*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Talmy, L. (1978), ‘Figure and Ground in complex sentences’, in Greenberg, J.H, Ferguson, C., Moravcsik, J., *Universals of human language*, vol. 4, Stanford University Press, Stanford, CA.

Talmy, L. (1983), 'How language structures space', in Pick, H., Acredolo, L., *Spatial orientation: Theory, research, and application*, Plenum, New York.

Thiering, M. (2015), *Spatial Semiotics and Spatial Mental Models: Figure-Ground Asymmetries in Language*, De Gruyter Mouton, Berlin/Munich/Boston.

[LDCE] – *Longman Dictionary of Contemporary English*.

APPENDICES

APPENDIX 1: EXAMPLES RETRIEVED FROM LDCE AND TRANSLATED INTO ROMANIAN AND PORTUGUESE

	Context	English	Romanian	Portuguese
1	“on a surface”	Your things are ON the table.	Lucrurile tale sunt PE masă.	As tuas coisas estão NA ¹ /EM CIMA DA MESA.
		People were sunbathing on the grass.	Oamenii stăteau la soare PE iarbă.	As pessoas apanhavam sol NA relva.
		The little girl was sitting ON her father’s shoulders.	Fetița stătea PE umerii tatălui ei.	A menina estava NOS ombros do pai.
2	“written/shown”	There’s a diagram ON page 25.	E o diagramă LA pagina 25.	Há um diagrama na página 25.
		The phone number was written ON a piece of paper.	Numărul de telefon era scris PE o bucată de hârtie.	O número de telefone estava escrito num pedaço de papel.
3	“attached”	She hung her coat ON a hook.	Și-a agățat haina în cuier.	Ela pendurou a casaco NO cabide.
4	“place”	The town is	Orașul este	A cidade está

¹ In Portuguese there is contraction between prepositions and articles. NA is the results of such a contraction (EM + the definite article for feminine singular, *a*).

		right ON the border.	chiar LA frontieră.	mesmo NA fronteira.
		Is there any water supply ON the island?	Există rezerve de apă PE insulă?	Existe fornecimento de água NA ilha?
		He grew up ON a ranch in California.	A crescut LA/ÎNTR-O ² fermă din California.	Ele cresceru num rancho na Califórnia.
5	“position”	You’ll see the school ON your right.	Ai să vezi școala ÎN DREAPTA.	Vais ver a escola À tua esquerda.
		They live ON the opposite side of the town.	Locuiesc ÎN cealaltă parte a orașului.	Eles vivem NO lado oposto da cidade.

APPENDIX 2: THE USE OF ON IN ROMANIAN AND PORTUGUESE

	Picture	English	Romanian	Portuguese
1		The cup is on the table.	Ceașca este pe masă.	A chávena está na mesa.
2		The stamp is on the envelope.	Timbrul este pe cartea poștală.	O selo está no envelope.

² ÎNTR-O is the contraction in Romanian between the preposition ÎN and the indefinite feminine article O.

3		The hat is on the (man's) head.	Pălăria este pe cap.	O chapéu está na cabeça.
4		The spider is on the ceiling.	Păianjenul este pe tavan.	A aranha está no teto.
5		The books are on the shelf.	Cărțile sunt pe/în raft.	Os livros estão na prateleira.
6		The coat is (hanging) on the hook.	Trenciul este în cuier.	O casaco está no cabide.
7		The ring is on the (person's) finger.	Inelul este pe deget.	O anel está no dedo.
8		The butter is on the knife.	Untul este pe cuțit.	Há manteiga na faca.
9		The tree is on the hill.	Bradul este pe deal.	A árvore está na vertente (direita) do monte / subida da colina.
10		The apple is on the plate.	Mărul este în farfurie. / Mărul este pe tavă.	A maçã está no prato.

11		The shoe is on the foot.	Pantoful este în picior.	O sapato está no pé.
12		The hose is on the tree trunk.	Furtunul este pe buturugă.	A mangueira está em cima do tronco.
13		The telephone is on the wall.	Telefonul este pe perete.	O telefone está na parede.
14		The apple is on the tree.	Mărul este pe creangă. / Mărul este în copac.	Há uma maçã na árvore / no ramo.
15		The figure is on the stamp.	Fața e în tablou. / Portretul este în tablou.	O retrato está no quadro.
16		The table cloth is on the table.	Fața de masă este pe masă.	A toalha está na a mesa.
17	 <small>k1918601 fotosearch ©</small>	The peg is on the line.	Cârligul este pe sârmă.	A mola está no estendal.
18		The man is on the roof.	Omul este pe acoperiș. / pe casă.	O homem está em cima do/no telhado.

19		The plaster is on the leg.	Bandajul e pe picior.	O penso está na perna.
20		The clothes are on the line.	Rufele sunt pe sârmă.	As roupas estão no estendal.
21		The cat is on the mat.	Pisica e pe covor.	O gato está em cima do tapete.
22		The leaves are on the branch.	Frunzele sunt pe creangă.	As folhas estão no ramo.
23		The painting is on the wall.	Tabloul este pe perete.	O quadro está na parede.
24		The fruit is on / in the tree.	Fructele sunt în pom.	A fruta está na árvore.
25		The rain is on the window.	Sun picături pe geam.	As gotas de água na janela.
26		The necklace is on the (woman's) neck.	Colierul este la gât.	O colar está no / ao pescoço.
27		The insects are on the wall.	Sunt insecte pe perete.	Há bichos na parede.

28		The jewel is on the necklace.	Pandantivul este pe lăntișor.	A medalha está no fio.
29		The pencil is on the desk.	Creionul este pe masă.	O lápis está em cima da mesa.
30		The handles are on the doors.	Mânerele sunt pe ușile dulapului.	Os puxadores estão nas portas.
31		The lamp is on the ceiling.	Lampa este pe perete.	O candeeiro está no teto.
32		The tree is on the hill.	Copacul este pe deal.	A árvore está no cimo do monte.
33		The acronym is on the t-shirt.	Scrisul / Sigla este pe tricou.	A sigla está na T-shirt.
34		The earring is on the ear.	Cercelul este în ureche.	O brinco está na orelha.

APPENDIX 3: THE USE OF IN IN ROMANIAN AND PORTUGUESE

	Picture	English	Romanian	Portuguese
35		The apple is in the bowl.	Mărul este în bol.	A maçã está na tigela.

36		The yacht is in the sea / out at sea.	Barca este în/pe apă.	O barco está no mar.
37		The box is in / inside the bag.	Cutia este în geantă.	A caixa está na / dentro da mala.
38		The hole is in the cloth.	Pata este pe prosop. / Gaura este în tricou.	Há um buraco no pano / um furo na toalha.
39		The crack is in the mug.	Fisura este pe cană.	Há uma racha na chávena.
40		The fish is in the tank.	Peștele este în acvariu.	O peixe está no / dentro do aquário.
41		The cigarette is in the (man's) mouth.	Țigara e în gură.	O cigarro está na boca (do homem).
42		The dog is in the basket.	Câinele este în cutie.	O cão está no cesto.
43		The rabbit is in the cage.	Iepurele este în cușcă.	O coelho está na/dentro da gaiola.

44		<p>The owl is in the tree trunk.</p>	<p>Bufnița este în scorbura.</p>	<p>O mocho está num / dentro do buraco da árvore.</p>
45		<p>The dog is in the house.</p>	<p>Câinele este în cușcă.</p>	<p>O cão está na/dentro da casota.</p>

TRADUCERE ȘI TERMINOLOGIE: ÎNTRE DIACRONIE ȘI SINCRONIE

- Cristina Alice Toma
- Free University of Brussels | Belgium
- University of Bucharest | Romania

ABSTRACT

TRANSLATION AND TERMINOLOGY: BETWEEN DIACHRONY AND SYNCHRONY

Translation and terminology are relatively new scientific disciplines, even though their practice can be traced back to ancient times. Translation provides a means of enriching terminologies from one language to another particularly in the 19th century, while contributing to terminological homogenization and internationalisation of scientific terms in the 21st century. Terminology takes the form of translation that it perceives as a sub-branch especially when its main objective is the transfer from one language to another. How has the relation between translation and terminology evolved over the last three centuries? How is the evolution of this relation reflected in Romanian terminology? We attempt to answer these questions relying on a case study centred around the inventory of autonymous field and subfield terms in mathematics and geography. The emphasis on specialisation, on the one hand, and interdisciplinarity, on the other hand, are elements that enable the proliferation of subfield terms, in general, and of the syntagmatic ones, in particular.

KEYWORDS

terminology, translation, diachrony, synchrony, interdisciplinarity

Traductologia și terminologia sunt considerate științe moderne relativ recente, deși practici care li se pot atribui fără echivoc sunt înregistrate din timpuri îndepărtate. Traducerea este sursă a îmbogățirii terminologiilor de la o limbă la alta în special în secolul al XIX-lea și devine un factor al omogenizării terminologice și al internaționalizării termenilor științifice în secolul al XXI-lea. Terminologia ia forma traducerii pe care o consideră ca subramură atunci când obiectivul de bază este trecerea de la o limbă la alta. Cum evoluează raportul dintre traducere și terminologie de-a lungul ultimelor trei secole? Cum este reflectată evoluția acestui raport în terminologia românească? Încercăm să răspundem acestor întrebări într-o manieră exemplificativă printr-un studiu centrat pe inventarul termenilor domeniali și subdomeniali autonomi din matematică și geografie. Accentuarea specializării, pe de o parte, și interdisciplinaritatea, pe de altă parte, sunt fenomene care duc la proliferarea termenilor subdomeniali, în general, și a celor sintagmatici, în mod special.

1. TRADUCERE ȘI TERMINOLOGIE ÎN DIACRONIE

Atât traducerea (traductologia) cât și terminologia sunt două științe relativ recente având însă o istorie destul de îndepărtată și bogată.

1.1. O MICĂ INCURSIUNE ISTORICĂ

1.1.1. Traducere

Originea practicii traducerii se pierde în negura timpului. Un prim episod care stă ca mărturie a existenței intenției de interpretare interlinguală este evocat de către inscripțiile gravate pe mormintele din Egipt datate cu trei milenii înainte de Hristos. Tot de atunci apar primele instrumente specializate în traducere sub forma unor glosare bilingve care sunt considerate de G. Mounin prototipuri ale dicționarilor contemporane.

Episodul moștenit direct în cultura europeană și creștină este reprezentat de cultura din Grecia antică și Roma antică. Relativ antagonice prin atitudinea față de traduceri, Grecia se remarcă prin hegemonia elenică, iar Roma prin cultivarea cunoașterii literaturilor străine prin intermediul traducerilor. Roma inaugurează traducerea literară și îl dă pe primul traducător în persoana lui Livius Andronicus (284-205 î.H.) care traduce *Odiseea* în 240. Inventarul termenilor folosiți pentru *traducere* este restrâns la un cuvânt în greacă *hermeneuein* ‘a interpreta’, dar lărgit și semnificativ în latină: *vertere, convertere, transverter, imitari, reddere, translatare*.

Totuși atât Grecia cât și Roma sunt culturi care îmbrățișează traducerea cărții monumentale a creștinătății, Biblia, din ebraică în greacă și, respectiv, latină. Deși neatestat științific, rămâne viu mitul celor 72 de traducători care, după ce au fost închiși pe insula Pharos din Alexandria timp de trei luni pentru traducerea Bibliei din ebraică în greacă, la sfârșitul perioadei de lucru, toți prodususeră același text. Traducerea Bibliei în latină se făcea în sec. IV-V. Apariția traducerilor Bibliei are ca rezultat apariția diferitelor curente religioase: catolic, ortodox, protestant. Traducerea este sursa diversificării religioase și culturale. Mai târziu limbile moderne vor prelua textul sacru: germana (Luther 1522); engleza (Tyndale 1525); franceza (Olivetanus 1535) (v. Ungureanu 2013: 6).

Practica traducerii este completată de preocuparea pentru pregătirea traducătorilor și pentru teoretizarea traducerii. Urme ale acestei preocupări apar încă de la prefața lui Cicero care îl reproduce pe Demostene. Prima școală de traducere apare pe tărâm spaniol (Raymond Toledano, 1125-1151), iar primul tratat de traducere unde este folosit prima dată cuvântul *traducere* revine Franței (Etienne Dolet, 1540, *La manière de bien traduire d'une langue en autre*).

Traductologia ca știință modernă apare la mijlocul secolului trecut, George Mounin fiind unul dintre teoreticienii recunoscuți în domeniu. Victoria Ungureanu propune identificarea a trei etape în dezvoltarea traductologiei moderne: i) structuralistă (Cary); ii)

pragmatică (Vinay, Darbelnet, Catford) și iii) ‘textlinguistic’ (Weinrich, Barthes) și ‘scoposteoria’¹ (Reiss, Vermeer).

Ca multe dintre disciplinele științifice moderne, traductologia este un domeniu plasat la intersecția mai multor domenii: lingvistică, psihologie, sociologie, antropologie, culturologie etc. Un domeniu în care traductologia are aplicare imediată este *terminologia*.

1.1.2. Terminologie²

Privită din perspectiva preocupării pentru găsirea unei limbi perfecte, terminologia își găsește originile în teoriile logiciste asupra unei limbi universale ale lui Leibnitz și Descartes.

Ecoul acestor deziderate îl găsim la Descartes când comentează căutarea unei limbi universale în scrisoarea sa către Père Mersenne din 20 noiembrie 1629. Aceste cercetări nu-i inspiră decât un scepticism ironic. După ce descrisese dificultățile pe care le-ar provoca acceptarea unei limbi „care ar ajuta raționamentul, reprezentându-i distinct fiecare lucru, încât i-ar fi imposibil să se

¹ Skopos „du grec « finalité ». Dans la théorie du skopos ou la finalité de l’acte traductionnel est le principe primaire de la prise de décision dans ce processus. (Nord, 2008 : 167) La théorie du skopos est développée à la fin des années soixante-dix et dans les années quatre-vingt par Katharina Reiss et Hans Vermeer ; elle reflète le passage des théories linguistiques et formelles vers une conception plus fonctionnelle et socioculturelle de la traduction. Le principe fondamental de cette théorie de la traduction est que la traduction, comme toute autre activité humaine, poursuit un objectif (un skopos). Le traducteur peut être amené à abandonner dans certaines situations spécifiques la finalité qu’avait le texte source et à poursuivre, pendant le processus de traduction, la finalité requise pour le texte cible. (Osimo, 2011 : 313)” (Raková 2014 :162)

² Reluăm fragmente din Toma 2006. *Lingvistică și matematică: terminologie, limbaj, discurs, interdisciplinaritate* [Pref. Prof. univ. dr. Petre Gheorghe Bîrlea, Prof. univ. dr. Domnița Tomescu, Prof. univ. dr. Angela Bidu-Vrânceanu, Conf. univ. dr. Emil Ionescu], Editura Universității din București, 2006 (2008, continuare de tiraj), 520 p. ISBN (10) 973-737-206-9 ISBN (13) 978-973-737-206-2. [cu bibl. (p. 417-450), ind.; rés. fr.; lucr. bazată pe teza de doctorat a autoarei, intitulată „Limbajul matematic din perspectivă terminologică interdisciplinară”, coord. de prof. univ. dr. Angela Bidu-Vrânceanu]

înșele”, Descartes ajunge la concluzia că ar putea fi construită o limbă a științei, dar nu ar putea fi impusă spre utilizare³.

Încercările taxonomice ale secolului al XVIII-lea pot fi considerate ca aparținând mai degrabă arheologiei terminologiei și nu istoriei acesteia. Pentru a înțelege teoria terminologică a lui Wüster, și, mai larg, reflecțiile referitoare la terminologie în fosta URSS între cele două războaie mondiale, trebuie amintit contextul istoric, influența pozitivismului logic și a cercului de la Viena (cf. Slodzian 1993).

Primul nume de reținut este fără îndoială cel al lui Wittgenstein, a cărui primă ediție a *Tractatus logico-philosophicus* apare în 1921. Lucrarea influențează filozofii și oamenii de știință interesați de logică a căror reunire determină constituirea Cercului de la Viena. Printre membrii săi figurează Moritz Schlick și, începând din 1926, Rudolph Carnap⁴.

Carnap va continua această căutare a unei „Esperanto științific”, încercând să concilieze fidelitatea față de regulile logicii și față de constrângerile experienței în elaborarea unei filozofii care poate fi calificată drept „științifică”, în sensul că este o filozofie internă

³„Or, susțin că această limbă este posibilă și că putem găsi știința de care depinde, prin intermediul căreia țărani ar putea să judece, mai bine decât o fac filozofii acum, adevărul lucrurilor. Dar nu sperați să o vedeți utilizată; acest fapt ar presupune schimbări uriașe în ordinea lucrurilor și ar trebui ca întreaga lume să nu fie decât un paradis terestru, ceea ce nu poate fi propus decât în povești.” (Descartes 1953: 915 apud Cabré 1998).

⁴ Rudolph Carnap a fost elevul lui Gottlob Frege, ceea ce permite atașarea directă a cercului de la Viena proiectului leibnizian de caracteristică universală pe care Frege îl preia în *Ideografie (Begriffsschrift)* în 1879. Obiectivul lui Frege este de a construi o nouă „limbă a gândirii pure”. Frege nu minimalizează importanța semnelor, dar caută să contorneze piedicile pe care acestea le pun rațiunii. Într-un text publicat în 1882, scrie: „Limbajul se dovedește defectuos când e vorba de prevenirea greșelilor de gândire. Nu satisface condiția primordială în acest caz, aceea de univocitate” (Frege 1971:64 apud. Cabré 1998).

practicii științifice. Influențat mai ales de către fizicianul și filozoful Ernst Mach, care apără o poziție senzaționalistă, Carnap publică *Der Logische Aufbau der Welt (La structure logique du monde)* în 1928. Regăsim în această lucrare grija de a combina un senzualism revăzut și o organizare a experienței sensibile compatibilă cu limbajul logicii moderne. Pentru aceasta, Carnap, plasându-se în descendența (pe linia) lui Frege și Russell, vizează construcția ansamblului de obiecte pornind de la elemente de bază combinate prin relațiile de bază, pe primul loc aflându-se relația de asemănare⁵.

Dacă în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, oamenii de știință sunt cei dintâi interesați de terminologie, în secolul al XX-lea, această disciplină exercită o atracție notabilă mai ales asupra tehnicienilor. Progresul accelerat al diferitelor tehnici și tehnologii necesită nu numai denumirea unor noi concepte, ci mai ales armonizarea lor.

Așa se face că fondatorul terminologiei moderne și cel mai important reprezentant al Școlii de la Viena este un inginer, Eugen Wüster (1898-1977). În aceeași perioadă apare și Școala sovietică de terminologie, al cărui reprezentant important este D. S. Lotte (1889-1950). În 1904 se înființează prima asociație de normalizare la Missouri (CEI). Putem deja sublinia că lingviștii nu sunt entuziași le primele manifestări ale terminologiei, deși aceasta vizează limba. „Dar preocuparea lor generală, mai ales

⁵ Un asemenea program – nu este nimic altceva decât o reconstrucție a lumii obiective bazându-ne numai pe experiența noastră sensibilă – presupune o intervenție asupra mijloacelor semiotice care contribuie la această construcție. Limbajul este astfel în slujba unui fenomenalism. *Manifestul cercului de la Viena (La conception scientifique du monde: le cercle de Vienne)* are drept obiectiv unificarea cunoștințelor științifice prin constituirea unui limbaj riguros, fondat pe logică. Noul spirit științific astfel definit se vrea empiric și pozitivist, caracterizându-se printr-o analiză logică a materialelor experienței: „Cum sensul fiecărui enunț științific se stabilește printr-o reducere la un enunț asupra datelor, tot astfel trebuie să poată fi indicat sensul fiecărui concept, oricare ar fi ramura științei căreia îi aparține, reducându-l pas cu pas la celelalte concepte, până la conceptele de cel mai jos grad care se referă la datele înseși.” (Wüster 1985: 119).

astăzi, este de a construi o teorie care să integreze principiile ce guvernează atât limbile naturale cât și pe cele artificiale, fără a acorda atenție diverselor aspecte ale limbii considerate ca instrument de comunicare” (Cabré 1998: 22), tocmai ceea ce ar permite terminologie să joace un rol cheie în cercetările lingvistice.

Forma incipientă a terminologiei, destul de veche, este disciplină având drept obiect de studiu „colectarea” termenilor specializați; totuși, dezvoltarea terminologiei propriu-zise, sistematică, cu o reflecție profundă asupra principiilor, fundamentelor și metodelor sale se realizează în ultimii ani obținând recunoașterea generală a importanței sale sociale și politice pe plan internațional. Într-adevăr, actul de naștere al terminologiei ca știință poate fi considerat semnat de către Eugen Wüster în anii '30⁶.

În cursul dezvoltării sale, terminologia ia câteva orientări în funcție de mediile în care se dezvoltă: **curentul lingvistic**, **curentul traductologic** și **curentul normalizator**. Terminologia capătă funcții specifice în raport cu obiectivele cărora trebuie să răspundă de fiecare dată. Primul curent al terminologiei este reprezentat prin trei școli: școala de la Viena, școala de la Praga și Școala de la Moscova.

Studiile terminologiilor clasice decretează, într-o concepție de descendență wüsteriană, *univocitatea termenului*, *mono-referențialitatea* și *apartenența la un domeniu*. În schimb, socioterminologia adaugă la studiul dimensiunii semantice a termenului, contrapartea sa socială, textuală și istorică. Dar terminologia nu este numai o disciplină teoretică, ci și o practică

⁶ Majoritatea specialiștilor sunt de acord în a susține paternitatea lui Wüster pentru terminologie o dată cu publicarea tezei sale de doctorat (de exemplu, Picht 1984). După alții, ca Rondeau 1983, Lotte ar fi tatăl veritabil al terminologiei, fiind interesat de aspecte teoretice și metodologice ale acesteia, pe când Wüster era interesat la începutul activității sale numai de tratarea datelor terminologice, abia prin anii '70 ocupându-se cu adevărat de terminologie.

care vizează formarea de normalizatori, de traducători și de tehnoredactori tehnici – spațiu unde își dă mâna cu traductologia.

1.2. SITUAȚIA LIMBII ROMÂNE

1.2.1. Traducere

Istoria traducerii în limba română începe în secolul al XVI-lea o dată cu istoria însăși a limbii române, marcată de conviețuirea scrierilor pe teritoriul românesc în mai multe limbi. Momentul apariției limbii române este identificat cu scrisoarea lui Neacșu, 1521, însă cercetări din a doua jumătate a secolului trecut semnalează unele texte pierdute precum Evanghelia și Apostolul, 1532 (v. Gheție 1974) sau alte documente precum Psaltirea Hurmuzaki, 1500-1510 și acestea fiind scrise tot în limba română. Anul 1521 poate fi notat, de asemenea, ca anul apariției scrierii în limba slavonă *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*.

Alături de slavonă, conviețuiau spre sfârșitul secolului al XV-lea în cultura românească, greaca și latina. De menționat că această cultură românească incipientă nu era izolată de cultura europeană. Ștefan cel Mare iniția scrierea cronicilor ce marchează în cultura românească, îngemănate, nașterea literaturii și a istoriei. Ștefan cel Mare avea legături strânse cu Polonia și Italia, aceasta din urmă fiind reprezentată prin însuși secretarul său, Gerardo, trimis de Senatul Veneției în urma răsunetului victoriilor lui Ștefan împotriva turcilor (Vaslui, Podul Înalt). Papa Sixt, temător de pericolul turcesc, le adresa nobililor îndemnul de a sprijini odată pentru totdeauna pe "acest adevărat atlet al creștinătății"⁷.

⁷ „Tot Ștefan a devenit cunoscut Occidentului în urma biruinței de la Podul Înalt, din 1475, când au fost luate turcilor peste o sută de drapele, dintre care un mare număr a fost trimis chiar Papei Sixt al IV-lea, și un altul regelui Cazimir al Poloniei. Cronicarul Stęfano Magno, martor ocular, relatînd despre aceste lupte, cu tot luxul de amănunte, afirmă, în concluzie: "se spune că au fost 75.000 de turci dintre care au fost uciși 50.000; valahii erau numai 30.000. A fost ceva miraculos".” http://www.romlit.ro/documente_italiene_despre_stefan_ce_l_mare

Sprrijinul extern politic sau militar se averește doar la nivel moral, însă profitul cultural este evident.

Circulația valorilor culturale implică circulația limbilor și, în consecință, utilizarea traducerilor. Traducerea integrală a bibliei din limba elinească în limba română este realizată sub domnia lui Ioan Șerban Cantacuzino Basarab Voievod fiind cunoscută și sub denumirea de *Biblia de la București*, 1688. În secolul următor, Dimitrie Cantemir este primul român tradus în limbi străine. *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman*, scrisă în latină apare în 1724 la Londra. Un secol mai târziu în 1852 este rândul culegerii de cântece bătrânești a lui Vasile Alecsandri să fie tradusă în franceză, publicată la Paris *Poésie roumaines, Les Doinas, Poésies Moldaves* și în engleză, publicată la Londra *The Doinas or the National Songs and Legends of Romania*. Ca exemplu de savant poliglot al secolului al XX-lea poate fi amintit Nicolae Iorga care citea în 11 limbi și vorbea 6. Opera sa impresionantă, peste 1200 de cărți și 25 000 de articole, cunoaște traduceri în franceză, engleză, germană, italiană.

Scriitorii români sunt adeseori preocupați de traducere, începând din secolul al XIX-lea și până azi. George Coșbuc traduce *Odiseea* lui Homer, poemele lui Bayron, versurile lui Schiller, *Divina comedie* a lui Dante. Lucian Blaga traduce *Faust* din Goethe și poeziile lui Edgar Poe. Tudor Vianu traduce din Shakespeare. Alexandru Philipide traduce Baudelaire. Tudor Arghezi traduce comediile lui Molière și fabulele lui La Fontaine și Crilov. Ungureanu (2013) adaugă acestor nume, promotori contemporani ai traducerii literare: Baconski, Levițchi, Dutescu, Covaci, Boieru, Gromov, Crețu.

1.2.2. Terminologie⁸

Apariția terminologiei ca știință este târzie – atât pe plan internațional, cât și pe plan național – însă practicarea acesteia precede cu mult dobândirea statutului de domeniu distinct. Pe de o parte, dezvoltarea științelor presupune construirea unui limbaj adecvat comunicării rezultatelor sale, limbaj în care *termenul* joacă un rol-cheie, pe de altă parte, asigurarea acestei comunicări are o bază interdisciplinară și transdisciplinară, ceea ce impiețează asupra delimitării stricte a meritelor științei implicate în acest proces.

Există un oarecare decalaj între terminologia românească și terminologia internațională. Un indiciu al acestui fapt este la îndemâna oricui, reieșind din consultarea dicționarului. Dacă în Hachette 1991, în Petit Robert sau în Petit Larousse 1995, de exemplu, intrarea *terminologie* înregistrează două sensuri, inventar de termeni și știință, în dicționarele românești, DN 1986, VB 1987, DEX 1998, apare un singur sens și nu acela de știință, ci de inventarul termenilor dintr-un domeniu dat⁹.

Amintim aici că terminologia românească dezvoltă cele două direcții principale ale terminologiei europene, normativă și lingvistică-descriptivă, cărora li se adaugă o direcție filologic-istorică, monografică, apărută în buna tradiție a lingvisticii diacronice românești. Sunt privilegiate constituirea terminologiilor științifice românești pentru „științele naturii, matematice și tehnice” (Ursu 1962) sau pentru domeniul religiei (Bârlea 2000; Chivu, o serie de studii după 1990). Dintre cele trei direcții, o importanță deosebită o are direcția funcțional-

⁸ Reluăm fragmente din Toma 2006. *Lingvistică și matematică: terminologie, limbaj, discurs, interdisciplinaritate* [Pref. Prof. univ. dr. Petre Gheorghe Bîrlea, Prof. univ. dr. Domnița Tomescu, Prof. univ. dr. Angela Bidu-Vrânceanu, Conf. univ. dr. Emil Ionescu], Editura Universității din București, 2006 (2008, continuare de tiraj), 520 p. ISBN (10) 973-737-206-9 ISBN (13) 978-973-737-206-2. [cu bibl. (p. 417-450), ind.; rés. fr.; lucr. bazată pe teza de doctorat a autoarei, intitulată „Limbajul matematic din perspectivă terminologică interdisciplinară”, coord. de prof. univ. dr. Angela Bidu-Vrânceanu]

⁹ Sinonim cu domeniul (cf. Rastier 1994).

lingvistică inițiată și condusă de Angela Bidu-Vrănceanu, reprezentată prin numeroase lucrări individuale și colective.

2. TRADUCERE ȘI TERMINOLOGIE. DE LA DIACRONIE LA SINCRONIE

Exploatând instrumentele de bază ale traducerii, dicționarele bilingve (*Dictionnaire bilingue* (Raková 2014 :155)) dar și manuale, texte specializate și dicționare monolingve (*Dictionnaire monolingue* (Raková 2014 :155)) încercăm să demonstrăm funcția traducerilor (*Norme de la traduction* (Raková 2014 :160)) în împrumutul lexical terminologic (*Emprunt* (Raková 2014 :156)). Termenii avuți în vedere sunt denumirile domeniilor *matematică* și *geografie* și ale subdomeniilor acestor științe. Date fiind prototextul (*Prototexte* (Raková 2014 :161)) și metatextul în cazul acestor termeni (*Métatexte* (Raková 2014 :159)), raportul dintre conotativ (*Connotation* (Raková 2014 :154)) și denotativ (*Dénotation* (Raková 2014 :155)) se anulează. Neexistând o realia specifică (*Realia* (Raková 2014 :161)), nu poate fi vorba de exotism (*Exotisme* (Raková 2014 :157), *Exotisation* (Raková 2014 :157)), naturalizarea (*Naturalisation* (Raková 2014 :160)) fiind automată, fără intervenție de tip neutralizare (*Neutralisation* (Raková 2014 :160)).

2.1. MATEMATICĂ¹⁰

Ca domeniu, matematica face parte din științele vechi, domeniile "vechi" (1648-1780): geografie (trad. din it., engl., fr.), lingvistică, filozofie, istorie, medicină, matematică (1777 -tipărit un prim manual-traducere) (Chivu 2000). De aceea, problema studierii subdomeniilor sale nu este lipsită de importanță. Tipăriturile, manualele și cursurile, dar și programele școlare dau informații despre subdomeniile matematicii. Relația terminologie - domeniu - normă (supradialectală - *Lexiconul de la Buda, Laurian&Massim*) apare la fiecare nivel: fonetic, morfologic,

¹⁰ Cercetări la care am participat în cadrul Institutului de Lingvistică „I. Iordan – Al. Rosetti” pentru *Tratatul de istorie a limbii române literare*, coordonat de DI Prof. Gheorghe Chivu; responsabil terminologiei – Dna Prof. Angela Bidu-Vrănceanu.

formarea cuvintelor (derivate, adaptări de derivate). Inventarul terminologiei domeniiale și subdomeniiale este stabilit pe baza manualelor și a cursurilor, dar și utilizând informații din mărcile diastractice și din programele școlilor - învățământ (cf. Ursu&Ursu 2004).

Inventarul termenilor din subdomeniile matematicii, așa cum rezultă din mărcile diastractice, înregistrează o evidentă tendință de accentuare a specializării din secolul al XIX-lea până în secolul al XXI-lea.

Iată situația lexicografică a mărcilor domeniiale în secolul al XIX-lea – Poenar 1841 înregistrează: aritmetică, geometrie, matematică, t. (termin, zicere); Negulici 1848: geom. (geometrie), mat. (matematică), t. - termin (Vorbă); PP 1862: Geom. (geometrie), Mat. (matematică), Term. T. (termeni (zicere) de); Antonescu 1862: geom. (geometriă), math. (mathematice), term. (termin); Costinescu 1870: Alge. (Algebră), Aritm. (Aritmetică), Matem. (Matematică), T. (Terminu), Sci. Știința. Dacă *matematica* apare înregistrată constant, subdomeniile sale apar sporadic și neuniform. În schimb un subdomeniu ca *algebra* apare înregistrat ca termen independent cu o definiție similară cu definiția înregistrată de dicționarele din sec. al XX-lea:

algebra s.f. (arabicu) scientia matematica care se ocupa cu operationile fundamentali, numita si Aritmetica generale si Analytica, de altii tradussa prin Calculu cu littere, era de altii restrinsa la arta de a deslega ecationi. (LaMa 1876 (Laurian și Massim 1871-1876); Poenar 1840, Negulici 1848

algébră și mai rar álgebră (fr. algèbre, it. sp. álgebra, d.ar. el-ğēbr) f., pl. e. Acea parte a matematicii care se ocupă de chestiunile de aritmetică și geometrie într'un mod general, înlocuind cu litere cantitățile știute și neștiute [...] (Scriban 1939); CA 1926, DLR 1913, CA 1926, DEȘ 1978 DEXI 2007

Mai mult frecvența utilizării termenului asigură dezvoltarea familiei sale lexicale: algebraicu sau algebricu, -a, adj., relativu la algebra; calculu algebraicu, cantitati algebrice. Perspectiva epocii

respective asupra raportului dintre "matematici" o găsim explicitată în LaMa 1876: algebr'a, geometri'a, mechanic'a sunt parti alle mathematicei; mathematic'a pura, mathematic'a applicata, mista.

Dacă luăm definițiile lexicografice pentru *algebră* din secolul al XIX-lea și al XX-lea remarcăm o similaritate a semnelor înregistrate: /o știință matematică/; /tipul de activitate/; /sintagmă specializată/; /relația cu celelalte subdomenii matematice/; /sensul actual, specializat/, adică: același semnificant este asociat cu doi semnificați diferiți. Putem vorbi de o **monosemie aparentă** sau **neologie semantică voalată**, amalgamarea fiind prezentă doar în semnificat, nu în concept. Cu alte cuvinte este respectat principiul obiectivității în știință exprimat de Coșeriu făcând apel la dictonul platonician „Să spui lucrurile așa cum sunt!”

Mergând de la dicționare spre manuale, constatăm prezența interesului pentru captarea interesului cititorului prin relația cu realia. Geometria este văzută ca apărând din necesitate practică: potopurile ștergeau granițele dintre moșii și "s-a născocit meșteșugul de a măsura pământul, și acest meșteșug a primit nume de Geometrie." (Pătru 1839: II). Cărțile sunt adresate unui public nespecializat și avertizat asupra dificultății unor ziceri: "Fiindcă voesc ca acei dintre voi care pot a avea trebuință să citească cărți de geometrie, să priceapă deosebite ziceri ce se află în aceste cărți, voi fi silit să mă slujăsc cu dănele în următoarele noastre convorbiri;" (Pătru 1839: IV). Mai mult, e arătată "concentricitatea" construirii conceptelor matematice: "numai mă voi sili a vă face să le [nn zicerile] pricepeți bine. Poate vi se vor părea cam ciudate; dar pricină este, că Geometria venindu-ne prin Greci, zicerile cele mai multe ale acestei științe, s-au împrumutat din limba lor." (Pătru 1839: IV).

Ca și geometria, aritmetica e prezentă în sec. al XIX-lea prin traduceri (v. Pop 1850) și prin opere originale (Asachi 1836). Prin aritmetică se face un pas în plus spre abstractizare, ea fiind rațională. Printre termenii aritmetici prezenți în texte amintim: *numere întregi, adunare, scădere, înmulțire, împărțire,*

descompunere în factori întâiu, comuni împărțitori de mai multe numere, cele patru lucrări, numere fracționare, fracții zecimale.

De remarcat că *adiție* este dublat, într-o aceeași perioadă, de *adunare*, încât se creează premisele pentru a vorbi de sinonimie terminologică matematică. De asemenea, *împărțire* apare în paralel cu *divizie*. Alte cupluri sinonime apar pentru concepte aritmetice, însă numai dacă avem în vedere sec. al XIX-lea în întregime: *scădere* - *subtragere*, *cele patru lucrări* - *operații*, *extracția rădăcinilor* - *ecstragerea rădăcinilor*, *cubice* - *cube*.

Ca și în cazul geometriei și al aritmeticii, trigonometria de dovedește un subdomeniu bine delimitat al matematicii în sec. al XIX-lea. Dovada dezvoltării subdomeniilor matematicii, printre altele, este existența unor subtipuri ale lor înseși. De exemplu, geometria poate fi "teoretică" sau "practică", aritmetica poate fi "rațională", iar trigonometria "drept-liniară" sau "sferică".

Obiectul trigonometriei este de a "arăta prin numere lungimile și unghiurile" (Pop 1850: 1). Deși destinat școlilor, tratatul de trigonometrie are o introducere destul de abruptă, noțiuni ca *triunghi drept-liniu și sfericu, unghiuri, laturi* sunt date ca deja cunoscute cititorilor:

"Unu triunghiu dreptu-liniu sau sfericu având șase părți, trei unghiuri A, B, C și trei laturi opuse lor, a, b, c, fig. 1, se poate cere care le este legătura, și câte din ele trebuie să se dea, ca, după legătura lor, să se afle celelalte părți." (Pop 1850: 1-2). I

Spre deosebire de trigonometrie, algebra pare o disciplină mai populară, mai frecvent prezentă. În 1890, de pildă, *Cursu elementaru de algebra* al lui N. Culianu, ajunge la ediția a IV-a. Limbajul natural și limbajul simbolic (cifric și literal) sunt integrate grafic și în același timp puse în evidență reciproc unul prin intermediul celuilalt. Sunt marcate explicit, noțiuni preliminare, definițiuni, teoreme, aplicațiuni, exemple, exerciții, note, metode, formule (generale), probleme, rezolvire. Se observă astfel dezvoltarea amplă a metalimbajului matematic. De exemplu, la rezolvirea ecuațiunilor de gradul ănteu cu mai multe necunoscute, între paragrafele 102 și 115 (Culianu 1890: 88-106)

se succed următorii termeni metamatematici care organizează textul: definițiuni, teorema I, teorema II, metoda substituțiunii, metoda reducțiunii, nota, nota, metoda lui bezut, nota.

Metalimbajul nu face economie de termeni matematici. De exemplu, în teorema:

"Teorema V. Cuoțientul al doue fracțiuni este ecualu cu fracțiunea dividendu immulțită prin inversa fracțiunei divisoru." (Culianu 1890: 52).

se remarcă îmbinarea de termeni printre care apar doar cuvinte necesare pentru construcția sintactică (*al, este, cu, prin*).

O etapizare mai fină a evoluției matematicii în România, a creației matematice originale, în special, cuprinde cinci perioade: I. sfârșitul sec. al XIX-lea – primele manuale originale – Alexandru Orăscu, Neculai Culianu; prima teză modernă de matematică – Spiru Haret; primele lucrări originale – János Bolyai (geometrie neeuclidiană – în același timp cu N. Lobacevski), Dimitrie Asachi (inversarea seriilor), dar mai ales Emanoil Bacaloglu (geometrie diferențială: curbe și suprafețe podare); II. primele două decenii ale sec. al XX-lea – Gheorghe Țițeica, Dimitrie Pompeiu, Traian Lalescu; III. deceniul al treilea – Constantin C. Popovici, Simion Stoilow, Alexandru Myller, Octav Onicescu, Dan Barbilian ș.a.; IV. matematicienii născuți după 1900 – Miron Nicolescu, Gheorghe Vrânceanu, Grigore Moisil ș.a.; V. matematicienii afirmați în anii socialismului – Gheorghe Marinescu, Solomon Marcus, Romulus Cristescu ș.a. (cf. Ștefan și Nicolau 1981, subcap. Matematica, 58-72). Însă aceste etape nu sunt neapărat relevante pentru evoluția subdomeniilor matematicii și a terminologiei matematice românești. Specializarea, în matematică și în fizică, se produce mai târziu spre deosebire de medicină. (v. Marcus 1975)

În prima jumătate a sec. al XX-lea sunt demne de amintit *geometria diferențială, geometria algebrică, analiza matematică, algebra, topologia, teoria numerelor, teoria probabilităților, statistica matematică, istoria matematicii, filozofia științei*.

În principal între cele două războaie mondiale, dar și mai târziu, subdomeniile matematice intens frecventate de matematicienii români sunt în continuare *analiza matematică, geometria diferențială, geometria algebrică, algebra, teoria numerelor, topologie, statistica matematică, istoria matematicii*. Alte subdomenii își fac acum apariția: *geometria diferențială și analitică, geometria sintetică, analiza funcțională, analiză numerică, fizica matematică, logica matematică, estetica matematică* (Pius Servien, născut Piu Șerban Coculescu).

A doua parte a sec. al XX-lea. Subdomeniile și sub-subdomeniile din prima parte a secolului al XX-lea, devenite „clasice”, continuă să se dezvolte în partea a doua a sec. al XX-lea: *analiza matematică, analiza funcțională, analiză numerică, geometria diferențială, algebra, probabilități sau teoria probabilităților, topologie, statistică matematică, logica matematică etc.*, ca și unele teorii: *ecuațiile diferențiale, teoria funcțiilor (de (mai multe) variabilă(e) complexă(e)), algebrele Lie ș.a.* Dintre acestea o parte devin discipline în învățământul superior, universitar – licență și masterat. Apar, de asemenea, noi teorii sau sub-subdomenii matematice legate de aspecte ale subdomeniilor clasice, dar și studii originale în ramuri noi ale matematicii.

2.2. GEOGRAFIE¹¹

Subdomeniile geografiei evoluează spectaculos de la sec. al XIX-lea la secolul al XX-lea, atât la nivelul denumirilor terminologice, cât mai ales la nivelul inventarului. Astfel Rus 1842 înregistrează: *Geografie hidroistică; Geografia producturilor; Geografie antropologică*:

"Asemenea cea fizică, carea de se întinde numai la părțile vârtoase a lui, se zice *Geistică* sau *Gheistică*; de singur la ape, *Idrologie* sau *Geografie hidroistică*; și *Meteorologică*, *Climatologie* sau *Atmosferologie* de vorbește singur

¹¹ Cercetări la care am participat în cadrul Institutului de Lingvistică „I. Jordan – Al. Rosetti” pentru *Tratatul de istorie a limbii române literare*, coordonat de Dl Prof. Gheorghe Chivu; responsabil terminologii – Dna Prof. Angela Bidu-Vranceanu.

despre atmosferă și arătăturile din ea. Mai încolo: I s t o r i e f i r e a s c ă geografică, sau G e o g r a f i e a p r o d u p t u r i l o r, de ne face cunoscute numai produsele firești a pământului, și iară G e o g r a f i e a n t r o p o l o g i c ă sau E t n o g r a f i e, de cuprinde numai neamul omenesc peste tot, sau împărțit în popoare." (Rus 1842: 2)

La început de secol XX avem: *geografia fizică, geografia umană, geografia regională, geomorfologia, biogeografie, istoria geografiei, cartografia, etnografie, geografie economică*; iar între cele două războaie: *geomorfologie, geografie istorică, geografie regională, geografie fizică; geografia populației și a așezărilor, toponimie, hidrogeografie, climatografie*.

După 1944 și mai ales după 1950 apar preocupări teoretice, geomorfologice, regionale tradiționale. Ramurile geografiei aplicate valorifică în mod primordial raportul om-mediu. În consecință, subdomenii geografice înfloritoare sunt: *geografia populației, geografia industriei, geografia transporturilor, geografia așezărilor urbane, geografia rurală, topoclimatologia, hidrogeografia, biogeografia*. Se adaugă *istoria geografiei sau geografia istorică, cartografia românească, geografie economică, etnografia, geografie aplicată, climatologie, microclimatologie, geografie a resurselor naturale și turismului*.

Ceea ce la mijlocul secolului al XIX-lea era un inventar de domenii și subdomenii prezent în cărțile de specialitate (*Geistică sau Gheistică; Idrologie sau Geografie idroistică; și Meteorologică, Climatologie sau Atmosferologie, Istorie firească geografică sau Geografia produselor, Geografie antropologică sau Etnografie*, v. Rus 1842: 2), devine pe parcursul secolului al XX-lea un inventar general cunoscut și reflectat, în general, de mărcile diastratice ale dicționarilor, aspect în care studiul lingvistic se dovedește util. Ca și în cazul intrărilor de dicționar, în cazul mărcilor diastratice se constată o creștere constantă a numărului acestora pe parcursul secolului al XX-lea și o culminare la început de secol XXI (v. Tabelul de mai jos). Dacă la început de secol lipsește orice marcă de domeniu geografic

(Diaconovich 1900 – nu are mărci de domeniu decât: *botan.* = *botanică*, *geom.* = *geometrie*, *med.* = *medicină*, *zool.* = *zoologia*), în prima parte a secolului apare marca domeniului principal, geografia (Resmeriță 1924: *geol.* = *geologic*, *miner.* = *de mineralogie*; Scriban 1939: *Geogr.* = *geografie*, *Min.* = *mineralogie*), pentru ca în partea a doua a secolului să apară mai multe mărci ale unor domenii conexe (DEX 1975, 1998: *Cosm.* = *cosmografie*; *cosmologie*, *Geogr.* = *geografie*, *Geol.* = *geologie*, *Met.* = *meteorologie*, *Min.* = *mineralogie*; *minerit*, *Top.* = *topografie*), iar la început de secol XXI numărul mărcilor științelor geografice să crească în mod simțitor (DEXI 2007: *biogegr.* = *biogeografie*, *climat.* = *climatologie*, *cosm.* = *cosmologie*, *etnogr.* = *etnografie*, *geochim.* = *geochimie*, *geod.* = *geodezie*, *geofiz.* = *geofizică*, *geor.* = *geografie*, *geol.* = *geologie*, *geomorf.* = *geomorfologie*, *hidrogr.* = *hidrografie*, *hidrol.* = *hidrologie*, *meteor.* = *meteorologie*, *miner.* = *minerit*, *mineral.* = *mineralogie*, *topogr.* = *topografie*). Din această dezvoltare domeniială este evident că geografia este părinte sau cel puțin un fel de înaintaș al tuturor celorlalte subdomenii. Putem remarca faptul că, spre deosebire de o altă știință veche, matematica, geografia se arată mai prolifică domeniial – cel puțin la nivelul popularizării și al înregistrării mărcilor de domenii în dicționar, unde, matematica, rămâne la domeniile clasice (*aritmetică*, *geometrie*, *algebră*, *analiză*). Un domeniu nou la nașterea căruia cele două științe vechi, matematica și geografia, participă împreună este *topometria*.

<p>Resmeriță 1924: geodezie, geognozie , geologie</p>	<p>Scriban 1939 geodezie, geognozie, geologie</p>	<p>DEX 1975: geobotanică, geochimie, geodezie, geofizică, geogenie, geognozie, geologie, geomagnetism, geomorfologie, geopolitică, geotectonică, geotehnică;</p>	<p>DEX 1998, toate intrările din 1975: geobotanică, geochimie, geodezie, geofizică, geogenie, geognozie, geologie, geomagnetism, geomorfologie, geopolitică, geotectonică, geotehnică;</p> <p>la care se adaugă: geocancerologie, geocriologie, geofotogrammetrie, geomorfogenie, geomonomie</p>	<p>DEXI 2007: geoaustică, geobiologie, <u>geobotanică</u>, <u>geocancerologie</u>, <u>geochimie</u>, <u>geocriologie</u>, geocronologie, <u>geodezie</u>, geoeologie, <u>geofizică</u>, <u>geofotogrammetrie</u>, <u>geogenic</u> (geogonie), <u>geognozie</u>, geolingvistică, <u>geologie</u>, <u>geomagnetism</u>, geomanție, geomecanică, geomedicină, geomorfie, <u>geomorfogenie</u>, <u>geomorfologie</u>, <u>geomonomie</u>, geoceanografie, geopatologie, <u>geopolitică</u>, geoscopie, geostatică, geostrategie, <u>geotectonică</u>, <u>geotehnică</u>, geotermometrie, geozoologie – am subliniat intrările de dicționar existente și în secolul al XX-lea</p>
---	---	--	--	---

Geografia se remarcă așadar printr-o puternică forță de proliferare a domeniilor, fie că relația cu acestea este de vecinătate (putem

vorbi de diverse forme de interdisciplinaritate), fie că relația cu acestea este de incluziune sau expansiune, caz în care putem vorbi de subdomenii ale geografiei.

3. CONCLUZII

Termenii matematici autonimi evoluează de la numele subdomeniilor clasice *geometrie*, *algebră*, *aritmetică* până la teorii individuale legate de numele descoperitorilor lor, cum ar fi *Spațiile Barbilian*. În aceste exemple de tip izolat putem vorbi de exotism și existența realiei specific românești care impune măsuri specifice în traducere.

Dezvoltarea domeniilor și a științelor în relație cu geografia este reflectată de intrările din dicționare. Dacă în prima jumătate a secolului al XX-lea științele geografice interdisciplinare sau subdomeniale înregistrate de dicționarele generale sunt relativ puțin numeroase – avem în vedere în comparația noastră numai denumiri de științe ce includ formantul *geo-* – (Resmeriță 1924: *geodezie*, *geognozie*, *geologie*; Scriban 1939 *geodezie*, *geognozie*, *geologie*), în partea a doua a secolului al XX-lea creșterea este evidentă, atât față de dicționarele de început de secol, cât și de la o ediție la alta a DEX-ului, în două decenii numărul științelor geografice aproape dublându-se (DEX 1975: *geobotanică*, *geochimie*, *geodezie*, *geofizică*, *geogenie*, *geognozie*, *geologie*, *geomagnetism*, *geomorfologie*, *geopolitică*, *geotectonică*, *geotehnică*; în DEX 1998, se păstrează toate intrările din 1975, la care se adaugă: *geocancerologie*, *geocriologie*, *geofotogrammetrie*, *geomorfogenie*, *geonomie*). Științele geografice continuă să ia avânt, la început de secol XXI înregistrându-se o nouă dublare a intrărilor de dicționar (DEXI 2007: *geoacustică*, *geobiologie*, *geobotanică*, *geocancerologie*, *geochimie*, *geocriologie*, *geocronologie*, *geodezie*, *geoecologie*, *geofizică*, *geofotogrammetrie*, *geogenie* (*geogonie*), *geognozie*, *geolingvistică*, *geologie*, *geomagnetism*, *geomanție*, *geomecanică*, *geomedicină*, *geomorfie*, *geomorfogenie*, *geomorfologie*, *geonomie*, *geooceanografie*, *geopatologie*, *geopolitică*, *geoscopie*, *geostatică*, *geostrategie*, *geotectonică*, *geotehnică*, *geotermometrie*, *geozoologie*).

Atât în terminologia domeniială matematică cât și în terminologia domeniială geografică traducerile au rol masiv în îmbogățirea terminologiilor respective, atât prin termeni monomembri cât și prin termeni sintagmatici.

Franceza fiind frecvent în secolul al XIX-lea limba sursă, consecința este o masivă prezență etimologică a acesteia la nivelul termenilor autonimi domeniali și subdomeniali.

Termenii nume de domenii sunt vechi, uneori cu mobilitate denotativă, bine fixați în limbă, cu definiții lexicografice care redau clar proprietățile conceptuale ale acestora. Termenii nume de subdomenii sunt nou formați în limbă sau împrumutați, în general, din franceză (geomedicină < engl. geomedicine, geozoologie < germ. Geozoologie), cu formanți grecești identificabili. De multe ori sunt termeni sintagmatici. Procesul lingvistic dinamic de impunere a sensului specializat este dinamic.

BIBLIOGRAFIE

- Asachi, Gheorghe, 1936, *Elemente de matematică*, de aga G. Asachi, mǎdular Academiei de Roma, Partea I. Aritmetică, Eșii, Tip. Albina.
- Birlea, Gheorghe; Roxana Magdalena Birlea, 2000, *Lexicul românesc de origine franceză*, Tîrgoviște, Editura “Bibliotheca”.
- Cabré, Maria Térésa, 1998, *Terminologie : théorie, méthode et applications*, Les presses de l'Université d'Ottawa, Armand Colin.
- Diaconovici 1898-1902.- *Enciclopedia Română*, publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru literatură română și cultura poporului român, de Dr. C. Diaconovich, tomul I-III, Sibiu, Editura și Tiparul lui W.Krafft.

- Dolet, Etienne, 1540, *La manière de bien traduire d'une langue en autre* <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k505680/f2.image>
- Gheție, Ion, 1975, *Baza dialectală a limbii române literare*, București, Editura Academiei RSR.
- Gheție, Ion, 1978, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 20-27.
- Gheție, Ion, 1974, *Începuturile scrisului în limba română: Contribuții filologice și lingvistice*, EARSR.
- Gheție, Ion, 1982, *Introducere în studiul limbii române literare*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 102-116.
- Gheție, Ion (coord.), 1997, *Istoria limbii române literare: epoca veche (1532-1780)*, București, Editura Academiei Române.
- Gheție, Ion; Chivu, Gheorghe (coord.), 2000, *Contribuții la studiul limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688-1780)*, Cluj, Editura Clusium.
- Lexiconul de la Buda, Laurian&Massim
- Lăzărescu, George, 2004, „Documente italiene despre Stefan cel Mare”, in *România literară*, Numarul 29. http://www.romlit.ro/documente_italiene_despre_stefan_cel_mare (2018/01/13)
- Marcus, Solomon, 1975, „The metaphors and the metonymies of the scientific (especially mathematical) language, in *Revue Roumaine de linguistique*, vol. 20, fasc. 5, 535-537.
- Mariaule, Michaël et Wecksteen, Corinne (éd.), 2012, *Le double en traduction ou l'impossible ?) entre-deux*, Arras Cedex, Artois Presses Université.
- Montini, Chiara (dir.), 2016, *Traduire. Genèse du choix*, Paris, Éditions des Archives Contemporaines.
- Mounin, Georges, 1965 (traduzione di Stefania Morganti il titolo di *Traductions et Traducteurs*), *Teoria e storia della traduzione*, Piccola Biblioteca Einaudi, Torino.

- Mounin, Georges, 1976, *Linguistique et traduction*, Bruxelles, Dessart et Mardaga.
- Newmark, Peter, 1991, *About Translation*, Clevedon, Philadelphia, Adelaide, Multilingual Matters LTD.
- Pătru, Moș sau învățătorul de sat 1839 *Geometrie practică. Convorbiri asupra geometriei*, București, Tipografia Colegiului Sf. Sava, pp 96 + 96.
- Picht, Heribert, 1984, „Breve historia y situación actual de la teoría, la investigación y las prácticas terminológicas”. *Actas del primer seminario nacional de terminología* (Caracas, 11-15 April 1983), Caracas, Universidad Simón Bolívar, 24-32.
- Pop, G. Slugerul (trad.) 1852 *Elemente de geometrie*, București, Tipografia Colegiului Național, pp. 277 + 7. (translit. ns)
- Raková, Zuzana, 2014, *Les théories de la traduction*, Brno, Masarykova Univerzita.
- Rastier, François et al., 1994, *Sémantique pour l'analyse de la linguistique à l'informatique*, Paris, Masson.
- Resmeriță, Alexandru 1924 *Dicționarul etimologico-semantic al limbii române*, Craiova, Institutul de Editură "Ramuri" S. A.
- Rondeau, Guy, 1983, „La normalisation linguistique, terminologique et technique au Québec.” , in Edith Bedard and Jacques Maurais (eds.), *La norme linguistique*, Quebec, Government of Quebec, Paris, le Robert.
- Rus, Ioan, 1842, *Icoana pamentului sau carte de geografie*, Volumul 1, Blaj, Tipografia seminarului. https://books.google.be/books?id=wuBYAAAacAAJ&pg=PA259&dq=rus+geografia&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKewjLoK_8rf7bAhWjMewKHQQcDowQ6AEILTAB#v=onepage&q=rus%20geografia&f=false
- Scriban, August, 1939, *Dicționarul limbii românești*.

Slozian, M., 1993, „Voir et nommer les couleurs”, *Sémiotique*, 4, 31-44.

Toma, Alice, 2006, *Lingvistică și matematică: terminologie, limbaj, discurs, interdisciplinaritate*, București, Editura Universității din București.

http://www.sfantascriptura.com/Biblia_Bucuresti_1688.pdf

Ungureanu, Victoria, 2013, *Teoria traducerii*, Universitatea de stat „Alec Russo”, Bălți.

Ursu, N. A., 1962, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică.

Ursu, N. A., Despina Ursu, 2004, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860)*, Vol. I, Iași, Cronica.

Wüster, Eugen, 1985, *Manifeste du Cercle de Vienne et autres écarts*, Paris, PUF.

LIST OF CONTRIBUTORS

(in alphabetical order)

EMA ILEANA ADAM is a graduate of “Babeş Bolyai” University of Cluj-Napoca, Romania, English-Romanian Section. She has taught Romanian, language and literature in grammar school and university. Between 2000 and 2007 she taught Romanian at The University of Szeged, Hungary. Since 2014 she has been a lecturer of Romanian language, literature and civilization at Comenius University in Bratislava, Slovakia. Her research focuses on teaching foreign languages and didactic communication management. She has participated as an interpreter for conferences in different domains: education, medicine, technology, environment, business etc. and translated especially scientific and technical texts.

E-mail: ipmux@yahoo.com

CARMEN ANDREI teaches French literature at University “Dunărea de Jos” of Galați, Letters Faculty, Department of French. Her main research interests, in addition to French and Francophone Literature, Identity and Intercultural Communication, Didactics of Languages, Information Technology in Education, Hypermedia, Literary and Intercultural translation. Her important publications include: *Vers la maîtrise de la traduction littéraire (guide théorique et pratique)*, *Littérature française du XVIIe siècle. Notes de cours*, *Littérature française du XVIIIe siècle. Notes de cours*, *Romans libertins du XVIIIe siècle. Configurations narratives, Stratégies textuelles dans le discours libertin des Lumières, Précis de narratologie française, L'Essai littéraire. Vade-mecum théorique et pratique.*

E-mail: carmen.andrei@ugal.ro

ROXANA CIOLĂNEANU is currently visiting professor at the University of Lisbon where she gives courses on Romanian language and culture, Intercultural Communication, and Phraseology in various European languages. Her research interests lie in terminology, cognitive semantics and contrastive linguistics. She has published various articles in line with her research interests: *From Courtship to Marriage in Marketing* (2018), *Comments on the Romanian Negative Imperative from a Contrastive Perspective* (2017), *Teaching Romanian to Foreigners – Between Theory and Practice* (2017), *Dor and Saudade: Conceptual Metaphor and Cultural Identity* (2014) etc.

E-mail: roxana@campus.ul.pt

ȘTEFAN GENCĂRĂU is a reader, Department of Romanian and General Linguistics, Faculty of Letters, "Babeș-Bolyai" University, Cluj – Napoca, Romania. At present he is a lecturer of Romanian language, culture and civilization, University of Geneva, Switzerland. He is a member of international colloquia organizing committees in Romania, Hungary, Italy and France, of Romanian linguistics. CAER EA 854 member of CLRAD (Centre for Romance linguistics and discourse analysis in Cluj-Napoca. Member of AIPL (International Association for Language Psychomechanics. In charge of research domains for axis LiCoLaR CAER EA 854. Chief editor, editorial secretary, member of scientific committees of national and international specialist publications.

E-mail: stefan.gencarau@univ-amu.fr

BOGDAN GHIU, poet, essayist (literature, media, contemporary art, architecture, philosophy, traductology), French philosophy and literature translator (over 60 books), journalist and TV-radio author, ex-student of Jacques Derrida, member of „80s (Literary) Generation” and of many translators’ associations as ARTLIT (Romania) and ATLAS. Most recent books are the essayis *Everything Must Be Translated. The New Paradigm (a Manifesto)* (2015), *The Production Line. Working with Art* (2014), *Dadasein* and *The Inconstruction. For an Ethical Architecture* (2011), and

the translations *Margins of the philosophy* (J. Derrida), *L'Obvie et l'Obtus* (R. Barthes) and *We have never been modern* (B. Latour) (2015). Between 2012-2013 he was the coordinator of the French-Romanian Atelier, where he trained future translators of social and human sciences, organized by the Centre National du Livre (Paris) in collaboration with the Romanian Cultural Institute. At the moment he is a weekly columnist for different cultural magazines as *Observator cultural* („De-clic(k)/Atelier deschis”, *De/clic(k)/Open Atelier*) and www.liternet.ro („Evul Media”, *The Media Middle Ages*) and daily columnist at *Radio România Cultural* (The Romanian Cultural Radio Public Channel: „Unde ne oprim în București, ”Where do we stop in Bucharest?”). He received many literary and translation awards.

E-mail: bogdan.ghiu@gmail.com

OVIDIU IVANCU is a Romanian writer and teacher. He is a Doctor in Philology, his thesis being published in 2013, under the title “Romanian Collective Mentality in Post-Communism. Myths, Images, Perceptions, Repositionings”. He has a BA in joint studies - Romanian and English Philology, and an MA degree in Cultural Studies. Since September 2017, he has been Lecturer of Romanian Language with the Institute of Foreign Languages, Vilnius University. Between 2009-2013, he was Visiting Lecturer of Romanian Literature and Language with Delhi University, New Delhi, India. His main interests are Cultural Studies, Comparative Literature, Imagology, Post-Communism. Ovidiu Ivancu published two volumes of poetry and, in 2014 a book on his experiences in India (*The Monsoon Time: Four Years in India*). He is a permanent collaborator with the Literary Journal “*Viața Românească*”, where he signs the column “*Exerciții de luciditate*” (“*Practising Lucidity*”). He contributed articles to different collective volumes which are in Central and Eastern European Online Library. He was invited to deliver conferences in several countries such as Poland, Wales, India, Israel. His works are also available online, on his personal blog, www.oviduiivancu.wordpress.com.

E-mail: oviduiivancu@yahoo.com

ROXANA-ELISABETA MARINESCU is an Associate Professor with The Bucharest University of Economic Studies, Romania, where she teaches Intercultural Communication, Cultural Studies and Communication, Gender and Business. She has been involved in a number of national and international research projects in the areas of equal opportunities and gender awareness, democratic citizenship, life-long learning or education for the world of work and she has published several articles and books on the same issues. She is a member of AnA Society for Feminist Analyses, an NGO with a vast experience in community development programmes and applied interdisciplinary research in women's issues.

E-mail: r.e.marinescu@gmail.com

LORENA CLARA MIHĂEȘ teaches English for Specific Purposes at the University of Bucharest. She holds a BA in English and French, an MA in Literary Translation, and a PhD in Philology, all from the same university, the Faculty of Foreign Languages and Literatures. Her PhD thesis dwells on narrative unreliability in the novels of Kazuo Ishiguro. A revised version of it was published in 2014 (Kazuo Ishiguro' Fiction. A Perspective on Narrative Unreliability). She has translated several fictional books from English for various publishing houses and has published many articles and book chapters in prestigious journals and books. Her interests include pragmatics, stylistics, cognitive studies, translation studies and, more recently, blended learning in higher education.

E-mail: lorenamihaes@gmail.com

SILVIA MIHĂILESCU, PhD, is a lecturer in Romanian language at the Chair of General Linguistics and Old Bulgarian Studies of the Faculty of Modern Languages at “St Cyril and St Methodius” University of Veliko Tărnovo, Bulgaria. Her scholarly interests are in the field of comparative grammar (the Bulgarian and Romanian languages), the theory and practice of translation, Balkan lexis.

E-mail: mihaillesku@abv.bg

RAMONA TĂNASE, PhD in Philology (2015) with a thesis on Mircea Eliade. During her PhD programme, she benefitted from a POSDRU scholarship offered by the Romanian Academy (Romanian Culture and European cultural models: research, synchronisation, sustainability) that took place at the Lectureship of Romanian at the University of Lisbon, Portugal, and the Lectureship of Romanian Sorbonne Nouvelle, Paris III.

E-mail: tanase_ramona_ionela@yahoo.com

CRISTINA ALICE TOMA is Associate Professor at the Romanian Language Department of the Faculty of Letters, University of Bucharest /Université Libre de Bruxelles – ULB. She got two B.A.s: in Philology (University of Bucharest), and Mathematics (University of Bucharest). She has three M.A. degrees in: Contemporary Romanian Language (Faculty of Letters, University of Bucharest), Theoretical and Applied French Linguistics (Faculty of Foreign Languages and Literatures, University of Bucharest), and Linguistics (University of Geneva). She has benefited from several specialization stages at the University of Geneva and Barcelona. She completed her first PhD at the University of Bucharest, and she obtained her second PhD in Linguistics at the University of Geneva. She is member of Société Suisse de Linguistique SSL, and also a member of Realiter, a panLatin Association of Terminology.

She delivers courses and seminars in Semantics and Lexicology, Terminology, Stylistics, Romanian language and civilisation for

foreign students. Since 2000 she has been several times a member of the teaching staff at the Summer Courses of the University of Bucharest.

E-mail: cristinaalice.toma@gmail.com

OANA URSACHE, Professor at Ștefan cel Mare University of Suceava, obtained her PhD in Philology in 2007 with a thesis on re-reading Panait Istrati. She is a specialist in comparative literature and teaching Romanian abroad. Since 2008 she is a visiting professor in Spain, at the University of Alicante (2008-2010) and the University of Granada (2011-present), where she teaches courses on Romanian language, literature and civilization. She also coordinates the Workshop on translation: Rumano a tu lado. Oana Ursache is also the president of the International Network of Romanian Studies (RIER). Lately she has become interested in the study of women's bodies, therefore in 2014 she organised the International Congress *Cuerpos de mujeres, imagen y tiempo. Una historia interdisciplinaria de la mirada* at the University of Granada, which led to the publication of five volumes on this topic. Her scientific activity and research has lately focused on female bodiology.

E-mail: oanatext@yahoo.com

CLAUDIA VLAD is currently a lecturer at the Portuguese Section of the Department of Romance Linguistics, Ibero-Romance and Italian Languages and Literatures from the Faculty of Foreign Languages and Literatures at the University of Bucharest. With a PhD in Derivational Morphology – Anti- and contra- in Romanian and Portuguese – working in general from a Comparative Linguistics' perspective, analyzing language facts and behaviors from Portuguese and Romanian, but also from the other Romance languages, her interests have been mostly related to Morphology, Lexicology, Semantics and Language History.

E-mail: claudia.vlad@gmail.com.

